

*Алы генийсен дээр ис йсехи арсенитсе, курдай-
цух сенсержелбетий та арсенитсе сеппындсөр нсе зоны.*

ЭЛБЕРТ ХАББАРД

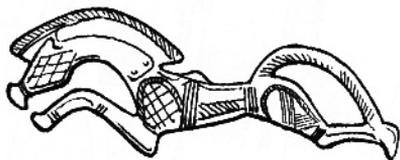
МАХ ДУГ

12

2006

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2006

МАХ ДУГ

12
'06

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор – ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,

КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,

НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2006

НОМЫРЫ ИС:

<i>ХЪАЙТЫХЪТЫ</i> Азæмæт. Иры уæйыг лæгтæ. Таурæгътæ	5
<i>ХÆМЫЦАТЫ</i> Албег. Æнусон ном. Æмдзæвгæтæ	29
<i>ЧЕДЖЕМТЫ</i> Æхсар. Урс хохæй — урс дуртæ	40
<i>ГОДЖЫЦИАН — ЧЕЛДЫТЫ</i> Надя. Æмдзæвгæтæ	57
<i>ÆЛХЪАЦАТЫ</i> Аслæнбег. Хъæлдзæг ныхæстæ	59
<i>ГУСАЛТЫ</i> Барис. Дыууæ æмбисонды	60
<i>ТОРЧЫНТЫ</i> Таймураз. Къамбецагур. Рагон хабар	64
<i>ХОЗИТЫ</i> Макар. Æлвæст хъуыдытæ	66

ЧЕХОЙТЫ СÆРÆБИ: 90 АЗЫ

<i>ЧЕХОЙТЫ</i> Сæрæби. Лирикæ	69
-------------------------------	----

АДЕМОН СФÆЛДЫСТАД

<i>Нарты</i> кадджытæ. 4-æм чиныджы кæрон	73
---	----

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ**ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ**

<i>МÆРЗОЙТЫ</i> Сергей. Уацтæ	108
-------------------------------	-----

НЕ 'ВЗАГ — НÆ ФАРН

<i>ДЗИЦЦОЙТЫ</i> Юри. Къуыдайраг диалекты тыххæй	124
--	-----

УИДÆГТÆ

«Ирон газет» фыста	134
--------------------	-----

АИВАД, КУЛЬТУРÆ

<i>ЦÆРÆКТЫ</i> Аллæ. «Стъалы атахт...»	138
--	-----

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ

<i>2006 АЗЫ «МАХ ДУГ» НЫММЫХУЫР КОДТА</i>	147
---	-----

Журналы авторты хъуыдытимæ редакци
алкæд разы нæ вæййы

ИРЫ УÆЙЫГ ЛÆГТÆ

Ирыстон фæйнагфарс лæппутæ гуырæн кæй у, уый тыххæй бирæ дæнцæгтæ æрхæссæн ис. Таурагътæм гæсгæ суанг Хъаныхъуаты номдзыд Болайæ дæр ма тыхджындæр чи уыдис, ахæм уæйыг лæгтæ Иры дзыхъхъы иутæ-дыууæтæ нæ уыдысты. Фæлæ уыцы талынг дугты сæ иутæ цæмæдæр гæсгæ сæ тых, сæ хъарутæ адæмай æмбæхстой, иннатæ та спортивон ерыстæ уынгæ нæ, фæлæ хъусгæ дæр никæд фæкодтой æмæ сæ нæмттæ ничердыгæй райхъуыстысты.

Ныры фадæттæ сын куы уыдаид, уæд сæ нæмттæ дундунетыл нæрыдаиккой. Æрымысæм дзы иу-цалдæры...

ГОЦЪИЙЫ ХАБÆРТТÆЙ

Иверийы паддзах Иракъли Дыккæгæмы рæстæджы иу персайнаг богал гуырдызыйы богæлтты се 'ппæты дæр абырста, æмæ йæ сæрак голлаг æхцатæй байдзаг. Уыцы рæстæджы Нарæй дыууæ æфсымæры — Гоцъи æмæ Джиойы — сæ балцы хъысмæт æрхаста Калакмæ. Хабар куы фехъуыстой, уæд сæм хардзау æркасти ацы хъуыддаг, æмæ Гоцъи йе 'фсымæрæн афтæ зæгъы:

— Цом-ма, Джио, фенæм, уагæры цавæр богал у!

Персайнаг богалыл адæм æмбырдтæ кодтой, уый дæр йæхицæй ныббузныг æмæ сæ сæрты уæйыгау дзагьултæгæнгæ кæсы. Цыбыр Гоцъи йæ куы федта, уæд йе 'рвадæн афтæ зæгъы:

— Хæргæ мæ куы акæна, уæддæр мын йемæ æнæ рахæцгæ нæй!

Джио йæ нæ уадзы хъæбысæй хæцын. Йæ хуыз фæлыгъд, дзуры йын, мака, ме 'фсымæр, исты дыл куы 'рцæуа, уæд мæхи Къуары доны баппардзынæн, зæгъгæ. Гоцъи йæ коммæ нæ бакæсти æмæ йæ фæндон Иракъли паддзахæн фехъусын кодта. Паддзах æрбацыдис. Гоцъийы куы федта, уæд йæ рухс цæстгом фæтар ис æмæ йын, мæсты худт бакæнгæйæ, афтæ зæгъы:

— Дæ ныфс æм куыд хæссыс, пуртийау дæ куы фæхъаздзæн, фæлтау, кæцæй æрцыдтæ, уырдаæм æнæ фыдбылызæй гъæй кæ!

Гоцъийæн йæ ныхас дæр адæймаджы уæнгты сойау хъардта æмæ ныфсхастæй фæзæгъы:

— Дзырд дын дæттын нæ дæ фæхудинаг кæндзынæн, бафæлвар мæ!

Арвыл саумызалон æврæгътæ атадысты. Иракъли — паддзахы цæстгомыл хуры тынтæ ахъазыдысты æмæ хинымæры скæрдъ: «Ацы сахъ лæппу, æвæццæгæн минæвар у. Хуымæтæджы йæ ныфс нæ хæссы, бафæлварын æй хъæуы». Лæппуйы фæтæн уæхскыл йæ паддзахы къух æрæвæры æмæ йын разыйы дзуапп ратты.

Цавæрдæр цыбыр ирон лæппу, дам, тыхгæнæг тых кæмæн нæ ары, уыцы богалимæ хъæбысæй хæцдзæн, нысан бон Гуырдыстоны алы хъæутæй цымыдис адæм хъæбысæйхæцæн фæзмæ ныххæррæтт ластой, æмæ, арвæй судзгæ æхсидав æрхауди, зæгъгæ, уæд зæхмæ не 'рхæццæ уыдаид.

Персайнаг богал Гоцъийы куы федта, уæд ын хъыг уыдис, хынджылæг мæ кæнут, зæгъгæ, æмæ мæстæй ныддымсти. Гоцъи йæм æд нымæт хæстæг бацыди. Къяхæй сæрмæ йыл йæ цæстæнгас схæссы æмæ уæзданæй фæзæгъы: «Бавзарæм уал, бавзарæм Персы номдзыд богал, æмæ мæ кæд абырсай, уæд иу дæхицæй æппæл. Ныр та, дæ бæрзонддзинад, рахæцæм дзырдæй, æмæ чи фæбынæй уа, уымæн-иу иннæ хъамайæ йæ хурх схенц кæнæд».

Персайнаг богалы хъоппæг цæстытæ фертгывтой. Тæрхонгæнджытæн разыйы дзуапп радта, æмæ сын уыдон кæрæдзи къухтæ райсын кодтой.

Зурна сцагъта, æмæ дыууæ богалы дыууæ хохау кæрæдзиуыл сæхи ныццавтой. Зæхх сæ быны æнкъуысыди, сæ дымгæйæ æврæгътæ арвы кæрæттæм лыгъдысты. Уалынмæ персайнаг богалæн зæххыл уæлгоммæ йæ цæлхъ фæцыди, æмæ йæ хъоппæг цæстытæ ныдздагъыр сты. Йæ уд цыма йæ къæхты бынты алыгъд, уыйау рабадын дæр йæ бон нал уыд. Цыбыр Гоцъи йæ йæ къæхтыл слæууын кæны æмæ йæ барджын хъалæс анæры:

— Шахы богал, хъусыс, тыхæй тыхджындæртæ бирæ ис! — æмæ дзырд куыд уыдысты, афтæ хъама йæ къухты ферттывта. Персайнаг богал афæлурс æмæ зыр-зыргæнгæ йæ уæрджытыл æрхауд.

— Гоцъи, мæ хатырæй афтæ ма бакæ! — ныййазæлыд Джийойы хъалæс, æмæ æндон хъама йæ кæрддзæмы калмау аныгъуылд.

Иракъли-паддзах фыр цинæй йæ сæр арвы милтыл асæрфта æмæ Гоцъийы æртæ хатты йæ хъæбысы ныккодта. Адæмы цины хъæртæ æмæ къухæмдзæгъд нал æмæ нал æнцадысты.

Паддзахы галуанты æнæхъæн къуыри куывд нæ райхæлд. Иракъли ирон лæппутæн зынаргъ лæвæрттæ ракодта, бирæ сын фæлæгъстæ кодта, ам баззайут, зæгъгæ, фæлæ сахъ лæппуты удтæ сæ райгуырæн Нары уыдысты. Гоцъи цы æхцатæ рамбылдта, уыдоны магуыртыл байуæрстой æмæ паддзахы лæвæрттимæ сæ фæндаг райгуырæн Ирыстонмæ адардтой.

05.2005 аз

КЪУЫМÆРИДТАТЫ ДОМБАЙ ТЪОТЪОР

Потнисы комрæбын, чи зоны, кæцы дуджы æрæнцæд Суацхуры хъæу. Раджы рæстæджы ам, Дунедарæг цытджын Хуыцауыл сæхи фæдзæхсгæ цардысты Къуымæридтаты магуыр мыггаг. Мадымайрæм сын балæвар кодта æрдзæй домбай хъару рахæссæг лæппу æмæ йыл ныххуырстой ном — Тъотъор.

Лæппу йе ’взонджы бонты йæ хъару цæуыл схардз кодтаид, уый нæ зыдта æмæ æрдзы хъæбысы катйтæ æмæ сагъæстæнгæ йæхи ирхæфста.

Фыццаг рæстæг аххытæ-оххытæгæнгæ цыд. Иуахæмы та гуыр-дзиаг фыдуаг æлдар Амлахары фæсдзæуинтæ комы хъæутыл хъалонтæ исгæ зылдысты. Комы цæрджытæй цы бирæ мулк

арæмбырд кодтой фæстагмæ, уыдонимæ Суацхуры хъæумæ бацдысты. Ам сын цы хъалонтæ райсинаг уыдис, уыдон арæмбырд кодтой æмæ цауыны къахыл куыд æрлæууыдысты, афтæ Къуымæридтаты Тъотъор кæцæйдæр фæзынд. Кæсы, æмæ йæ хъæубасты адæм чыртæ-чыртæй æддары фæсдзæуинтæн лæггад кæнынц.

Тъотъор, йæ хъæуккæгтæм хæстæг балæугæйæ, фæхъæр кæны: «Цы хабар у, чи сты адон?!» Адæм ныллæг хъæлæстæй сдзырдтой: «Тъотъор, мах дæ мад, дæ фыды уазæг! Хъæр ма кæн, уыдон æддар Амлахары фæсдзæуинтæ сты æмæ сæм знатæй дзураен нæй».

Тъотъор фæлмæн бахудт æмæ сæ ныллæг хъæлæсæй бафæрсы: «Æдæппæт цыппар сты æви ма дзы æндæр искæм дæр ис?» Адæм æм хæстæг балæууыдысты æмæ ныллæг хъæлæсæй бахатынц: «Тъотъор, æддар йæ къæбылайы куы 'рбарвита, уæддæр хъæутæн иугæйттæй сæ бон нæу уый ныхмæ тох кæнын».

Тъотъор адæмы рæзты фæсдзæуинты размæ арсау фессæста æмæ сыл фæхъæр кодта: «Сымах чи стут, цы уæ хъæуы ам нæ зæххыл?»

Амлахары хистæр моурауы цæсгом артау ссыгъд, йæ цæстытæ туджы разылдта æмæ адæмырдæм фæбогъ кодта: «Ацы куыдзы къæбыла кæй у, уый йæ ардыгæй акæнæд, кæннæуæд æй ныртæккæ мæ бæхы кæдзилыл бабæтдзынæн!»

Тъотъор сæм уыцы æртхъирæны фæстæ арвы ферттывдау фæлæбурдта. Се 'ппæты дæр сæ бæхтæй æррæдыфта, сæ хотыхтæ сын байста æмæ сын сæхи та бæхты сæргътæм куырисбаст скодта, йæхæдæг сæ Потнисы комæй фæдæлæмæ кодта æмæ сын бафæдзæхста: «Цæугæут æмæ Амлахарæн зæгъут, дæуæй, зæгъ, тыхджындæр фæзынд Суацхуры — Къуымæридтаты Тъотъор æмæ — дæ лæджыхъæд æмæ дæхæдæг!»

Тъотъор уырдыгæй фæстæмæ раздæхт æмæ Суацхуры комы царæг адæмæн сæ хъалонтæ фæстæмæ байуæрста.

Цасдæр рæстæджы фæстæ Амлахар-æддар Тъотъоры ныхмæ хæцæг балтæ сарæзта, сæ хистæр йæ моурау Пауленишвили.

Хæцæг балтæ Тъотъоры фæдыл райдыдтой зилын, æцæг Суацхуры хъæумæ хъуынджын риу лæппуйы тæссæй цауын нæ уæндыдысты. Тъотъор уарзта æрдзы хъæбысы тезгъо кæнын. Гуырdziæгтæ йын йæ цауæнтæ базыдтой æмæ иу ран йæ размæ дыууадæсæй бабадтысты. Се 'хсæн æй куы фæкодтой, уæд дзы

Тьотьор иуы рацахста æмæ йæ иннæйыл ныххуырста. Дыккаджы къæхтыл фæхæцыд æмæ сыл уымæй хафт-хафтæй куы ралæууыд, уæд сæ чи кæдæм лыгъди, уый бæрæг нал уыд.

Æлдары хæцæг балтæ æгæр куы сбирæ сты, уæд Тьотьор хъæуæй чысыл æддæдæр йæхицæн скодта сусæг бынат æмæ уым бадти æхсæв дæр æмæ бон дæр. Æлдары хæцæг балтæ иу мæйдар æхсæв бацыдысты Суацхуры хъæумæ. Уыдон æнхъæлдтой Тьотьор хæдзары ис, зæгъгæ, æмæ хъæуы алыварс цæг æрæвæрдтой.

Райсом бон куы 'рбацъæхтæ, афтæ Тьотьор базыдта æлдары хæцæг адæмы æмæ сæ уырдыгæй æхсын райдыдта. Тьотьор æмæ æлдары хæцæг адæм суанг фæссихæрттæм æвирхъау хæст фæкодтой. Æлдары хæцæг адæмæй цалдæр куы фæмарди, уæд Тьотьорæн йæ мад æмæ фыды сæ хæдзары амардтой æмæ уæнтæхъилæй сæргуыбыртæй сæхи айстой.

Дыккаг бон комы цыдæриддæр адæм уыдис, уыдон Суацхуры хъæумæ æрæмбырд сты. Тьотьорæн фыццаджыдæр йæ мад æмæ фыды тыххæй тæфæрфæс ракодтой æмæ йын уый фæстæ ныллæгъстæ кодтой: «Тьотьор, мах дæ мад, дæ фыды уазæг, мауал нæ саф мах дæр æмæ дæхи дæр. Нæ комы ахæм фæсивæд нæй, æмæ дæуæн æмцæдис чи балæууа æфхæрæг æлдæртты ныхмæ тохы. Дæуæн та иунæгæй æнæхъæн æфсады ныхмæ тох кæнын дæ бон нæ бауыдзæн».

Тьотьор йæ мад æмæ фыды куы баныгæдта, уæд иу мæйдар æхсæв араст йæ ныййарджыты туг райсынмæ. Æрдæг æхсæв бахызт Пауленишвилыйы кæртмæ. Кæсы, æмæ дуары хæд раз иу лæг йæ топпы æнцой лæугæ æррæху-æррæху кæны. Тьотьор æм æвишпайды багæпп кодта, æхсаргард фæцъортт ласта, хъалагъуры дзы дыууæ фæкодта æмæ хæдзары смидæг. Пауленишвили хæдзары нæ разынд. Ус æмæ сабитæй та туг исын сæрма хæссинаг нæу. Къонайы рæхыс рафтыдта, рахаста йæ æмæ йæ сæ хъæуы уæлмæрдты йæ мад æмæ фыды ингæныл цыртæн ныссагъта. Йæ фæдыл зилæг моураутыл дæр тугуарæнтæ кодта. Сæ мæрдтæ бон дыгæйттæй, æртыгæйттæй сынтытыл хастой.

Суацхуры комы æлдар Амлахарæн Тьотьоры тæссæй йæ быны дон бацыд. Æхсæвыгæтты йæ фæлмæн хуыссæны æрхуыссын нал уæндыд, æмæ-иу æнтъæрд рувасау куы иу ран батымбыл, куы та аннæ ран.

Мæсыг хи дурæй хæлы, зæгъгæ, æмбисондæн хуымæтæджы

на баззад. Чидар Амлахар-æлдармæ дзырдхæссæг фæци, Тьоттор, дам, йæхи Джеры дзуарыл бафæдзæхста æмæ, дам, уым кувæндоны æрцарди.

Æхсæвы Амлахар-æлдары æфсæдтæ тар мигъау комы æрбафсæрстой æмæ Джеры дзуары алыварс æрхъула сты. Райсом куыддæр сбон и, афтæ Тьоттормæ сæхицæй миæвар барвыстой. Тьоттор куыддæр хотыхджын адæмы ауыдта, афтæ фæссæррæтт ласта. Миæвар æм тæрсгæ ризгæ гæххæтты гæбаз бадардта. Тьоттор ыл бæрзонд хъæлæсæй фæтъæлланг кæны: «Чи дæ?! Цы дæ хъæуы?!»

Миæвар фæзæгъы:

— Мæ-æн ра-арвыста Пауленишвили, мæнæ ацы гæххæтт бакас.

— Æз гæххæтт-мæххæттæн ницы зоньн. — фæхъæр кодта Тьоттор. — Ныртæккæ дæ хотыхтæ æрæвар æмæ мын зæгъ дзыхæй, цы дæ хъæуы?

Миæвар йæ хотыхтæ Тьотторы раз æрæвары æмæ зæгъы:

— Мæн моурауты хистæр Пауленишвили рарвыста, цæмæй дæхи радтай, кæннæуæд, дам, дын аирвæзæн нал и удæгасæй, уымæн æмæ æлдари хæцæг адæм се 'ппæт дæр дæ алыварс æмæхгæдæй æрхъула сты.

Тьоттор йæхи Джеры дзуарыл бафæдзæхсы, бæхыл абады æмæ дзуары кæртæй кардæлвæстæй рассæррæтт кæны. Йæ разы кæй райæфта, уыдоны цæгъдгæ ацыд, йæхæдæг йæ бæх къуылдымыл Суацхуырдаем азылдта. Хæцæг адæм фыр диссагæй фæуыргъуыйау сты. Æрæджиау ма йын йæ фæстæ хæст самадтой, фæлæ уæдмæ уый къуылдымæй фæаууон ис.

Суацхурæй, Гудисырдаем ахизæн, Къахыр æй хонынц. Тьотторы уырдаем бирæ нал хъуыд, афтæ йæ бæх йæ быны фæмард. Йæхæдæг дурты аууон æрныгъуылд æмæ изæрма бирæ нал хъуыд, уæдмæ хъазуатæй хæцыди æнæхъæн æфсады ныхмæ. Моурауты хистæр Пауленишвили æмæ ма йе 'мбæлттæй асты бæрц Тьотторы нæмгуытæй фæмард сты. Тьоттор дæр йæхæдæг рæуæг цæф фæцис. Хæцæг адæмæн сæ ныфс асаст. Сæ тохы быдырæй фараствæрд марды рафæдзæхста кодтой æмæ сæргуыбырæй фæстæмæ раздæхтысты.

Тьотторæн йæ цæф цасдæр рæстæджы фæстæ байгас.

Амлахар-æлдарæн йе знаджы ныхмæ тохы йæ бон кæй ницы бауыдзæн, уый бамбæрста, æмæ уæд сфæнд кодта, цæмæй фыдуаг

арс æууæнкæй йæ къæпæджы бахауа, æмæ Тъотъормæ минæвæрттæ кæнын райдыдта. Иу бон Суацхурмæ барвыста йæ минæвæртты. Уыдон Тъотъоры раз сæ рагъы нуæрттыл рувæстау туллæччытæгæнгæ лæхурдтой: «Мах Амлахар-æлдар дæумæ рарвыста хонæг, æмæ дын не'лдары номæй фидар дзырд дæттæм, куыд дæуæн æлдар ратдзæн, кæм дæ фæнда, уым зæхх, сараздзæн дын хæдзар. Кæд дæ фæнда, уæд дæ йæхимæ хистæр моурауæй дæр бауромдзæн. Суацхуры комы цæрæг адæмы та уæгъд кæны хъалонтæ фидынæй. Æрмæст дæ сæр минасмæ бадар, æмæ кæм зæгъай уым дын сараздзæн цыты куывд».

Тъотъоры ацы ныхæстæ бауырныдтой, ахъуыды кодта æмæ сын загъта:

— Хорз, ацæудзынæн, æрмæст цы аразиная у, уый хъуамæ уа Белотмæ хæстæг, Рохалайы мæсыгмæ æввахс. Æлдар æмæ йæ фæсдзæуинтæй хæцæн хотых куыд никæмæ уа.

Тъотъор хъуыды кодта, ома æнæ хотыхтæй уыдон цал фæнды куы уой, уæддæр мын мæлдзыджытæй уæлдай нæ уыдзысты. Кæд сæм уыдонæй дарддæр æд хотых адæм фæзына, уæд цыфæндыйæ дæр мæсыгмæ баирвæздзынæн.

Минæвæрттæ ахæм ныхасæй аздæхтысты, уæдæ цы уыдаид.

Æлдарыл ацы разыдзинад куыддæр сæмбæлдис, афтæ цалдæр боны раздæр йæ фæсдзæуинты рарвыста, æмæ уым тынг арф, уынгæг уæрм скъахын кодта. Йæ сæрыл ын стыр царм бамбæрзын кодта, йæхæдæг йæ æмсæртæй цалдæримæ æд бинонтæ бацыдысты Рохаламæ.

Тъотъор дæр сæм уырдаем бацыдис æмæ йыл гæды цинтæ фæкодтой.

Уæрмы сæрæмбæрзæны цур, бærкаджын фынджы алыварс рабадтысты. Минас æмбисыл уыдаид, уæд æлдары чызг рахызт æмæ цармы кæрæтты кафгæ æрзылди æмæ Тъотъормæ йæ сæрай акуывта. Тъотъор кафынмæ асæррæтт кодта æмæ уæрмы аирвæзт. Æвиппайды ма фæлæбурдта æмæ æлдары чызджы дæр йемæ айста. Тъотъор ма бæргæ бирæ фæархайдта уæрмай схизыныл, фæлæ йын амал нал фæцис.

Амлахар-æлдар æмæ йæ адæм бирæ фæхъуыды кодтой, чызджы исты амалæй сисынæн, фæлæ уæд Тъотъорæн æнæ сирвæзгæ нæ уыдис, æмæ дзы уæд иу дæр удæгасæй нал аирвæзтаид.

Амлахар-æлдар йæ фæсдзæуинтæй уым цалдæры баурæдта.

Иу кьорд боны фæстæ Тьотъор амардис æмæ уæд æлдары чызджы уырдыгæй мардæй сластой.

05.2005 аз

ИЛАТЫ ДЗЫБЫРТТ

Цæугæдæттæ чъизитæй сæхæдæг сæхи куыд фæсыгъдæг кæнынц, афтæ нæ рагфыдæлты нæртон тугмæ æвзæр туджы æртах цæмæй ма æрбахауа, уый охыл сæхи нымадтой хæрзмыггæттæ æмæ фыдмыггæгтыл. Хæрзмыггæг фыдмыггæгимæ хæстæгдзинад нæ кодта. Чындз сæ нæ хастой, чызг сын нæ лæвæрдтой.

Уæлладжыры комы Æрыдоны доны рахизфарс, уалæ цъитисæр хæхты рæбын, чи зоны æмæ кæд æрæнцад номдзыд Æрхоны хъæу. Ам кæддæр бирæ мыггæттæ царди æмæ дзы, хæрзмыггæгмæ чи хауди, уыдоны сæ абоны фæлтæртæ хуыздæр зонинц.

Хæрзмыггæгыл нымад уыдысты Илатæ. Уыдис сæм фæрнджын хистæртæ, æфсарм, æгъдау æмæ æхсарæй æххæст фæсивæд. Уæдæ, хæххон тызмæг æрдз æмæ Æрхоны рух Санибайы зæдтæ стыр ныфс æмæ домбай хъаруйæ кæй сифтыгътой, ахæм фæйнæгфарс лæппутæ дæр сæм куыннæ уыдаид. Фæлæ дзы амæндтæ уарæг иуæй-иуты цæмæндæр фæхъулон кодта æмæ сын сæ хъарутæ равдисыны фадат нæ фæци.

Кæсаг доны æрфытæ куыд фæагуры, адæймаг та афтæ дзаджджындæр бынаттæм тырнаг у. Ссæдзæм æнусы райдианы Илатæй дыууæ хæдзары сæ дымджытæ æрбатыхтой, фыдæлты уæзæгæн хæрзбон загътой æмæ Æрыдоны сæхи Бынатыхицауыл бафæдзæхстой. Уыцы дуджы искай хъæуы æрцæрын иууыл æнцонтæй нæ уыди. Иуæй ахæм бар райсыны тыххæй стыр хæрдзтæ æмæ гæртæмттæ фидын хъуыди, аннæмæй та ног бынаты хæдзар аразын алкæй бон нæ уыди. Æмæ ног æрлиджджытæн сæ цард фæцудыдта.

Адæм кæрæдзийæн ныфсы цæджындзтæ сты. Рæстæг цыд æмæ ног æрлиджджыты бæлæстыл цъæх сыфтæр фæхæцыд. Фæллоуарзаг хохаг бинонтæ куыстмондагæй цъæх арт уагътой, æмæ сæ хъæздыг быдираг зæхх йæ бæркæдтæй равдыдта.

Алцæмæн дæр рæстæг æмæ афон ис. Фæхъыртхъом сты

Илатæ æмæ иу фæззыгон фæлмæн бон сæ кæстæр Дзыбырттæн чындз æрхастой. Ног æрлидзджыты сых уалдзыгон дыргъдоны хуыз æвдыста. Чындзæхсæв йæ тæккæ гуыппыл уыди. Хъазты фæсивæд фæндыры рог цагъдмæ хæрдмæ хаудысты. Хистæрты фынгæй хъуыстысты гаджидауы зарæджы хъæлдзæг зæлтæ.

Халон, дам, йе уæны кæсы, зæгъгæ, мæнгæн нæ фæзæгъынц. Илаты сыхы сæрмæ дыууæ сау халоны, чындзæхсæвæй хай курæгау хъуахъ-хъуахъгæнгæ зилахар кодтой. Хъуыдыгæнæг сæ куынæ уыд, уæд сæхи тæргайхуызæй фæйнæрдæм ауагътой. Сæ иу æрбадт Æрыдоны аргъуаны цъуппыл, аннæ та Дзыбыртты хæдзары сæр æмæ, чындзæхсæвы фынгтæ цы хуынды адæм куынæг кодта, уыдоны фыдгой кæрæдзийæн кодтой.

Æрыдоны аргъуаны сауджыны ног бинонты къайад сфидар кæнынмæ бирæ æнхæлмæ кæсын нæ бахъуыд. Нысан бон æм уæззау хуынтимæ æрбацыдысты æмæ хæкъуырццытæгæнгæ сæ разы æрлæууыд. Хурдзæстгом саураусугъд чындзы куы федта, уæд дзы æппæт дæр айрох. Уырсау мыр-мыргæнгæ, уаты къуымты æрзылы æмæ йæ размæ æрбасиры, йе 'нæфсарм цæстытæ дзы ныццæвы. Гъа, ныр æм февнала, зæгъгæ, афтæ йæ Дзыбыртт хиуылхæцгæ бафæрсы:

— Сауджын, мах дæм цы хъуыддаджы фæдыл æрбацыдыстæм, уый дæ, мыййаг, рох фæци?

Сауджын йæ рохтыл фæхæцыд, сæрæй къæхтæм ыл йæ цæстæнгас барджынай æруадзы. Фæсæмбæрзæнмæ йæм фæсиды æмæ йæ ныллæг хъæлæсæй бафæрсы:

— Зæгъ-ма, æхца дæм бирæ ис?

Сауджын чердæм симы, Дзыбыртт уый нæ бамбæрста æмæ фæзæгъы:

— Ног хæдзаргæнæг æмæ стыр ирæд бафидæгмæ цас баззайы, уый бæрц.

— Бæх цæй аргъ у, уый зоны? — фæрсы дарддæр сауджын.

— Фондз сомы аргъ, — фæзæгъы Дзыбыртт.

— Стур та?

— Стур дыууæ, æртæ сомы..

— Уæдæ уыл, Дзыбыртт, æз лæвар саргъаудзынæн. Фынддæс сомы дæр ма дын ратдзынæн, æрмæст мын дæ, дæ... — ферхæцыд сауджын.

— Æрмæст цы?

— Цы куы зæгъай, уæд дæ æз бирæ уарзын. Кæд мæ фæндоныл

сразы уай, уæд лымæнтæй цардзыстæм æмæ хъаны цард кæндзынæ, — йæ мæлгъæвзаг аппæрста сауджын.

— Дæ ныхас ма фергомдæр кæн, — йæ сæр фæбæрзонддæр кæны Дзыбыртт.

— Мæнæ уал дын, мæ лымæн, фынддæс сомы, æ-æмæ уа-ал мын дæ усы и-иу са-ахат авæр, — ныккъæзæнæг сауджын, фæлæ йæ чемы нæма æрцыд, афтæ йын йæ нард гуыбын Дзыбыртты сау хъама Бачыттаг калмау айгæрста.

Уыцы уæззау бон пъæлицæ Дзыбыртты æрцахстой æмæ йæ Дзæуджыхъæуы Урсахæстоны смидæг кодтой. Уæд Кавказы æфсæддон уавæр уыд æмæ Илайы-фырты тæрхонгæнджытæ ауындзæны раз æрлæууын кодтой. Бирæ адæм æрæмбырд тæрхонны фæзмæ æмæ æнамонд хъуыддагмæ сæргуыбыр, уæнтæхъилæй кастысты. Суды лæг Дзыбырттæн фæстаг ныхасы бар куы радта, уæд уый сахъ цæргæсау йæ сæрыл бæрзонд схæцыд æмæ уæндон хъалæсæй загъта:

— Ницыуал зæгъын æз, æрмæст мын ауындзæнмæ заргæйæ бацауыны бар радтут.

Тæрхонгæнджытæ ауынаффæ кодтой æмæ йын разыйы дзуапп куы радтой, уæд æд хотых салдæтты æхсæнæй ракъахдзæф кодта, йæ сæрыл бæрзонд схæцыд æмæ ахæстоны йæхиуыл цы зарæг скодта, уый ныццæлхъ ласта:

Уай, уæрæйдæ!

Уай, уæрæйдæ-рæйдæ,

Хохы цуанон сау зым амардта!

Уай, уæрæйдæ-рæйдæ!

Илаты Дзыбыртт сауджын амардта,

Сауджын амардта.

Уæй, ноджыдæр уæрæйдæ!

Уый, дам, сауджын нæ уыди,

Фæлæ сау хæрæг куы уыди!

Уæй, уæрæйдæ!

Чехойты Цопан Дзæуджыхъæуæй

Бадмæ æрбацыд.

Уæй тох æмæ Илаты Дзыбыртт

Йæ ауындзæнмæ

Заргæ бацыди, заргæ бацыди!

Салдат ын йæ хъуырыл бæндæны цæг куы æрæфтыдта, уæд Дзыбыртт йæ къæхтæй бандон акъуырдыта æмæ салдаты тъæпп

зæххыл фæцыди. Йæхæдæг дыууæ к'ухæй бæндæнмæ сæвнæлдта æмæ, йæхи хæрдмæ сивазгæйæ, йæ фæстаджы х'æр ныккодта:

— Хорзæй баззай, мæ уарзон Ирыстон! Æз худинаджы бæсты равзæрстон мæлæт! — æмæ йæ цæнгтæ æрздæздыкка сты.

Адæмæн фыр диссагæй сæ буар сисбынтæ абадт, сæ сæры хилтæ арц слæууыдысты. Иу фесхойæг сæ куы фæуыдаид, уæд, æвæцæгæн æмæ, тæрхоны лæгты куиты хæринаг фæкодтаиккой.

— Æвгъау уыди ахæм стыр ныфс æмæ домбай х'æруйы хицау мæлæтæн, — х'уысти хицауадырдыгæй дæр кæйдæрты фæсмойнаг сусу-бусутæ.

Æрдз мигъбонау æрæнкъард. Сау æврæгътæ арв æрбахгæдтой æмæ сыг рацыд.

05.2005 аз

ИЛАТЫ СЕРГЕ ÆМÆ ЙÆ БАЙЗÆДДÆГТÆ

Туг туджы агуры, фæлæ дыууæ фаззон æфсымæры, хицæн х'æуты цæргæйæ, кæрæдзи афæдз иу хатт уæддæр куына абæрæг кæной, уæд адард ваййынц, æмæ сæ кæстæртæ æцæгæлæттæй агæпп ласынц.

Мæ фыд хохаг х'æуы цæргæйæ хионтыл æнувыд уыдис. Йæ фæззыгон куыстытæй-иу куы феуæгъд, уæд-иу бæхуæрдоны нæ быдираг хæстæджыты бæрæггæнæг к'уыри балцы афæнда-раст. Уæдæ нæхимæ дæр хионтæ уазæгуаты арæх цыдысты.

1932 — уæззау æххормаг азы дæр мæ фыд йæ ахуыр нæ фехæлдта. Адæм фæззæджы иу чысыл куы фæх'ыртх'ом сты, уæд мæн дæр йемæ айста æмæ Уæлладжыры комы дæлæмæ бæхуæрдоны абалц кодтам. Уæды дуджы паддзахвæндаг ранæй-рæтты афтæ нарæг уыд, æмæ дзы фæрсæй-фæрстæм дыууæ уæрдоны нæ ахызтаиккой. Кæм та дзых'х'ытæ, к'уышпыгæ. Ранæй-рæтты та уæлвæндагæй цы дуртæ хауди, уыдон уыдысты к'уылымпыты хос, æмæ-иу бæлццæттæ дзæвгар рæстæг бафæстиат сты. Гъе, уымæ гæсгæ-иу бæлццæттæй иутæ Сыфтæрджын лæгæты бафысым кодтой, аннæтæ та Ныхасы Уастырджийы бын.

Махæн уыцы фæззыгон фæлмæн бон нæ х'уол сах абадт. Фæндагыл бирæ цæлхдуртæ нæ уыд, нæ бæх йæ сæппæй не 'нцад, æмæ хур скæсæнырдæм даргъ аууæттæ куы айтыгъта,

уæд нæ мæ фыд Ныхасы Уастырджийыл бафæдзæхста æмæ Тæмискъæй фæдæле стæм. Уæд хохæй быдырмæ æз фарастаздзыд лæппу, фыццаг хатт цыдтæн æмæ мæ стыр дисы бафтыдтой арвы уæрæх тыгъдад æмæ зæххы æгæрон тъæпаентæ.

Сывæллон цымыдис кæм нæ вæййы. Цъыфджыны мæ цæст æрхæцыд уæртджын хæфсытыл. Уæрдонæй асæррæтт ластон, иуы дзы цингæнгæ мæ хъæбысмæ фелвæстон, фæлæ хъæуысæр Дурæфтауæнмæ куы ныххæццæ стæм, уæд мын æй мæ фыд, тæригъæд у, зæгъгæ, ауадзын кодта. Уым ныл бон дæр æррæхцæррæхц кæнын байдыдта æмæ, нæ бæхы фындзыл цыма йе 'хсæвæры тæф ауад, уыйау йæ сæпп фæрогдæр.

Алагир æмæ Æрыдоны хионтыл зилгæ æртæ боны бафæстиат стæм. Цыппæрæм боны уыдис Хуыцауы каджын бон. Нæ фысымтæ — Бадритæ — нæ рафæндараст кодтой æмæ Бæрæгъуынмæ нæ фæндаг адардтам. Чырыстонхъæуырæм фæзилæны кукушкæйы фæндаджы сæрты куы бахызтыстæм, уæд нæ разæй фистæгæй цæуæг фæндаггоны ауыдтам.

— Уый æрхойнаг фæйнæгфарс лæппу Илаты Серге у, — мæ хъусы мын бадзырдта мæ фыд æмæ мæ уæрдоны гуыффæмæ ахизын кодта. Дыууæ зонгæйы кæрæдзийыл ацинтæ кодтой, стæй уæрдоны фæрсæй-фæрстæм сбадтысты, æмæ та бæх асæпп кодта. Серге мын къухæй мæ сæр адаудта, хъарм ныхæстæй мæ арæвдыдта, стæй мæ фыдимæ кæрæдзийæн сæ хабæрттæгæнгæ цыдысты.

Сергейыл уыдис цъæх нымæтхуд, хохгæрдджытæ кæй фæдарынц, ахæм кæттаг пиджак, йæ гæлифе хæлафы уæрджытыл сæрак æмпгузæнтæ, зæнгтыл фæсмын зæнгæйттæ, къæхтыл та хъусджын дзабыртæ. Æз йæ хæдфæстæ гуыффæйы бадгæ мæхицæн бынат нал ардтон. Йæ фæйнæг фæрстæм афтæ сцымыдис дæн æмæ дзы мæ цæстытæ атонын нал куымдтой. Йæ кæттаг къурткæйы бынты иу аивæй куы иуырдыгæй скастæн, куы аннæрдыгæй, фæлæ мæм дзы фæйнæг нæ, фæлæ къæцæлы мур дæр никæцæй зынди. Цымыдис мæ мæ къæхтыл слæууын кодта, барæй мæхи фæцудын кодтон, йæ фæрстыл ын фæхæцыдтæн, фæлæ дзы мæ къух ахæм хъæбарæй ницæуыл æрхæцыд.

— Иу ран ныгътъæпæн у! — фæтъялланг мыл кодта мæ фыд.

— Уадз æй, сывæллон тæлфгæйæ рæзы, — бахудти Серге æмæ мæ йæ хъæбысмæ æрбайста.

Арвы арынджы здыхуыз æврæгътæ денджызы уылæнтау

сындæггай ранхъæвз-банхъæвз кодтой. Сæ хæд бынты хърихъуппыты бал хъырруй-хъырруйгæнгæ хуссарырдаем атъанг. Бон йæ хуыз рафæлиив-бафæлиив кодта. Хур-иу æмбæхсынджытæй хъазæгау куы æврæгъты аууæн амбæхст, куы та мидбылхудгæ ракасы. Æз не 'фсæстæн æнæкæрон тыгъд быдыртæ æмæ Æрджынарæджы нæудзар рæгътæм кæсынай. Цыбыр ныхасæй, æххормаг карк хоры нæмгуытæ уидзæгау зыдгæнгæ уыгътон, нæхимæ ме 'мгæрттæн цы хабæрттæ дзурдзынæн, уыдон.

Цы уыдис, уæддæр Бæрæгъуыны хъæумæ бахæццæ стæм. Нæхимæ хохы куыд веййы, афтæ дзы Ныхасы бадты лæгты къорд. Чи дзы кардæй къæцæлтæ амадта, чи гæнæй бændæнтæ быдта, чи та дзы фысдзарм æууæрста. Нæ уæрдон фæндагæй иуварс æрлæууыд æмæ, æгъдау куыд амыдта, афтæ Серге æмæ мæ фыд сæ разы салам радтынмæ балæууыдысты. Къухтæ райсыны фæстæ кæрæдзи хабæрттæй куы афæрстытæ кодтой, уæд бæрæгъуыйнæгтæй иу бæзæрхыг, ставд бæрзæйджын лæг, йæхи æрфистæггæнгæ, Сергемæ бауырдыг, демæ, дам, мын хъæбысæй æнæ рахæцгæ нæй. Серге йæхи куы иуырдаем айсы, куы аннæрдæм. Бæрæгъуыйнаг æй куынауал уагъта, уæд ын мæ фыд загъта:

— Дæ хорзæхæй, дæ карæн у, уæд дзы дæ дзæмбытæ цы ныссагътай? Кæд ахæм богал дæ, уæд мæнæ мæн абырс æмæ дæ мондæгтæ ссæуой.

— Нæ, Беслæн. Æз Илайы-фырты хъаруы кой æрыхъуыстон æмæ мын йемæ æнæ хæснагыл æнæ рахæцгæ нæй. Хуыцауæй уын ард хæрын, кæд мæ абырса, уæд уын мæнæй тæккæ аизæр кусарт æртæаздыд хуыскъ стур. — нæ састы бæрæгъуыйнаг.

— Гъæтт уæдæ, Илайы-фырт, дæ лæджды хъæд æмæ дæхæдæг, рагæй нал фестæм нард фыдызгъæлы хъæстæ, — схор-хор кодтой Ныхасы адæм.

Æфсарм æмæ æгъдауæй хъæбæр ифтыгъд, хохаг лæппуйæн хистæрты курдиатыл дыууæ зæгъæн нæ уыди. Йæ нымæтхуд мæ фыды къухты фæсадзы æмæ фæзæгъы:

— Цæй, уæдæ, кæд дæ афтæ фæнды, уæд бавзарæм нæ хъарутæ.

— Нæ, Илайы-фырт, дæ кæттаг уæлæфтау уал ралас, — уыдис ставдбæрзæйджыны дзуапп.

— Уый мæн ницы хъыгдары, кæд хъазгæ нæ кæныс, уæд мæнæ мæ къух æркъуыр...

— Нæ хъазын нæ, хæххон дзигло, — райхъуыст уæндон дзуапп

æмæ хæцаг гал æмæ уæныгау æддæг-мидæг ауадысты. Уалынмæ Æрхоны Санибайы омменгæнæг йæ ныхмæ лæууæджы цæнгтыл фидар æрхæцы, дзыхълæуд фæкæны, йæ хълæс анæры:

— Ныртæккæ дæ, мæ лымæн, мæ галиу уæхсчы сæрты хæрдмæ æппардзынæн, æмæ хълæддых лæуу!

Æмæ дын мæнæ дынджыр лæг хълæлæгъты куырисау уæлдæфы февзæрд. Куы 'рцæйхауд, уæд æй Илаты домбай ацахста, йæ къæхтыл æй авæрдта, æмæ та йæ уæзбын хълæс анæры:

— Ныр та дæ мæ рахиз уæхсчы сæрты æппарын, — афтæ дзы портийау куы ахъазыд, уæд æй авдæны сывæллонау зæхмæ йæ дыууæ уæныл фæтъæппæн кæны.

Ныхасы бадæг лæгтæ циркмæ кæсæгау сæ бынæтты бандзыгау сты. Уæдмæ Илаты домбай гуыр д бæрæгъуыйнаджы йæ къæхтыл алæууын кодта æмæ адæмæн сæрæй æркуывта. Хъарм хълæбыстæм ма кæрон кæм уыди! Куы фæсабыр сты, уæд хæрдыфæуæг богал фæзæгъы:

— Мæнæ хорз адæм, æз мæнæ ацы Æрхойнаг Тыхы-фырт Мукарайы хабæрттæй бирæ цыдæртæ æрыхъуыстон. Куы уын сæ дзырдтаин, уæд уæ никæй бауырныдтаиккой. Зонут, æз дæр æнæхъару нæ дæн, фæлæ мæ портийау фæхъазыди. Лæг йæ ныхасæй лæг у. Фæхæрд дæн æмæ, куыд баныхас кодтам, афтæ а-изæр уе 'ппæт дæр мæ хæдзармæ.

Æз уæрдоны бадгæйæ бампылдтæн. Æнхълæдтон — хыл кæнынц, æмæ хæкъуырццæй куыдтон.

Хъыгагæн, Илаты фæйнæгфарс Серге уый фæстæ бирæ нал ацард. Æнусон цъититы дæлвæз, дзæбидыртыл цуангæнгæйæ йæ хъызт уæлæнгай дарæсы æрцахста æмæ йын сæ фыдæлты рухс дзуар Саниба дæр нал баххуыс кодта. Хæдзарыл ма æд сырды мард бæргæ сæмбæлди, фæлæ йæ æгъатыр низ Нузалы рынчындоны сынтæгмæ æфсæн рæхыстæй ныббаста. Дохтыртæ сæ удтæй арт бæргæ цагътой, фæлæ сын малæты дзæмбытæй ратонын нæ бакуымдта æмæ йæ хуымгæнæны мæй зæхх йæхимæ айста.

Мард, дам, цæссыгласаг у, фæзæгъынц, гъемæ Сергейыл хохагæй, быдирагæй адæм цы ставд цæссыгтæ фæкалдтой, уыдонныл, æвæццæгæн, долапи куырой дæр разылдаид. Йæ дыууæ æфсымæры, хистæр Сафонка æмæ сæ кæстæр Тимосæ, сæ хæдзары къултæ æвзалы донæй сау цагътой, сæхиуыл дæр тар дарæс скодтой æмæ уыцы карз æгъдауыл афæдзы бонмæ къæм абадын дæр нæ бауагътой.

Дзурынц, зæгъгæ, Æрхоны Санибайы куывддон бæлас дæр, дам, йæхиуыл саумигъы цъушп зыгъуыммæ кæрцау стыхта, æмæ, дам, дыууиссæдзæм бон Æрхоны хъæубæстæ сæ саутæ куы систой, уæд, дам, кувæндоны бæласæй мигъын агъуд райхæлд æмæ, дам, хъæуы уæлмæрдты Сергейы ингæны аныгъуылд.

Ацы æмбисонды хабар хъæубæсты стыр дисы куыннæ бафтыдтаид: æрдзы цавæрдæр сусæг тыхтæ кæй ис, æмæ дзы Сергемæ дæр кæй хæццæ кодта, уый сæ дзуринаг сси.

Цард Æрхондоуау размæ абухгæ тындзыдта. Илаты судзагагаг зианыл дыууæ азы бæрц рацыдаид, фæлæ Тимосæйы рыст зæрдæмæ рухсы цъыртт никацæйуал хъардта. Хойраг ын аднал кодта, изæрыгæтты-иу æй арæх фендæуыд Сергейы ингæныл дæлгæмттæгæнгæ. Лæппуйы æнæниздзинад æргом цудын байдыдта. Хионтæ, хæстæджытæй йын уайдзæфгæнджытæ бæргæ уыд, фæлæ Къойы дурау ком никæмæн лæвæрдта, æмæ уæд хистæр æфсымæр йæ хъаст Ныхасы бадæг хистæртæм бахаста.

— Лæгæн йæ зæдыхай дæр, йæ кады фæндтæ сыгъдæггæнæг дæр сылгоймаг у æмæ цас тагъддæр уа, уыйас ын бинонты хъуыдадгæ бакæнын хъæуы, кæннæуæд ын рухс Саниба дæр нал баххуыс кæндзæн, — уыдис Хуыдæлты куырыхон хистæр Сæрæбийы фæндон.

— Бæргæ хорз уайд, фæлæ йæ ууыл чи сразы кæндзæн, — фæтыхсти Сафонка.

Нарты Уырызмæджы æнгæс лæг Сæрæби, йæ мидбынаты банкъуысгæйæ, фæзæгъы:

— Ардæм ма йæм фæдзурут!

Уыдис Хуыцауы кадджын бон. Сæрдыгон хур изæрырдæм фæкъул, æмæ асæстытæ бæрзæндтæй лæсыдысты, афтæ ирон æфсарм æмæ æгъдау Тимосæйы Ныхасы хистæрты раз æрлæуын кодтой, æмæ Сæрæбийы хъæлæс йæ хъусты дзæнгæрагау ныййазæлыд:

— Лæппу, зæгъ-ма, кæд бæсты бикъ-комы дæгъæл дæ, уæддæр дын ирон æгъдæуттæ халыны бар чи радта?

Хистæрты кад уæларвон зæдтау бæрзонд уыдис, æмæ Тимосæ фырæфсармæй зæххы скъуыды куы ныххаудаид, уый дæр æй фæндыд. Сæрæби йæ ныхас дарддæр нывæзта:

— Мæ хур акæнай, куыд æнхъæл дæ, дæу йеддæмæ йе 'фсымæр никæмæн амарди? Авдæн кæм уа, уым чырын дæр

æнæ уæвгæ нæ вайы. Серге рухс дзæнæты бадæд, дзыллæтæ йын кад скодтой, цы ставд цæссыг ыл фæкалдтой, уыдон ын хæлар уæнт, фæлæ ма ды дæхимæ бакæс, царм æмæ стджытæ! Нæ зонын, дæ къæхтыл ма куыд лæууыс.

— Стыр хатыр уæ курын, — арф ныуулафыди Тимосæ.

— Хатыр та дын уæд уызæн æмæ, Ныхас цы уынаффæ рахаста, ууыл дыууæ куынаæ зæгъай.

— Хистæр цы зæгъа, æмæ кæстæр цынаæ бакæндзæн, — йæ сау нымæтхуд сæрыл фæбæрзонддæргæнгæ дзуапп радты Илайы-фырт.

— Тимосæ, мæ хур, уый зон, æмæ цард цардыл ахатгæнæн нæй, ацы мæнг дунейы адæймаг дыууæ хатты нæ цары. Æрдзыхъæд афтæ арæст у, æмæ бæласæй тала куы не ’взæра, уæд хъæд бынсæфтмæ цæуы. Гъемæ кæд мæ хæзнатæ доны нæ калын, уæд мæ ныхæстæ цæй фæдыл сты, уый ма мын зæгъ?

Тимосæ чысыл ахъусы фæстæ, йæ рахиз армы тъæпæн йæ зæрдæсæрыл авæры æмæ æфсæрмдзастæй дзуапп радты:

— Нæ буц хистæр, дæ фарн, дæ зæдыстæн, хъæубæсты хистæртæ мæнæ иуæгон цард, ме ’нæниздзинадыл кæй тыхсынц, уый æмбарын æмæ стыр бузныг.

— Уæдæ дæ хъуыддаг раст, ныр мæм дæ Хуыцауы къух авæр, чындзæхсæвæн афæззæгæй дарддæр æргъæвæн нæй. Афтæ у Сафонкайы фæндон дæр.

Ирон царды мидæг урс дадали хистæрты зондамонæн ныхæстæ кæстæртæн Хуыцауы комытæфау вайыинц. Тимосæйы рыст уæнгты дæр мыд æмæ царвау ахъардтой æмæ 1940 азы, Джеуæргуыбаты мæйы мидхъæуккаг Цомайты сабыртæ дзураг, уæздан Дунетхан Илаты къонамæ фарны къах бавæрдта. Йе ’фсарм, йæ уæздандзинад, судзины дзудзин кæй нæ хуыдта, кæрдзыны — баппа, уыдæттæй бынаты бардуагæн фæадджын æмæ сыл йæ сæрыхицаумæ кувджыты куывд æрцыд. Мадымайрæм сын балæвар кодта дзæбидыры хъулы хуызæн авд лæппуйы æмæ уыдонæн уды гагайы хуызæн иунæг хо, фæлæ йын хъысмæт бирæ царæнбонтæ нæ радта, рухсаг уæд.

Дзæнæты бадинаг Илаты æдзæрд Серге йæ фарн мæрдтæм нæ ахаста. Фæстагæттæн æй ныууагъта, æмæ йæ ныр сæ бынаты бардуаг Тимосæйы авд фыртыл байуæрста.

Дзурынц, зæгъгæ, дам, зæнæджы хистæр Валодя йæ цыппæртыл хилынхъом куы фæци, уæд дам-иу донæй йедзаг бедрайы

фæрстыл йæ гыццыл къухтæй ныххæцыд æмæ дам-иу æй йæ сæры æмвæз систа. Куы рахъомыл, уæд та йын йе 'мгæрттæй тыхгæнæг тых нæ ардта.

Хистæры кæстæр Максим йæ иннæ æфсымæртау гуырвидауц, хæрзуынд лæппу. Дыууæ путы уæзæн гиримæ, дам, йæ цонг куы адаргъ кæна, уæд æй æнæхъæн сахат не 'руадзы.

Æртыккаг æфсымæр Хасан тулдз бæласы зæнгау нуарджын. Иу ахæмы Мызуры поселокæй сæхимæ хъæумæ здæхгæйæ æрзæткъахæны къанторы раз федта хæдзары æхсызгон хъæугæ рельсытæ. «Гъе, адонæй мæ иу куы уайд», — зæгъгæ, сæ йæ цæстытæ нал иста.

— Лæппу, ахæмтæ дæ фесæфт, æви сæм цы ракæс-бакæс кæныс? — райхъуыст хицауы дæрзæг хъæлæс.

— Иу ма мын дзы радт, — йæхи йæм бакъултæ кодта лæппу.

— Цы дзы кæныс?

— Уæлæ мæ нæ сарамæ хъæуы...

— Сис æй æмæ йæ хæсгæ, — хъазыди хицау.

Хасаны цæсгом фæрухс. Æртæ-цыппар лæджы зынтæй кæй сисынц, иу къухæй уыцы рельс йе уæхскыл авæрдта, æмæ мын æй хицау фæстæмæ куы æрæппарын кæна, зæгъгæ, комы нарæд-дзы тагъд-тагъд фæуæлæмæ.

Æрзæткъахæны хицау Цæлыччы-фырт иуцасдæр йæ фæдыл кæсгæйæ баззад, стæй фырдыссагæй йæ къухтæ кæрæдзиуыл ныццагъта, кусджытæй дыууæмæ фæдзырдта:

— Цыррдæр машинæйы абадут æмæ йын йæ рельс сæ тæккæ дуармæ схæццæ кæнут!

Æрхоны хъæумæ уырдыгæй фондз-æхсæз версты бæрц хæрдвæндагыл цæуын хъæуы. Хасан, мæ рельс мын фæстæмæ куы аласой, зæгъгæ, кусджытыл нæ баууæндыд. Иунаг ран дæр никæм æрæнцæд (кусджытæ машинæйы бадгæ йæ фæдыл цыдысты), афтæмæй йæ уаргъ сæ тæккæ кæрты æрæвæрдта. Уæд Хасаныл цыдис æвддæс-стдæс азы.

Æрхойнæгтæ Илаты бинонты уæйгуыты хæдзарæй фæамонныц. Авд æфсымæрæй чи тыхджындæр у, уый, æвæццæгæн, сæхæдæг дæр нæ зыдтой, фæлæ сæ маст ничи зоны, никуы никæй бахъыгдардтой. Гъе, фæлæ сæ нæдæр фæллоу, нæдæр спортивон хъæзтыты кæй никæй ном райхъуыст, уый тыххæй мын кæддæр сæ хъæуккаг сæдæаздзыд Темырхъанты Уари — (рухс дзæнæты бадæд) ахæм таурæгъ радзырдта:

— Ёрхондонан йæ тæккæ гуырæны галиу фарс æнусон цытиты дæлфæдтæм, арфкомы нарæджы, сæрдыгон æхсæв дæр халон узалæй кæм баргъавсы, уым, чи зоны, кæцы дуджы сæвзæрд Тъæрайы хъæу. Ам тар æнусты рæстæг цардысты Кобестæ, Илатæ, Бæлитæ, Дудутæ æмæ ма бирæ æндæр мыггæгтæ. Кодтой фосы æмæ зæххы куыст, фæлæ салд къæдзæхты хъæбысы, сæ авналæнтæ, сæ фадæттæ тæрхъус-дзармау æппæтыл кæй не 'ххæссыдысты, уымæ гæсгæ сыл цард нæ хæцыд.

Илаты нæлгоймæгтæ, дам, уыдысты домбайау тынг хъаруджын. Исчи дам-иу дзы бæласы цъуппыл куы фæхæцыд, уæди уй йæ тæккæ бынмæ дыууæ афаста. Арсы та йæ хъустæй ахстой æмæ дам-иу ын йе 'фсæртæ фæйнæрдæм атыдтой. Æмæ Тъæрайы хъæумæ уыдоны тæссæй тыхгæнджытæ кæй нæ уæндыдысты, уый тыххæй сæм сыхаг хъæутæ хæлæг кодтой.

Кæсаг доны æрфытæ куыд фæагуры, афтæ адæймаг дæр, царды фадæттæ хуыздæр кæм ваййынц, уырдем фæтырны. Гъемæ, зæгъы, иуахæмы Илатæ сæ сыхаг Ёрхоны хистæртæм куы бахатыдысты, уæ хъæуы нын æрцæрыны бар радтут, зæгъгæ, уæд сыл бацин кодтой æмæ сын æнæуæлдай ракæ-бакæйæ разыйы дзуапп радтой.

Тъæрагомы мигъ æнгом бадаг у, къуыригæйттæ нæ сысты. Гъемæ иу ахæм фыдхъуын бон Илатæ сæ муртæ хæрджытыл самадтой, сæ фосы кондыл рахъæр кодтой. Тар мигъы сæ фæдыл чидæр гурай-гурмæ цыд æмæ-иу фæрухс — фæталынггæнгæ йе 'рхæндæг хъæлæс райхъуыст:

— Уаих фæуат, Илатæ, цæй æнæрхъуыды стут, уæ уæзæг дзæгъæл ныууагътат, фæлæ уæ уæ бынаты бардуаг та куыд ферох?

Фæлæ йæм Илатæ, кæд нæ исчи хъазгæ кæны, зæгъгæ, фæстæмæ дæр куына кастысты, уæд сæ ралгъыста:

— Илатæ, уæдæ ма кæд нал хъусут, уæд уæ цы домбай хъаруйæ сифтыгътон, уый уын ном æмæ кад макуы скæнад. Зæронды бонмæ уæ макуы мачи фæцæрæд!

Уый адыл арв ныннæрыд æмæ сыг рацыд. Гъемæ уыцы карз æлгъыст абон дæр Илаты æккойæ нæма рахызт...

Июль, 2005 аз

УАТАТЫ ДЗЕГА

1948 азы цыдæр хъуыддаджы фæдыл бафтыдтæн Хъæриуы хохмæ æввахс Цъамады хъæуы. Ам фембæлдтæн, сæдæ азæй фылдæр кæуыл цыд, ахæм зæронд лæг Черчесты Знайы фырт Джеорджиимæ. Уыцы кары дæр уæраг æмæ цæстæй бынтон нæма фæцудыдта. Уыдис мæлгъæвзаг, дзыхарæхст, бирæтæ фенаг. Хъæубæсты адæм æй хуымæтæджы нæ хуыдтой таурæгътæ, аргъæуттæ, æмбисæндтæ æмæ бирæ диссаджы хабæртты æнæбын къæбиц.

Ирон хæдзары цалынмæ æфсин йæ бæркæдты фынг сиса, уæдмæ фысым уазæджы хабæрттæй нæ фæфæрссы. Фæсминас дзырд-дзырды къахгæ ныл ныхас ацайдагъ. Джеорджи, ивгъуыд царды бонтæ мысгъайæ, дзурын куы райдыдта, уæд æз, цы уыдтæн, уымæй хъустæ фестадтæн.

— Нæ хъæуккаг Уататы Дзегæ домбай лæг уыди, — мысыди Джеорджи. — Мæнæ дыууæ дынджыр лæджы фæрсæй-фæрстæм æнгом куы 'рлæууын кæнай, уыдис ын ахæм фæтæн гуырыконд. Йæ дынджыр цæсгомыл æдзух дæр хъазыдысты хуры тынтæ. Тыфыл æрфгуыты бын хъоппæг дыууæ цæсты стъалытау цæхæртæ калдтой. Халасхуыз рихитæ хъæрццыгъайы базыры йæстæ. Йæ дыууæ цонджы уæрдонны рæтæнæгъдты стæвдæнтæ. Мæстджынай йæ никæд ничи фæдта. Мæ фыды карæн уæвгъайæ фæсивæдимæ уыдис уæлдай лымæндæр.

Цъамад хæрæгуаргъай сугтæ далæ Субийы хъæдæй фæхæссынц. Уым бирæ зайы алыхуызон хъæддаг дыргътæ, — йæ таурæгъ дарддæр нывæзта Джеорджи. — Гъемæ мыл ссæдз азы бæрц цыдаид, уæд мæ иу фæлмæн фæззыгон бон уырдаем хъæддаг кæрдотæ æмбырд кæнынмæ Дзегæ йемæ фæхуыдта. Иу чысыл æрдузгонды æхсæвиуатæн халагъуд сарæзтам. Æрцæттæ кодтам æхсæвваг сугтæ арт æндзарынæн æмæ лыстæнваг фæсал.

Хур даргъ аууæттæ æвæргæ ныгуылæнырдæм тылди. Дзегæ артæндзарæнтæ цæттæ кодта, æз та нæ дыууæ хæрагæн сæ бынæттæ аивтон æмæ хистæры æвастæй хъæды æхсæрдзуан бафардæг дæн. Иу æрдузы гуыбыр бæласы бын арсы кæрдотæ хæргæ байæфтон. Куы мæ ауыдта, уæд ныббогъ ласта æмæ мæ йæ хъæлæсы ахаста. Æз бæлæсты 'хсæнты удаистæй хъæргæнгæ лидзын. Хъæдæй не 'рдузмæ куы рагæпп ластон,

уад уым Дзегæ мæ тæккæ размæ фæцис æмæ мæ, цы хабар у, зæгъгæ, мæ цонгæй ацахста.

Æвæдза, тас ныфсæттæн у, зæгъгæ, мæнгæн нæ фæзæгъынц. Ныккъæзæнæг дæн æмæ дзурын нæма сфæрæзтон, афтæ арс нæ тæккæ раз йæ фæстæгтыл алаууыд. Дзегæ мæн фæстæрдæм фесхуыста, æмæ лæг æмæ сырд хъæбысæй фесты. Тох бирæ нæ ахаста. Дзегæ йын йæ дæлæрмттæ æрцахста æмæ йæ йæ хъамбул цæнгтæй йæ фæтæн риумæ куы нылхъывта, уад сырды астæуыстæджы къæрцц мæнмæ дæр фехъуыст.

— Лæппу, марадз, фæрæт мæм радав! — рахъæр мæм кодта Дзегæ.

Мæ ирвæзынгæнæджы галиу рус æмæ уæхскыл бæрæг дардтой арсы дзæмбыйы фæдтæ. Бинонтæ хъæддаг кæрдотæм æнхъæлмæ кастысты, мах та сын дыууæ хæрæгуаргъы арсы мард схастам. Хабар уайтагъддæр хъæубæстыл айхъуыст. Дзегæ мæ арсæй кæй фервæзын кодта, уый тыххæй йын мæ фыд номы куывд скодта.

Рæстæг йæ сираг бæхыл згъордта. Уалдзæг та Цъамады хъæумæ дзывылдары базыртыл æрбатахт, æмæ зæхх йæ риуы дзаг сулæфыд. Нæ хъæуы дадатæ та сæ куыстдзагъд къухтæй æрхæцыдысты дзывырты гинонтыл, æмæ та нæ дæлвæзты хуым-зæххытæ сау адардтой.

Уататы Дзегæ цы нæузæххы гæппæл басаства, уырдаæм æй бахъуыд хъæдуры хъилтæ. Иу райсом джидæ фæрæт йæ фæсрон æрсагъта, бæндæны тыхтон йæ дæларм æрбакодта æмæ Субийы хъæдмæ ауырдыг. Фæндагыл йемæ фембæлд Созæты Созо. Уый дæр хъæдмæ хъæдуры хъилтæм цыди.

Дыууæ хъæддзауы фæйна фæндзай хъилы ракодтаиккой, афтæ Созойы къахмæ цыргъ фæрæт æривæзт æмæ нуæрдтæ фæлыг сты. Лæг, æгуыст фæдæн, зæгъгæ, нырдиаг кодта. Дзегæ йын фарсылдарæн кардæй йæ хæдоны фæдджи æрбалыг кодта æмæ йын дзы цыдæр сыфкæрдæджытимæ йæ цæф къах æнгом бабаста.

Созо йæ къахыл слæууынæн нал уыд. Дзегæ хъæдуры хъилтæ дыууæ æргъомы баиу кодта. Дзæкъул баст сæ скодта, Созойы сын сæ уæлæ æрхуыссын кодта æмæ сæ ракой каны.

Субийæ Цъамадмæ хæххон къахвæндагыл, кæм тæссармæ, кæм гакъон-макъон фæндæгтыл, хæрдмæ цæугæйæ фистæг лæг дæр улæфынмæ æртæ, цыппар раны æрбады. Дзегайæн та йе

'ккой фондзыссæдз хъæдурыхъилы уæлæ ма дынджыр лæг, афтæмæй сæ суанг Цъамадмæ æнæ æрэнцайгæйæ схаста æмæ Созойы йæ хæдзарыл æд хъæдуры хъилтимæ сæмбæлын кодта. Гъе, ахæм домбай хъаруыи хицау уыдис Уататы Дзезга, — йæ ныхас балхынцъ кодта Черчесты Джеорджи.

ДЗАМБАБАЙ

Мæ бабайы фыды æфсымæр Дзамбабай дыууæ сæдæ азы размæ царди, фæлæ йæ ном абон не 'хсæн кæй цæры, уымæн ацы цыбыр таурæгъ дæр æвдисæн. Дзамбабай знæгты ныхмæ тохы быдырты нæ фесгуыхт, фæлæ йын йæ райгуырæн Ходы цытджын æрдз цы домбай уæнгты æвæрд æмæ æвидигæ хъару балæвар кодта, уыдон сты æмбисæндты дзуринаг.

Дзамбабайы дуджы хохаг æмбæхст хъæуты цæрджытæм спортивон æмæ цирчы хъæстытæ хъуыстгæ дæр нæ кодтой, гъестæй сæ хæдзары уæззау куыстытæй ахæм хъуыддæгтæм æвдæлгæ дæр нæ ракодтаид.

Дзамбабай авд æмæ ссæдз бинойнаджы сæргъы лæууыд, зæххы æмæ йæ фосы куыстæй хæтæнты хæтынмæ не 'вдæлд. Æхсæвай-бонай йæ йæ сæр схъил кæнæн дæр нæ уыд. Хохаг чема зæхмæ зилын хъуыд æмæ йын йæ хъæбæр цъар дæндагæй æхсыдта. Тынг фæтæн уæхск, бæрзонд лæг, дам, уыдис Дзамбабай. Хъæды, кæнæ дам-иу хæхты кæм фæзынд, уырдыгæй дам-иу тугдзых сырдатæ йæ тæссæй арвы талынгты лыгъдысты.

Ходыхъæуы фæсæфцæг стыр хъæдыл хуры цæст дæр не 'ххæсы. Хонынц æй Саугъæд. Зайы дзы тынг алымыггаг æнусон бæлæстæ, уыдонимæ алы гага дыргътæ. Ис дзы уæрæх фосхизæн тъæпæнтæ, уæлвæзтæ, дæлвæзтæ, æрхытæ æмæ лæнчытæ. Хъæздыг у цæугæдæттæй, цъайтæй æмæ алыхуызон суадæттæй. Ацы æнæбындз, аргъæутты бæстæйы Ходы хъæуы цæрæг авд мыггагæй алкæмæн дæр уыдис фосдарæн уæтæртæ. Дзамбабайы фыртгæй дыууæ æфсымæры уым фосимæ æхситтæй заргæ сæ рæстæг æрвыстой.

Нард фæззæг йæ бур рихитæ аздыхта, фос æлвынæнты рæстæг ралæууыд, æмæ Дзамбабай хæрæгуаргъ цæххы къæрттытимæ йæ фыртты бабæрæг кодта. Иу фæлмæн бон хъæды æрдузы æхсæртæ æмбырдгæнгæйæ егæрæфцæг арсимæ хæрхæмбæлд

фесты, æмæ, дам, уæйыджы хуызæн лæджы тызмæг цæстæнгасæй хъуынджынхъус сырд бауадзыг. Дыккаг райсом уæтæрмæ æввахс хъæдрæбын нæудзар фæзы цæххы къæрттытæ байтыдтой æмæ сæм куыддæр фысты дзуг рауагътой, афтæ сæ уæлхъус æд хотых фараст тыхгæнæг барæджы æрбалæууыд. Дзамбабай йæ алфамбылай афæлгæсыд. Цæвæнгарзыл дзы йæ цæст куы ницæуыл æрхæцыд, уæд йæ армы цы цæххы къæртт фæци, уый абырджыты хистæрыл ныццæвон, зæгъгæ, афтæ дзугæй иу дынджыр нæл фыс йæ разы алаууыд æмæ цæххы къæртмæ йæ къубал сивæзта. Дзамбабай йæ фелвæста æмæ цыма гæххæттыл конд фысы ныв уыдис, уыйау æй акъабæзтæ кодта. Абырджытæ, ахæм диссаджы хъаруйы хицау лæг фенгæйæ, сæ бæхты æнæдзургæйæ фæстæмæ фæзылдтой æмæ уадидæгæн фæтары сты.

Бонтæ урс уæрыччытау кæрæдзи фæдыл згъордтой. Рæстæг гаккæрисæй хъазгæ цыд æмæ Дзамбабайы хъæрццыгъайы базыры йас рихитыл бæзджын халас æрæвæрдта.

Фæззыгон уæлвæзты æмæ хохранты кæрдæг нæма фæхъæбæр ваййы, æмæ дæсны хъомгæс фосы ахæм рæтгæм хизынмæ уымæн фескъæры. Ходы хъæуы хъомгæс Газакк дæр фосæн таригъæдгæнаг лæг уыдис, æмæ йын хъæу йæ бæрны цы хъомвос бакодтой, уыдоны Урс хохы рæбынмæ скъæрын байдыдта. Гъемæ иу ахæм фæлмæн бон, хур цæхæртæ калгæ арвы астæумæ схæццæ уыдаид, афтæ Газакк фæдисонау дыууæ къобор галимæ хъæуы æрбамидæг æмæ лæдзæгæй Дзамбабайы кулдуар ныххоста.

Хæдзары хицау кæрты цыдæртæ архайдта. Дуар байгом кодта æмæ, хъомгæсы дыууæ къобор галимæ лæугæ куы федта, уæд бахудт:

— Газакк, æз дын саг куы загътон, уæд мæм ды дыууæ галы кæдæм æрхæццæ кодтай?

Хъомгæс аххосджынау йæ сæр ныллæг æруадзы æмæ йæ дардвæд цъæх нымæт йæ къухты æууæрдгæ ралæхуры:

— Дæ хорзæхæй, Дзамбабай, бахатыр кæн...

— Исты бæллæх æрцыди? — йæ ныхас ын фескъуыдта хæдзары хицау.

Газакк нырхæндæг, нымæтхуды зæрондæй йæ цæстытæ зулмæ асæрфы, фæзæгъы:

— Уалæ Урс хохы рæбын Хуырджынты уæ галы къах дурты

къæппæджы нынныхст, æмæ йæ уæраг асаст. Фыййæутимæ йыл цыппарæй фæархайдтам, фæлæ нын фенкъысын дæр нæ бакуымдта.

— Уымæй стырдарæ фыдбылыз ныл ма 'рцæуæд, гал амæла — дзидза, уæрдон асæтта — суг. Фæлæ Дзаммæрзты галтæ та кæдæм скъæрыс?

Дзамбабайы фæлмæн ныхæстæм Газакк фæныфсджын æмæ йæ сæрыл бæрзонддарæ схæцыд:

— Æвæццæгæн, галы æргæвдын бахъæудзæн. Искæмæнты ма зæгъ, мæнæ ацы галтæ дзоныгъы сифтындзут æмæ кусарты уæнтæ ууыл æрласут...

— Хорз сарæхстæ, мæ хур, хорз. Галты уал уартæ Хъæзджынырдæм аздах æмæ фосмæ гъæй кæ, — уыдис Дзамбабайы дзуапп.

Дзамбабай дæлæсыхы хъæугæрон царди. Бинонтæй алчи йæ куысты сæргъы уыд æмæ йе 'фсинæй æндæр сæ галы хабар никæмæн ской кодта. Иу афон уисцæгъдæн фæрæт йæ фæсрон атъыста æмæ, хъæугæрæтты змæлæг куынæ уыд, уæд уæйлаг нымæт йе уæнтыл æрбаппæрста æмæ сындæггай Донгомьрдæм араст. Хъæзджыны тигъæй куы фæаууон, уæд цæугæдоны былт, комы уæлæмæ, Урс хохырдаем фæцагайдта.

Хуры ма ныгуылæны рагъмæ фæндзай сардзины бæрц хъуыдаид, афтæ Дзамбабай йæ бур галы раз æрлæууыд. Фæйнæрдыгæй хъуыстысты хуыргæрчыты айк-айк, зымты къуыззитт, мæгаты уасын, уæрццыты былдыхъ, уыджы æнкъард гуым-гуым. Уыдон цыма Дзамбабаймæ дзырдтой, дæ сæры бæсты фæуæд, зæгъгæ, æмæ сæм æдзынæг ныхъхъуыста.

Æгомьг гал йæ хицауы куы федта, уæд æм мæллæг уаст бакодта, æмæ йæ дынджыр цæстытæ доны разылдысты.

— Уæ мæ хæдзардарæг, уый дыл цы бæллæлх æрцыд, цы? — æрбауынгæг Дзамбабайы зæрдæ æмæ йæ бæрзæй адауы, йæ фæсхъустæ йын аныхы, стæй йæ дурты къæппæгæй суæгъд кæны.

Галы галиу раззаг къахы уæраг разынд цæхгæр саст. Дзамбабай йæ сæр банкъуыста, стæй къамбецы йас галы дзидзидай рæуæдау йæ хъæбысмæ фелвæста æмæ йæ Бæхтулæны фæзмæ ахаста. Уым æй суадоны был æрæвæры æмæ худаистæй скувы:

— Дунедарæг цытджын Хуыцау, дæ хорзæх радт! Мæнæ ацы хайуан мæ хæдзардарæг уыд, ныр не сконд зæдтæй кæйдæр бахъуыд æмæ йын барст уæд! Ходы бæрзондыл бадæг Уастырджиджи!

Дæ кувæн бонтæ дард нал сты æмæ ныл дзæбæхæй, æнæмаст, æнæ фыдбылызæй æрцæуæнт! Мæнæ ацы кусæрттаг та бинонты сæры бæсты фæцæуæд! Уæ фосы бардуаг! Табу дæхицæн! Кувын дæм æмæ дæ курын, мæ хæдзар мин ма фегуыдзæг кæн! Ацы галы бынаты æндæр куыд æрлæууа, ахæм арфæ нын ракæн æмæ дын сызгъæрин тæбæгъты кувдыстæм! Уæдæ Ирыстоны хæхты бардуаг, Гуыдыртыком, нæ фыдæлты уидаг нын скъуынын нæ бауагътат, ныр уæ, æвæццæгæн, ацы кусæрттаг бахъуыд æмæ уын барст уæд! — йæ куывд балхынцъ кæны Дзамбабай æмæ, ауæдзы бирæ чи фæцыд, йæ бæрзæй æфсондзæй кæмæн сæфхæлд, уыцы галы къубалыл тынг зынай фарсыл дарæн кард сдары. Бæрз уистæй раздæр цы бынай ласæн бæзджын цъæпæра сбыдта, кусарты мард ууыл æрфидæрттæ кæны æмæ йæ сыфцæй ласгæ Хатионыкъулты дæлæмæ, суанг Сычъиныхы дæлвæзмæ æрхæццæ кæны.

Дзамбабайы нæ фæндыд, йæ домбай хъаруыл ын исчи бадис кæна, уый, æмæ комы дымæджы доны был йæхиуыл фæстиæттæ кодта. Æмбисæхсæв, уæдæ ныр цæуæг нал уыдзæн, зæгъгæ, уæд йæ галы мард æд тъанг, æд тъунг далысы мардау раккой кæны æмæ йæ фæсвæндæгты кæм тæссармæ, кæм хæрдмæ суайæнты, ранæй-рæтты та уырдыгмæ ныууайæнты сæхимæ æрбамидæг кодта. Йæ уаргъ хæдзары астæу куы æрæвæрдта, уæд æм æнхъæлмæ чи каст, уыцы бинонтыл уæззау цæстæнгас ахæссы æмæ сæм бартхъирæн кæны:

— Хъусут, ме 'ккой йæ æрбахастон, уый уынджы искæй дзыхæй куы сирвæза, уæд ын йе 'взаг йæ тæккæ рæбынай стондзынæн!

Фæлæ адæмыл бирæ цæстытæ ис, æмæ дыккаг бон хъæуы æндæр кой ницыуал уыд...

ÆНУСОН НОМ

ИРЫСТОН

Æз хъавыдтæн поэтау царды
 Ныффыссын уаз зарæг дæуыл.
 Цæмæй зæла, æрвнæрдау, дардыл,
 Йæ хорз кой айхъуыса зæххыл.

Æвзæрстон аив дзырдтæ мургай,
 Фæллад-иу нал зыдтон æппын.
 Мæсыгау амадтон уый дургай,
 Фæлæ фæсайдта мæн мæ фын.

Цыфæнды зарæг дыл куы скæнон, —
 Уæддæр цæй поэт ис мæнæй?
 Дæхæдæг зарæг дæ, Ирыстон,
 Дæуæй рæсугъддæр зарæг нæй.

УАТАТЫ БИБОЙÆН

Бибо «Хазбийы зарæг» зары...

Æрыгас ивгъуыд зарæгмæ мæ разы.
 Кæнынц Чермен, Батæйы фырттæ тох.
 Мæлæт лæгæн йæ сау хъысмæтæй хъазы.
 Нæ кæны ныфс, фыдæлты намыс рох.

Бырсынц Абхазы тугцъир æфсад Ирмæ,
 Æфтауынц кæмттыл, хохаг хъæутыл арт.
 Ысты тызмæг, кæрæф халæттау, бирæ,
 Хазби сæ ныхмæ — фидар мæсыг, уарт.

Бибо «Хазбийы зарæг» зары...

Ыстынг и тох! Ныгъуылы бæстæ тары,
Кæлы лæсæнтæй Хъобангомы туг.
Нæ Ирыл, ихау, судзгæ нæмыг уары,
Кæнынц нæ кæмттæ фæздæджи хуыдуг.

Хъайтарон зарæг азты фæлмæй хъуысы,
Æвзист хъаматæ акалынц цæхæр.
Бзнаг фыртæссæй аууæтты фæхъуызы,
Æмбæхсы къуымты, нарджыты йæ сæр.

Бибо «Хазбийы зарæг» зары...

Фæцæф Хазби... Æгас дуне ныттар и.
Сырх туджы саха кæрдæгмæ тæдзы.
Йæ цонджы тых, нæртон лæджи тых нал и,
Уæддæр цæфæй ызнæгтимæ хæцы.

Уый хъахъхъæны фыдыуæзæг хъæбулау,
Йæ цæстыл уайы удхæссæг — мæлæт.
...Ныхъхъус дæн æз Бибойы зардмæ дурау,
Мæ уадултыл тæппал цæссыг фæкъæртт.

Бибо «Хазбийы зарæг» зары...

* * *

*Бæрæг дæр нæ нал и, цы стæм,
Цы уыдзæн нæ фидæн, нæ фæстаг?
Къоста*

Нæ сæфты къахыл рагæй лæууæм мах,
Фæлæ нæ адзал, мара зæгъ, нæ уынаем.
Лæууы нæ фæрцы знаджы тохси сах,
Кæнæм ын хæхты фадæттæ цæрынæн.

Нæхи хъысмæт та, дард ивгъуыдау, рох.
Фыдæлты фарнæй сафтид и нæ къона.
Фæци зынгхуыстау рагацау нæ тох.
Кæнынц нæ зæххæй хин сыхæгтæ тона.

Мах систем, оххай, не 'взагыл дәр к'бух.
Хуычыйау хурмæ бахус и нæ уидаг,
Кæнæм табу бынхор лæгтæн æдзух.
Ысси йæ кад ирон лæгæн кæуинаг.

Нылхъывта нæ уæззау аркъауæй цард.
Зæххыл «Хуыцауæй арфæгонд нæ фестæм».
Нæхи к'бухæй нæ мæсыг дәр ныккалд,
Уæддæр нæ сомбон бамбарынх'ом не стæм...

* * *

Сæ тох нæ уадзынц фарн æмæ фыдæх,
Сæ заг'д, сæ х'æрæй бафæллади зæхх.

Æппын сæм мисхал фидыды кой нæй,
Нæ хатынц, цию æнæмæт цард, фынай.

Æрмæстдæр тох! Æнæнцой быцау — тох!
Нæ кæнынц уысм сæ хæрам ахаст рох.

Кæлы уæйгуытау карз хæсты сæ фынк,
Æдзух вайынц сæ хотыхтæ сырхзынг.

Æнæ тох сыл æхсæв нæ кæны бон,
Нæ зонынц мастæн, х'яуг'байæн кæрон.

Цæвынц кæрæдзи... Басæттæн сын нæй,
Цыма сын баззад ахæм фæтк фыдæй.

Нæ сыл кæны Ыстыр Хуыцау дәр дис:
Сæ тохæн царды уаз ратæдзæн ис...

ИЗÆРОН РАВГ

Сæрмæ х'уыды нæ цæуы,
Зæрдæ — ивг'уыды, дард.
Сонт гуымс хæхты фæцæуы,
Фахсыл хосгæрст нынк'ард.

Къæвда не 'нцайы. Арвæй
 Калы чидæр цæхæр.
 Дымгæ 'рбадымы дардæй,
 Хъуысы йе 'рра 'хситт, хъæр.

Стыхсти Хъолхъайыл сау мигъ.
 Азæр рухс уысм кæм и!
 Къуыппыл сидзæрау баджих
 Хохаг хаст хъæу Хъæни.

Уайы цæстытыл... Оххай!
 У йæ кой кæнын зын.
 Ихзæй — не 'намонд, мах хай,
 Фенхъуыст хохы рæбын.

Суасыд дурдзæндæй халон.
 Цъити 'рлæбырд, тæхы.
 Ком фæныхъуыры лакъон,
 Нал и хурдзæст зæххыл!

Хъуысы сау марой, хъуысы,
 Бæстæ фестад зындон.
 Ихзæй комы ныххуыссид,
 Комы амарди бон...

...Стыхсти Хъолхъайыл сау мигъ
 Азæр рухс уысм кæм и!
 Къуыппыл сидзæрау баджих
 Хохаг хаст хъæу Хъæни.

* * *

Фынай сахар адджын фынтæ уыны,
 Йæ фæллад уадзы урс хæхты дæлбазыр.
 Фæсрагъæй йæм нæуæггуыр д мæй зыны,
 Æмбæхстытæй пырх æврагътимæ хъазы.

Уынгдырæгъты рухс асфальтыл — тынау,
 Рæуæг дымгæмæ сабыргай ызмæлы.
 Æрхæссæн нæй Сæнайы хохмæ фау, —
 Йæ сæр уæлæрвтыл, стъалытыл æмбæлы.

Нымбæхста знæт Терк уылæнты йæ хъæр,
Йæхинымæр цыдæртæ дзуры, уайы.
Бæрзонд ыстгъалы фестади цæхæр,
Лæджы хъуыды сындæг йæхимæ сайы.

Мæ фæрссагæй мæм арвы цъæх ныккаст,
Æнкъард зæрдæйы царды уылæн хъазы.
Æрыхъал и кæддæры цин — нæ уарэт,
Нæ уаз бæллиц та фестади мæ разы...

* * *

Ц. А.

Ды кодтай дард Рæстдзинадмæ тæхуды,
Уыдис æдзух дзырды фарныл дæ мæт.
Нæ ауæрстай фыссæджы куысты удыл,
Æфхæрдта дæ фыдызнагау хъысмæт.

Уæддæр нæрыд Сылтаныхъæй дæ зарæг,
Уыдысты дын нæртон хъуыдытæ уарт.
Ды басгуыхтæ Парнасы цъупмæ барæг, —
Æнхъæвзыд рухсау уаз поэзи дард.

Ды систай не 'взаг арвы цъæхмæ хурау,
Уыдис рыст зæрдæ 'нкъард сагъæстæй дзаг.
Тыхстæ мæгуыр дыууæ Ирыл хъæбулау,
Ыссардтай тары зæрдæтæм фæндаг.

Ды калдтай дуджы 'лгъаг митæ цъæх арты,
Дæ æрмдзæф уыд Æрфæнфæдау бæрæг.
Ды «Арвырдын»-ы рухс рæнхъытæй царды
Кæныс нæ удты сау ала сыгъдæг...

* * *

Митбындзгуытæ хауынц арвæй,
Нал сын ис кæрон.
Халæй нарæг комы арфæй
Хилы дуртыл дон.

Урс маёй дымгаёйы кьуыс-кьуысмæ
 Æврæгътыл ыстылд.
 Сиды донгуырой æххуысмæ,
 Ривадæй фæзылд.

Хъæу, фæздæг кæлгæйæ, мигъы
 Бамбæхста йæ сæр.
 Халон хæлд мæсыджы тигъыл
 Агуры цыдæр.

Зымæг пух хъæццулы тухы
 Рох кьуылдымтæ, ком.
 Миттæ уадтымыгъ ыздухы
 Къæдзæхтыл æргом.

Бадын пецы раз æрхуымæй,
 Мысын ивгъуыд, дæу.
 Рауад хъулон гæды кьуымæй, —
 Цин кæныныл нæу.

Арты салд сугтæ — къæзынæг,
 Фезмæлынц æваст.
 Æз æнæ дзыцца — хъызт зымæг —
 Цавддур цыма раст...

* * *

Бæллæхы бахауд арф денджызы нау,
 Тыччыйау дзы тызмæг уылæнтæ хъазынц.
 Кæны фыртыхстæй утæхсæн мæнау,
 Мæн хуызæн нæу хъысмæты цафтæй разы.

Йæ сæрмаæ урсхъуыр хъал мæргътæ — пырхæй,
 Сæ цъах-цъахмæ сын арвы быдыр хъусы.
 Дæрддзæф æрныгуылд хуры цæст сырхæй,
 Мæлы зæрæхсид мигъвæлмы фынк русыл.

Бзнæт уылæнтæ сæрра сты бынтон,
 Сæрфат сæ тых, сæ хъæддаг митæн н 'арынц.
 Кæнынц мæстыйæ тарст науы дæлдон,
 Йæ ныфс ын цъусгай сонт цæлхытæй марынц.

Бæрæг у: тагъд фæуызæни йæ цард,
Ирвæзынæн мадзал, мæгуыр, нæ ары.
Уый у хæрзиунæг, былгæронмæ — дард,
Йæ зæрдæ 'ххуысыл мисхал дæр нæ дары...

Бæллæхы бахауд арф денджызы нау,
Тыгчийау дзы тызмæг уылæнтæ хъазыңц.
Кæны фыртыхстæй утæхсæн мæнау,
Мæн хуызæн нæу хъысмæты цæфтæй разы.

* * *

Лæджы хъысмæт! Цы мæрддаг дæ, цы домыс?
Уæрдæхау мын цы сыздухыс мæ уд?
Дæ фæстæ мæн сæрсæфæн былмæ хоныс,
Кæсыңц дæумæ мæнгард митæ рæсугъд.

Ыскодтай мын хынджылæггаг мæ цардæй,
Уæззау сагъæстæн нал арын кæрон.
Цæуын æдзух цъæх арвы бын æнкъардæй,
Мæ Хуыцау дæр мыл рахатти бынтон.

Ныхъхъус мæ зарæг... нал хъуысынц йæ зæлтæ,
«Мæн у» зæгъæг мын а дунейыл нæй.
Ныттышпыр риуы сау мастæй мæ зæрдæ,
Ныххуды мыл æхсины лæг хъæрæй.

Ды та — тызмæг! Тæригъæд дæм нæ хъары,
Фæцъортт кæныс цæхæркалгæ дæ кард.
Адзал мæгуыр лæг д' азарæй ыссары.
Фæлæ æнцонæй н' айсдзынæ мæ цард.

Æшпарыс мæн бынтон дзæгъæлы доны,
Вæййыс мын уæгъды балцвæндагыл хыз,
Куы бахауон цыфыддæр ран, зындоны,
Уæддæр тындздзынæн хуры тынтæм æз.

ДЖИГАЙЫ¹ МÆСЫГ

Дæ фарн — дæ мæсыг, махæн æй ныууагътай,
 Фæкæнынц ыл нæуæг фæлтæртæ дис.
 Ды арт дæ удæй Иры тыххæй цагътай,
 Ирыстон дын зæрдæйы рухс уыдис.

Ды амонд къахтай сарт æмæ дзæбугæй.
 Фæллад къухты туг дурысхъыстыл тагъд.
 Нæ уыдтæ разы сау мылазон дугæй,
 Фæлæ нæ кодтай хус ныхæстæй загъд.

Ды арæзтай нæртон фидæрттæ комы,
 Сæ коймæ дæр ыстъæлфыди фыдгул.
 Куырттаты уагътой сидтытæ дæ номыл,
 Дæ фæрцы касти талынг къуымтæм хур.

Ныр ивгъуыд адард, афардæг и рæгътыл, —
 Нæ зоны рæстæг мидбынат лæууын.
 Дæ ном, дæ намыс фæрох ысты хæхты,
 Хъуына дуртыл дæ хæлд мæсыг кæуы...

* * *

Нæ мын уыд ивгъуыд, фидæн дæр мын нæй,
 Фырæстæг хъазыд, пуртийау, мæнæй.

Уыдтæн хæхбæсты рухс амондæй дард,
 Мæнмæ кæйдæртау никуы худти цард.

Лыгъди мæ разæй, арвгæронау, уарзт,
 Мæ уд мын хордта сусæг-æргом маст.

Мæ къæс — кæлæдздзаг, уарындон ыл тагъд,
 Мæ сæрты рæстæг, хъал дымгæйау, тахт.

Тыхст зæрдæ уыд зын цæрдтытæй тышпыр.
 Кæй ма хъæуын зæронды кары ныр?

¹ Цгъойты Джига уыди куырттатаг дæсны мæсыгамайæг

Уæззау рынчынай сынтагыл хуыссын,
Кæсы мæм цард дæлимоны хъæзт — фын.

Æдзух дзы курын иу хорзæх — мæлæт,
Цæмай фæуой мæ хъизæмæрттæ, мæт.

Фæлæ ныффæрск... нæ йæм хъары мæ дзырд,
Фырмастæй фесты тугдзых бирæгъ — сырд:

Нæдæр мæлæт, йе цард уарзы йæ цæст, —
Æз хъуамæ уон йæ хъазæнхъул æрмæст...

* * *

Гъей ирон лæг! Ма фервæсс дæхиуыл,
Бахъахъхъæн фыдæлты намыс, кад.
Тагъд ыссудздæн митсæр хох Хъæриуыл
Рухс хуры сызгъæрин тынтæй арт.

Ма фæтæрс ызнаджы хотых, кардæй,
Худинаг сæрмахæссинаг нæу.
Скæн фæлтау æнусон ном дæ цардæй,
Тохы бон хæстон мæсыгау лæуу.

А зæххыл нæ балцвæндаг ысцыбыр,
Нал хъуысы Хуыцаумæ дæр нæ хъæст.
Ир нæ уыд фыдгулы раз сæргуыбыр,
Хъама-иу фæцъортт ласта æваст.

Æмæ сис Иссæйы зарæг тохы,
Хъуыса кæмтты, арвнærдау, хъæрæй.
Нæу нырма фыдæлты намыс рохы.
Арты фарсмæ 'нæмæт бадæн нæй.

Гъей ирон лæг! Ма фервæсс дæхиуыл,
Бахъахъхъæн фыдæлты намыс, кад.
Тагъд ыссудздæн митсæр хох Хъæриуыл
Рухс хуры сызгъæрин тынтæй арт.

ЦЫМЫТИ

Куырттаты комы нал нæры йæ кад,
Йæ ивгъуыдæй ма баззæди хъæууат.

Сæумæ йæм худгæ нал ракæсы хур,
Ысси, мæгуыр, хъуына хæлддзæгтæ, дур.

Фыццагау хъæумæ нал зыны бæлццон,
Нытталынг ыл, мæйдар æхсæвау, бон.

Ам ахуыссыд, цырагъы рухсау, цард
Йæ мæсгуытæ — пырх фидæрттæ, æнкъард.

Æрмæст ма зонæм хаст хъæуæн йæ ном,
Кæны йыл хъарæг нарæг комы дон.

Нууагътой уый йæ царджытæ кæддæр,
Дзæдждын бынæтты бафснайдтой сæ сæр.

Цæрынц сæхицæн хъæлдзæгæй, дзæбæх,
Кæуы сæ фæстæ рох уæзæг — сæ зæхх...

БОНЫРДÆМ

Фыртыхстæй уаты нал кæнын фынай,
Нæ ивгъуыд фесты хастхуызæй мæ цуры.
Ыстылд сындæг фæлурс æврагътыл мæй,
Цыдæртæ дымгæ 'хгæд рудзгуытæн дзуры.

Æз рабадтæн мæ хуыссæны. Æваст
Мæ хъæбысмæ ысгæпп кодта нæ гæды.
Къуындæг кæртæй мæм тулдз бæлас ныккаст.
Тæхы кæдæмдæр хаст зæрдæ дæ фæдыл.

Фæлæ дзæгъæлы — баййафæн дын нæй,
Ныккалд нæ амонд хахуыртæй мæсыгау.
Ды фервæзгæ мæ сагъæстæй, мæнæй.
Фыццаг уарэт байсыт зæрдæйы цæссыгау.

Мæ цард дæ фæстæ сызмæсти... Лæууыс
Уæддæр æдзух, æрвылæхсæв мæ разы.
Ныр дæр мæм худы бонырдаæм дæ хуыз,
Дæ цæстæнгас мæ уды къæрттæй хъазы.

Кæнынц та хицæн æхсæв æмæ бон,
Лæджы хъысмæт æшпын нæ дарынц мурмæ:
Сæ иу ныгъуылы талынджы æргом,
У иннæмæн йæ балцы фæндаг хурмæ...

ЧЕДЖЕМТЫ Ахсар

УРС ХОХÆЙ — УРС ДУРТÆ

* * *

Зæххæн ис хицау. Чи йæ агура, уый йæ ссардзæн, цы хорздзинад дзы курай, уый дын ратдзæн. Йæ рудзынг ын бахой æмæ дын йæ сызгъæрин дуар байгом кæндзæн.

* * *

Дегъуаты Дзыгыс-иу афтæ арфæ кодта: «Хуыцау дын уый бæрц хорздзинад балæвар кæнæд, дæ уынд адæмæн æхсызгон куыд уа, дæ ныхас — адджын».

* * *

Легойты Дарья йæ цæссыгтæ сæрфгæйæ афтæ дзырдта мæнæн: хæсты фыдтæ мæ зæрдæйы ауындзæнтыл ауыгъдæй баззадысты.

* * *

Хъæздыг хæдзарæй хорз бæх балхæн, магуыр хæдзарæй хорз чындз æрхæсс.

* * *

Куырттаты комы Хидыхъусæй рацæугæ каджын сылгоймаг Бызыхъоты Бадзойæн фараст чызджы уыд, æмæ-иу ыл цинтæ куы кодтой, уæд-иу афтæ загъта: «Мæ чызджытæ, æгæр бирæ уын цæрын, æгæр æмæ æгæр цæрын худинаг у».

* * *

Æвзæр кæстæртæ куы рахъомыл вæййынц, уæд хорз хистæртæ нал фæхъæуынц.

* * *

Заманхъуйлаг Бæцæзаты Самыр-иу фыццаг хистæрæй хатыр

ракуырда, стай-иу афтæ: «Иу хорздзинад дæ курын, дæ сæры зондæй мын бахай кæн».

* * *

Фæрныг хистæр Торчынты Дзибулмæ йæ сыхаг дзуры: «Дзибул, уæртæ адæм куывдмæ куы тагъд кæнынц, рæвдзæр цом мах дæр». Уæд æм Дзибул разылд æмæ афтæ зæгъы: «Уадз æмæ тагъд кæной, æвзæрты разæй фæуыны бæсты хæрзты фæстæ бацæудзыстæм».

* * *

Дзибул хъазæн ныхас дæр бирæ уарзта, Хуыцауыстæн, дæлæ нæм, зæгъы, иу æфсин ис, æмæ мæ раст йæхи лæджы бæрц уарзы.

* * *

Мадæн йæ чызг куы амард, уæд хæдзарæй кæртмæ нал цыд; мæ фæлмæнзæрдæ чызг талынг ингæны куы ис, уæд ма æз хуры рухсмæ куыд рацæуон, зæгъгæ.

* * *

Æгайты Гадзыбойæн йæ цардæмбалимæ цот нæ рацыд, æмæ уырыссаг лæппу схастой. Лæппу куы бахъомыл, уæд иу бон сæ дуармæ хъазы æмæ бубуппаг кауыл абадт.

Сыхæгты лæг лæппуйы фæрсы:

— Уæртæ уый та цавæр цъиу у?

— Бубуппаг, — дзуапп ын радта лæппу.

— Уырыссагау та куыд у?

Бубуппаг уырыссагау цы хуыйны, уый нæ зыдта æмæ йе уæхсчыты, нæ зонын, зæгъгæ, базмæлын кодта.

Гадзыбойæн уый ахæм æхсызгон уыд, ахæм æмæ хъæубæстæн куывд скодта, нæ лæппу ныр нæхи у, зæгъгæ.

* * *

«Гæрамоны быдыр» — ирæттæ афтæ хуыдтой Стъараполы зæххытæ. Мæздæджы та хуыдтой: «Цагъанайы бæстæ». Цагъана у «облепиха», кærкмисындзæг дæр æй хонынц, — афтæ мын æмбарын кодта Фæрæскъæттæй рацæуæг Темыраты Зауырбег, 1928 азы гуырд.

* * *

Темыраты Хæмыц хъæддаг хуы амардта, йæ царм та йын ме 'мбал фыййауы хуыссæны лыстæнæн сæвæрдта. Æхсæвы хуыссæн куы бахъарм, уæд хуыйы цармæй сыстытæ бырын байдыдтой. Ай цы хабар у, зæгъгæ, фыййау фæгæпп ласта, лыстæн асгæрста æмæ дзы хуыйы царм. Уæд фыййау æддæмæ рагæпп кодта æмæ хъæр кæны: «О, хъæд! Дæ хуыйы дын Хæмыц нæ амардта, фæлæ йæ сыстытæ амардтой!»

* * *

Цыбыр у цард, йæ уалдзæг та — ноджы цыбырдæр. Сæумæрайсомы иу æртах кæрдæджы зæнгыл æрызгъордта æмæ зæххы æрбайсæфт, афтæ цыбыр у цард.

* * *

Хуыцау адæймагæн йæ цæсгоммæ нæ кæсы. Хуыцау адæймагæн йæ зæрдæмæ кæсы.

* * *

Ирыстоны цы кафджытæ, цы цæргæс-лæппутæ уыди! Торчынты Пигу, Сæлбиты Батырбег, Дзабраты Хазби, Хæныкъаты Петя... Адæм сыл цин кодтой, уыдон та адæмы цинимæ сæ удтæ банызтой æмæ мæрдтæм хъазгæ æмæ худгæ бацыдысты, дзылæты æмдзæгъдмæ.

* * *

Нæ ирон царды ахæм фæхæрдгæнæнмæ бахæццæ стæм, æмæ нæ композиторæ нæ музыка сафджытæ систы, нæ хицауад та нæ маделон æвзаг сафджытæ.

* * *

Расыг лæг хыл кæны иу сылгоймагимæ. Сылгоймаг æм æнæдзургæйæ бирæ фæкаст, стæй йын афтæ зæгъы: «Хыл ма кæн... Адæймаджы хуызæн дæ».

* * *

Турчы цæрæг ирон æвдайдздыд Хъуысаты Искандер уазæгуаты уыд Ирыстоны Хъуыдаккаты Хъазыбеджы хæдзары. Фысымтæ йыл тынг цин кодтой æмæ йæм фынджы уæлхъус æрхатыдысты: «Нæ нуазæн нын райс!»

Искандер бахудт æмæ загъта: «Æмбарын æй, цин мыл кæнут, фæлæ мын хатырæй уæд. Æз никуы нуазгæ бакодтон, никуы, нозт кæм уыди, ахæм фынджы уæлхъус æрбадтæн».

* * *

Хоранты Афассæ — Цæллагты Налыхъы бинойнаг — бæрзонд, хæрзконд сылгоймаг уыд. Кæддæр Уырысы паддзахы размæ фæндырдзæгъдгæ уый рацыд. Фæцард 120 азы æмæ, куы марди, уæд, йæ мады мысгæйæ, афтæ дзырдта: «О, Дзыцца, кæм дæ? Куыд зын мын у...»

* * *

Гыццыл лæппуйæн йæ нана фæдзæхста: «Искуы бахъомыл уыдзынæ, адæмы æхсæнмæ рацæудзынæ, фæлæ хъусыс, макуы макæй зæрдæ асæтт: ды искæй зæрдæ куы асæттай, уæд дæхи зæрдæ та фаз ауыдзæн».

* * *

Ис ахæмтæ, æгас дуне уыны, фæлæ кæм райгуырд æмæ кæм схъомыл, уыцы гыццыл хæдзар нæ уыны. Дунейы кæрæттæм искæй хæрзты фены æмæ базоны, фæлæ йæ фарсмæ йæ хотæ æмæ йе 'фсымæрты нæ уыны æмæ нæ зоны. Хуыцау нæ ахæмтæй бахизæд.

* * *

Ахæм рæстæг ралæууыд, æмæ хорзæй хорз ничиуал зæгъы, æвзæрæй — æвзæр.

* * *

Сафайы сау рæхыс Ирыстоны дзуарджын зæххы уæларвимæ баста, æмæ нæ фыдæлтæ уымæн æмбæрстой зæххы зæрдæ, уымæн хъуыстой арвы хъæлæс.

* * *

Мæ сыхаг Кодзырты Мæйтыбег мын дзырдта: æз, загъта, мæ фыдæлты уæлмæрдтæм мæ чъылдым никуы раздæхтон. Нæхимæ-иу цыдтæн сыдз-мыдзы цæугæйæ, фæстæмæ дзургæйæ.

* * *

Заманхъуйлаг Гуыбиаты Рамазан уыд кадджын лæппу. Кæддæр ын чидæр хъаст кодта, Мæскуыйы, дам мæ хъæуккагыл сæмбæлдтæн æмæ мын æфсоны ныхас дæр нæ загъта, цом нæхимæ дæ хонын, фысым бакæн. Уый Рамазанæн тынг хъыг уыд æмæ мæстыйæ загъта: «Уæллæй, уæдæ æз Мæскуыйы куы царин æмæ уым мæ хъæуккагыл нæ, фæлæ мæ хъæуккаг куыдзыл куы сæмбæлин, уæддæр ын йæ хъуырыл зынаргъ галстук бабæттин».

* * *

Дыууадæс сывæллоны мад Къæбысты Ксения мæ фæрсы: «Ахуыргæнджытæ — бирæ, ахуыргæндтæ — бирæ, уæд хорз адæймæгтæ гыццыл цæмæн сты?»

* * *

Кисо йæ фыдуаг лæппу Бабийы фæнадта, æмæ лæппу хъæумæ йæ фыдыхомæ тæргайæ алыгъд. Кисомæ йæ сыхаг бацыд æмæ йын бауайдзæф кодта, Бабийы цæмæн фæнадтай, зæгъгæ.
— Хъус-ма, мæ сыхаг, — загъта Кисо, — мæнмæ гæсгæ мард Бабийæ тæргай Баби хуыздæр у.

* * *

Иу хистæр фынджы уæлхъус скуывта: «Цардæй бафсæдут, мæ ирон адæм, æмæ фарн уæ алкæй хæдзары дæр».
Хистæр йæ алыварс акаст, иу гыццыл хъусæй алæууыд, стæй ма йæ ныхæстыл бафтыдта: «Нæ давджытæн дæр сæ царæнбон бирæ уæд — ардыгæй райсоммæ».

* * *

Къæбысты Ксения арф ныууæфыд æмæ афтæ: «Мæ царды рæсугъддæр бонтæ фесты, фæлæ мæ дидинæг уæддæр нæ райхæлд».

* * *

Уæздан лæг уайдзæф ныхасæй куыд фæрисса, афтæ топдзæфæй нæ фæрисдзæн.

* * *

Гуту йæ кæстæрма дзуры: «Æдылы мæттæ ма кæн, мæ гыц-
цыл хур, алчи дæр йæхи амондæй цæры».

* * *

Лæджы йæ адæм цас уарзой, уыйас лæг у.

* * *

Торчынты Пигу уыд ирон кафджыты къорды аивадон раз-
монæг. Кафгæ-кафын-иу фæндырдзæгдæгмæ афтæ дзырдта:
«Цагъды, мæ хур, дæ зæрдæ бавæр. Фæндыры цагъд зæрдæйæ
куынæ цæуа, уæд кафт дæр мæгуырхуыз у».

* * *

Хуызмиаты Хъауырбег фæцард фондз æмæ фондзыссæдз
азы æмæ-иу афтæ загъта: «Фыццаг империалистон хæсты-иу
æлвæстастæу ирон лæг йæ цухъхъайы куы фæзынд, уæд-иу ын
йе 'гъдауы тыххæй уырысы урсачъе булкъонтæ салам лæугæйæ
лæвардтой».

* * *

Ирон зарæг йæ уды бæрц чи уарзы, мæ уыцы хорз æмгар Мор-
гуаты Эльбрус арæх афтæ дзураг уыд: мæн, зæгъы, кауы михæй
дæр ничи амардзæн, фæлæ мæ иу уайдзæфы ныхасæй амарæн ис.

* * *

— Æцæг лæг чи у? — фæрсын Боциты Ефимы. Уый афтæ
зæгъы:

— Æцæг лæг чи у? Хуыцау æмæ Хуыцауы зæдтæй чи сомы
кæны æмæ йæ фыдæлты чи нæ рох кæны, æцæг лæг уый у.

* * *

Чидæр Хъобанæй æнæ хæдойнагæй куынæ цыд, уыйау...
Æвзæрæн хуыздæр æгъдау хъæуы.

* * *

Цъиуахсæджы уадындзæн йæ хъæлæс рæсугъд у, цалынмæ
цъиу йæ хызы нæ бахауа, уæдмæ.

* * *

Заманхъулы Карсанаты чындзытæ «уидыг» нæ дзырдтой, «цъоз» æй хуыдтой. Цæмæн? Уымæн æмæ сæ каджын рагфыдæл Идыг хуынди æмæ, æнгæс дзырд кæй уыд, уымæ гæстæ «уидыг» зæгъын дæр æфсæрмы кодтой, æгъдау нæ амыдта.

* * *

Дыууæ саджы фахсыл хызтысты. Уæд, зæгъы, иу саг сæнчы сыф ратыдта æмæ йæ иннæмæ дæтты. Уый йæм дисхуызæй бакаст æмæ афтæ зæгъы: «О-о-о, æмæ ай фахс сæнчы сыфæй йæ тæккæ дзаг куы у, уæд мæм æй ды цы дæттыс?»

— Мæнæй йæ райс, — загъта саг, — уадз æмæ дын æхсызгон уа, æхцон уа дæ зæрдæйæн.

* * *

Сæдæ цъиуы иу бæласыл куы зарой, уæд уыцы бæлас йæхæдæг дæр заргæ кæны.

* * *

Бонзонгæ уæздан лæг Уаниаты Махарбег бирæ уарзта ирон адæмон зарджытæ, æмæ йын зарынмæ дæр уыд рæсугъд хъалæс. Махарбег-иу Къомайты зындгонд цуаноны зарæг куы ныккодта, æмæ-иу ын Къаболаты Бæтæхъо, Ситохаты Дзамболат, Гуыриаты Цыппу, Цæгæраты Созырыхъо æмæ Елойты Хазби куы бахъырныдтой, уæд-иу Куырттаты стыр комы йæхицæй амондджындæр никæй хуыдта.

* * *

Иу куырма лæг мæйдар æхсæв уынгты фæцæйцыди, йæ къухы цырагъ, афтæмæй. Йæ сыхаг ыл сæмбæлд æмæ йæ фæрсы: — Дис дыл кæнын, мæ сыхаг, дæуæн та талынгæй рухсæй цы хъауджыдæр у, цырагъ дæ цæмæн хъæуы?

Куырма лæг бахудт æмæ йын афтæ зæгъы:

— Ацы цырагъ æз канд мæхи тыххæй нæ хæссын, фæлæ дæу тыххæй дæр: цæмæй мыл дæхи ма скъуырай, дæ развæндаг дзæбæхæй уынай.

* * *

Цас хъæбатыр лæппутæ царди ацы рагон зæххыл! Ирыстонны бирæ чи уарзта, æгады цардæй мæлæт хуыздæр у, чи загъта

æмæ йæ ирон адæмы кад æмæ номы тыххæй мæрдтæм чи бацыд. Уыдонæй иу уыд Алыккаты хъæбатыр Хазби. Хазбийы зарæг-иу Уататы Бимболат йæ хорз æмгæртты 'хсан куы ныккодта, уæд-иу йæ цæссыгтæ суадæттæй згъордтой йæ рустыл.

* * *

Иу урс хъаз йæ сæр йæ базыры бын бакодта æмæ митæмбæрзт быдыры йæ иу къахыл лæугæйæ бафынæй. Рувас æй урс дур фенхъæлдта æмæ дæрдты фæлгæстæ йæ цурты сивгъуыдта хъæуы кæронмæ. Кæркдæттæм.

* * *

Баззад ныхас: «Гæналы арвы хауд æркæнай». 1902 азы Гæналгомы цъити раскъуыд æмæ æрлæбырди коммæ. Уыди сæрдывгон. Уыцы цъитийы бынæй гуыры Хъæрмадон æмæ йæм йæхи найынмæ чи бацыдис, уыдон, иу 30 лæджы йæ быны фесты. Стæй комы цы 700 фысы хызтис, уыдон дæр фесæфтысты æд фыййæуттæ. Фæлæ ма раджы, уымæй 150 азы раздæр, рахаудта цъити, æмæ дзы фесæфтысты авд Гæналы хъæутæ, æстæм Гæнал баззади, бæрзонд ран кæй уыди, уый тыххæй. Уыдоны сæфт фыдæлтæ æмбисондæн хастой, арв сыл æрхаудта, зæгъгæ. «Авд Гæналы — хæрзбын, æстæм Гæнал — гæныстæн. 1902 азы Хъæрмадоны чи фесæфт, уыдоныл та адæм скодтой зарæг «Хъæрмадоны рынчынтæ» æмæ нал ферох, зарæг абон дæр цæры.

* * *

Иу хистæр йæ кæстæрæн ахæм уайдзæф бакодта. Сау хъæды уис дын, зæгъы, дыууæ михыл куы никуы аххæссыд, уæд æгас Ирыстонæн дæхи уынаффæгæнæг цы скодтай?

* * *

Фыдыбæстæйы стыр хæст куы райдыдта, уæд Къора-Урсдоны Зæнджиаты Джена æмæ Таймæты хæдзары фæзынди ноггуырæ.

— Амондджын гуырæ фæуæд, йæ адæмæн хорз кæстæр куыд уа, йæ мад, йæ фыды фæллоу куыд никуы ферох кæна, — сæ кæрты дуарæй арфæтæ кæнгæ æрбахызт сыхæгты зæронд лæг. Джена лæууыд сæ сарайы дæлбазыр, æнкъардæй бахудт æмæ загъта: «Фарн дæ ныхæсты, бузныг дæ арфæтæй, фæлæ адæмы

амондыл сау къæвда куы уары, хæсты цæхæртæ хохы йас балæстæ куы судзынц, уæд ацы гытцыл уд, ацы гытцыл тала амонджын куыдæй уыдзæни? »

Цалдæр боны фæстæ Джена цыди тохы быдырмæ. Авд æмæ ссæдзæдзыд рæхснæг лæппу æнкъардæй бирæ фæкасти ног-гуырды цæстоммæ, бавнæлдта авдæны хъæдмæ æмæ йæ ауызта: гъа, зæгъы, мæ гытцыл хур, мæ фæллоуæ ницы бахордтай, фæлæ дæ узгæ уæддæр акæнон.

* * *

— Ме 'фсымæртæ хæсты куы уыдысты, уæд-иу мæйрухс изæрты мæ мадимæ не 'нкъард хæдзары къæсæртыл æрбад-тыстæм æмæ-иу уæларв стъалытæй нæ цæстытæ нал истам, кæд афонмæ нæ хæстон лæппутæ дæр стъалытæм кæсгæйæ Ирыс-тоны мысынц, зæгъгæ, — дзырдта мын кæддæр Дойаты Милу-ся. — Мæ зæрдæйы æрхæндæг-иу мæ риуы куы нал цыд, уæд-иу мæ къухтæм райстон фæндыр æмæ кæугæ цæгъдгæйæ код-тон мæнæ ацы цагъд...

Æмæ мын Милуся акодта тынг æнкъард цагъд, ацы мелоди, зæгъы, мæхи 'рхъуыды у, мæ зæрдæйы арфæй ссыд æмæ мæ мады цæссыгæй æхсад у.

* * *

Бирæ азты кæй кодтон, уыцы радиожурнал «Хурзæрин»-æн дыууæ рагон цагъды балæвар кодта заманхъуйлаг Хъæст-уаты Асиат:

— Тынг зынаргъ мын сты, — йе уæхсчытæ бамæгуырхуыз кодта Асиат, — уымæн æмæ мæ мад Фырдийы цæгъдтытæ сты.

Стæй йæ уæлæ йæ даргъ сау къабамæ æркаст, æмæ афтæ: «Ма мыл фæхуд, мæ мады къаба у æмæ мын уымæ гæсгæ ад-джын у», — йæхæдæг йæ мидбылты æнкъард худт бакодта æмæ йæ къух рæвдауæгау æрхаста Фырдийы къабайы фæдджитыл.

* * *

Баззад ныхас: «Æцæгæлон зæххыл æлдарæй цæрын дæр зын у». Дард бæлцзон йæ райгуырæн бæстæмæ куы 'рцæуы, уæд цыма ногæй райгуырд, афтæ йæм кæсы. Цыма ногæй райгуырд æмæ дунейы хæрзтæ иууылдæр йæхи сты, афтæ касти Сирийы цæрæг Кодзырты Камалмæ, йæ фыдæлты зæххыл куы 'рлæууыд

æмæ Заманхъулы бæрзонд къуыбыртыл йæ цæст куы ахаста, уæд.
Йæ уæрджытыл æрлæууыд æмæ, Хуыцаумæ кувгæйæ
кæрдæгæн батæ кодта, мæ фыдыфыд æмæ уый фыдæлтæ манæ
ацы зæххыл цыдысты, сæ къахвæдтæ ам баззадысты, зæгъгæ.

* * *

Нæ сыхаг Дзгойты Дæппæ-иу афтæ загъта: «Адæймаджы
цард сыфтæрæй уæлдай нæу: бæласы къалиуыл атыр-тыр код-
та æмæ зæхмæ æрхауд».

* * *

Царды фæндæгтæм дæ зæрдæйæ куына кæсай, уæд сæ цæстæй
дзæбæх нæ фендзынæ.

* * *

Зæххыл чи рæсугъддæр у, зæгъгæ, куы бафарстой, уæд уæрт-
джын хæфс йæ уарты бынæй йæ сæр радардта.

* * *

Зæрдиаг ныхас кæнæн ис æрмæстдæр маделон æвзагыл.

* * *

— Мах алкæм дæр зонынц, тыхджын ыстæм рагæй, —
æппæлыди бирæгъ йæ бирæгъ-мыггагæй.

* * *

Фæрныг сылгоймаг цы хæдзары ис, уыцы хæдзар йæ рудз-
гуытæй худы.

* * *

Иу доны, дам, æрмæст дыууæ дуры уыд æмæ сæ кæрæдзийы
скъуырдой.

* * *

Артæй зынджы стъæлфæн фесхъиудта æмæ йæхицæй ныб-
буц: æз, дам, тæхгæ стъалы дæн!

* * *

Чызджы зæрдæ сыфтæрау фæлдæхаг у.

* * *

Ирон рæсугъд æгъдау! Цы арвыл цæрыс, æз дæу куы агурын.

* * *

Мах ахæм адæм стæм æмæ дурты сæр бадгæйæ дæр нæ кæрæдзийæн цæлхдуртæ æвæрæм.

* * *

Ивгъуыд бонтæй дæ фыдæлты зынг æрхæсс æмæ дзы дæ кæстæртæн арт скæн.

* * *

Царды адæймагæн йæ халарæй, йæ хæрамæй кæцы пайдадæр фæуыдзæн, уый бæрæг нæй. Фыдæлтæ æнæрхъуыдыйæ нæ загътой: «Знаг — лæггæнæг».

* * *

Зæнджиаты Уырысби йæ фыд Зауырбеджы фæрсы: «Æз кæд райгуырдтæн?»

Уый афтæ загъы: «Уæлæ Мыртазты Цъмо йæ хæрæфырт Дзгойты Мырыкайы фырты куы амардта, раст уыцы бон. Æз уым фæдисы уыдтæн æмæ ме 'рбацыдмæ ды райгуырдтæ».

* * *

Райгуырæн бæстæйы сæрвæлтау иутæ сæ цард раттынц, иннæтæ та бæстæйы мулкæй сæ цард аразынц.

* * *

Æвæд дæр куыдта æмæ фыдвæд дæр, фæлæ, дам, фыдвæд иу хæкъуырцц фылдæр кодта.

* * *

Цъыфджыны Тотиты Акимы риуыл абырæджы нæмыг куы сæмбæлд, уæд, дам, ма афтæ фæхъæр кодта: «О, Хуыцау дын ма ныббара, æнамонд тыхгæнæг! Дæ хъримаджы цæфæй мæ кафаг уæнгтæ цæй сабыр ныйисты!»

* * *

Чеджемты Шафкет Турчы райгуырд, Турчы схъомыл, цæргæ

та горæт Штутгарты кæны. Уый мын дзырдта: «Афтæ мæм кæсы, Ирыстоны зæххæй кæцыфæнды дур куы сисай, уæд уый дæр сызгъæрин у».

* * *

Фыдæлтæ афтæ дæр дзырдтой: «Хæйрæг зæды уындæй рынчын кæны».

* * *

Сæхмæрзайы йæ дард хæстæг рæстæй æнæгъдау æфхæрд бакодта. Сæхмæрза йæм сдзурын ницы бафæрæзта, фæлæ, йæ маст куы 'рцыд, уæд ын сабырæй загъта: «Мæнæн ис иу зæрдæ æмæ уыцы иу зæрдæйы абонæй фæстæмæ дæуæн бынат нал баззад».

* * *

Мидбылты иу фæлмæн бахудт адæймаджы цæсгомы авд аипдинады æмбæхсын фæразы.

* * *

Хърихъуппы тæригъæддаг уасын мæйдар æхсæв арвы бæрзондæй хъуысы, æмæ мæ кæуын мæ хъуырма ссыд. Йæ мад кæмæн амард, ахæм адæймаджы хъæлæсы хуызæн мæм фæкаст йæ хъæлæс.

УРСДУРЫ ЛÆГÆТ

Къуылдымы сыхы, хъæуы сæр тæккæ обауы рæбынæй, дардмæ зыны самандурæй арæст ныллæггомау хæдзар. Чъырæй цагъд урс къултæм къуыбыры сарты хур зулаивæй куы 'рбакæсы, уæд зæрдæхсиды рухсмæ рудзгуыты æвгта куыд ферттивынц, афтæ æрттивынц къултæ дæр æмæ хъæуы бынæй скæсгæйæ цæстытæ фыццагдæр ацахсынц уыцы хæдзар. Тулдзджыны хъæуы Дзибо æмæ Асиатыл æрцыд кувæджы арфæ: Сæ ныллæг фæрныг хæдзары æмзай-æмзæронд баисты. Сæ фыдæлты зæххыл сæ видæгтæй цы талатæ ссыд, уыдон та алы рæтты рæсугъд дидинæг калынц. Бузныг у Дзибо йæ кæстæртæй. Йæ зæрдæйы базыртæ сæ хоны, йæ хæдзары æфсины та — йæ хæдзары цæджындз. Фыдæлтæ, дам, иу афтæ загътой, сылгоймаг цы хæдзары нæ уа, уымæн йæ къултæ сусæны мæй дæр халас æвæрынц.

Дзибо йæхи амонджын хоны. Никай фæллойма бахæлæг кодта, никай зæрдæ фæриссын кодта. Ныр базæронд æмæ цы? Зæрондмæ фæцæр, зæгъгæ, уый фыдæлты арфæ куы у. Уымæй дæр куддæй? Йæ цардæмбалимæ хæларæй, уарзонæй. Кæрты астæу парахат фæткъуы бæласы бын бады Дзибо. Хуыцауæй разы, ацы уалдзæг дæр та йыл дзæбæхæй æрцыд. Кæстæртæ йæм фæкастысты æмæ йæ цæхæрадон бахуым кодта: йæ картоф — сагъд, йæ нартхор — тыд.

— Мæ фæззæг дæр мыл афтæ дзæбæхæй куы 'рцæуид, фæлæ азтæ, азтæ... Æгæр мыл æруагътой сæ уæз, — хъуыды кæны Дзибо æмæ сæ кæртæй дардмæ дæр дзæбæхæй цы рагъсæртæ зынынц, уыдонныл ахаста йæ цæстæнгас:

— Цас æмæ цас фæкарстон уæлæ уыцы рагъыл хос. Цал æмæ цал суджы уæрдоны ракодтон уæлæ Хапæйы стыр рагъы æхсæрвæрстыл. Фæллад циу, уый та ме уæнгтæ æмбаргæ дæр нæ кодтой. Цы ма баззад ныр мæ цардæй?

Дзибойы зæрдæйы иу æнкъард хъуыды ивы иннæйы. Йæ карæнтæй æгас ничиуал у æмæ цыма æнæ уыдон ацы стыр зæххыл сидзæрæй баззад, афтæ йæм кæсы. Ахæм рæстæг ын йе 'нкъард хъуыдытæ æрмæстдæр Асиаты фæндырдзагъд фæсуры, уый фæндыры зæлтæй йæм æрбакæлы царды улæфт. Ныр дæр Дзибо йæ цым лæдзæгæй тыргъы фæйнæг æрхоста, стæй сæрдыгон хæдзармæ бахъæр кодта:

— Кæм дæ кæм, Газийы чызг, æддæмæ-ма ракæс!

Асиат къæсæрыл æрлæууыд æмæ йæм фæрсæгау бакаст:

— Цы кæныс, цы хабар у?

— Дæ фæндыр ма демæ рахæсс æмæ мæ кæддæр, мæ лæшпуйы бонты, цы цагъдæй асайдтай, уый мын акæн.

— Нæ фæлæ цы тæхудиаг дæ... Чи кæй асайдта, уый афтæ бæлвырдæй чи зоны, — бахудт Асиат.

— Дæ фæндырдзагъд куына уыдаид, Газийы чызг, дæ фæндырдзагъд, уæд мæ дæ цæсты кæронæй дæр, бæргæ, нæ фæдтаис...

— Уыцы уæззау рæстæг мын мæ зæрдыл ма лæууын кæн, уæртæ лæг. Мæ иунæг æфсымæр Урсдуры лæгæты уæд йæ царды фæстаг бонтæ æрвыста. Мæнæн мæ зæрдæ æмæ мæ фæндыр уæд иумæ бакъуырма сты...

Æмæ Асиаты донызылд цæстытыл ауад кæддæры уæззау рæстæг. Æфсымæр æфсымæрыл куы нал æууæндыд, хъæуккаг

хъеуккагыл куы нæ ауæрста, уыцы æнахуыр дуг, уыцы æлгъысты рæстæг. Знаджы ном адæймагыл къæмдзыгау кæм аныхæстаид, уый ничи зыдта. Ахст ахсты фæдыл сарæх. Хæхтæ æмæ тар хъæдты бирæтæ агуырджой сæ удирвæзæн бынæттæ. Лыгъд адæм бамбырд сты Урсдурæ лæгæты дæр. Фæсалгæрдæг сæ хуыссæн уыд, къæдзæхдур — сæ баз. Ас лæгтæ, фæсивæд — æнæдаст, æнæзылд. Сæ мæт — сæ райсом, цавæр цард сын сцæттæ кодта хъысмæт, кæмæ цы æнхъæлмæ кæсы ацы бон, ацы 'хсæв, уый та Хуыцауæй дарддæр ничи зоны.

Урсдурæ лæгæты чи цард, уыцы æвзаргæ лæгтæ æмæ лæппутæн Алыты Алимурза сæ кæстæр уыд. Бæрзонд, хæрзонд, хъазты фидауц кæмæй фæзæгъынц, ахæм. Зарын æмæ йæ кафынмæ та хъæубæсты лæппутæй æмбулгæ ничи кодта, фæлæ йæ зарæн, йæ кафæн бонтæ фесты. Адæм æддæгмидæг ауадысты. Цы уыдзæн дæ райсом, нæ зоныс. Дæ зындзинад дын чи бамбардзæн, кæнæ дæ уæй чи акæндзæн, уый дæр нæ зоныс.

— Гъей кæдæм-ма фæлидзæм, ам нын цæрæн бæстæ куы нал и, мæ хуртæ, лæгæты талынг къуымы фæсалæмбатъæйыл хуысгæйæ ныллæг хъæлæсæй базарыд, йæ уд йæ къухы хъæды къохмæ чи рахаста, уыдоны хистæр Хъайсын, стæй Бæтæйы фыртты зарæджы ныхæстæ сæхи магуыр цардмæ раздæхта:

«Нæ хъарм хуыссæнтæ нæ хъалæй

Куына ныууагътам, уæд ацы

Талынг лæгæты кæдмæ фæраздзыстæм

Мæ бон, дойны 'мæ стонгæй?»

Ехх, лæппутæ, исчи уæ куына фæзивæг кæнид, мæнæ хъæдрæбын Бæккуыдзайы хъæумæ. Кæд йæ къухы дон æмæ иу хъæбæр кæрдзын уæддæр бафтид. Алимурза бадти лæгæты къæсарыл сау къæдзæх дурыл æмæ Хъайсыны ныхасмæ фæгæпп кодта:

— Бæккуыдзайы хъæуы мæнæн мæ мады 'рвадæлтæ цæрынц, æз цæуын, кæд уæ фæнды, уæд.

Фæлæ йæ Хъайсын боныгон нæ рауагъта:

— Æрмæст ныртæккæ нæ, кæд цæуыс, уæд дæр райсом, талынг ма куыд уа, афтæмæй. Хурыскастыл хъуамæ фæстæмæ ам уай. — Бон цъæхтæ куыд кодта, афтæ Алимурза раздæхт хъæуæй, фыццаг хъæды æхсæнты цыд, стæй афæлгæсыд, дардыл ахъахъхъæдта æмæ йæ цæст куы никæуыл æрхæцыд, уæд фæндагмæ рахызт.

Зыр-зыраг дидинджыты къусчыты нымбырд райсомы  рт х  м  с  с рт   ркъул сты з хм . Алимырзам  афт  каст, цыма й  к хуын рм  дидинджыт  нырма-ныр райх л сты  м  к р дзийы с рты й  ф дыл к сынц. Куыд диссаг у  рдзы сконд. Зым гон сау уираг дурау з хх сау х б р к м уыд, мит ф лдз г д н к м хаста, уым уалдзыгон куыд фенд рхуызон цард.  м  цы диссаджы р суг ддзинад ссыд сау з ххы арф й. К с-ма, — й хиим  ныхас к нг й  у рдонв ндагыл ц уы Алимырза, — у рт  уыцы дидинджыт  куринаг чызджы хуыз н не сты? Ехх,  з та м  куринаг чызджы х уы ныу-уаг тон  м  Урсдуры л г ты талынг к уымты м  х ым ты т рхонм   нх  лм  к сын. Алимырза уыцы х уыдыт  куыд кодта, афт  й  галиу у хсчы с рты иуварс ф каст  м  ком-комм  й  ныхм   рбац уы  н зонг  б з рхыгт  сау л г, ур у лдзарм худ  м  сау ным ты.

— Д  райсом хорз, — цыд р тыхстхуыз й ф кодта  н зонг  л г, ст й й  фарст й  раз й ф ци: — Ц й куыд?

— Куыд уыныс, афт , тух нт  к н м  м  Хуыцауыл н  з рд  дар м, — й  мидбылты  нк рд худт бакодта Алимырза.

— У лл й,  з д р у д  — афт , к дм  ф раздзыст м, куыдт т  цардзыст м, н  зонын. Бауырн д д , куыдзы ф ллад бакодтон ацы х  дты рахау-бах у й.

 н зонг  л джы ных ст м ф ф лм н Алимырзайы з рд , ай д р м хи хуыз н  намонд ад ймаг куы у, з г г ,  м  йын афт  з г ы:

— Хуыцау й д  бауырн д,  фсым р, ацы р ст г ц рыны аккаг, б рг , н у, н  з ххыт , н  фос нын байстой, л г н л джы кад нал ис, у дд р боны рухс зынарг  у  м   н  ц рг  н й. Ф л  ды нырт кк  к д м дарыс д  ф ндаг?

— У лл й, з г ын, м н  х  ум  куы ныкк син, к д исты к б р к ухы бафтид, — тыхст ныхас к ны  н зонг  л г.

Алимырзайы з рд  фергом:

— К с-ма,  м   з д р х  уы уый тыхх й куы уыдт н. М н  м м — к рдзын, цыхт, иум  ц й исты комдзаг ск н м. —  м  Алимырза уыцы х  лдз гхуыз й й  хызынм  февн лдта, ф л   н зонг  л г й  армыт еп н риуыл ав рдта:

— О, бузныг... ф л  ды зоныс, М х м т д  тынг з рди-аг й агуры...

Лыг д ад м М х м ты иууылд р хорз зыдтой, уый зылд

сæ фæдыл æмæ сæ уый ахста йæ гæрзифтонг кьордима. Районы мидхъуыддæгтæ уый бæрны уыдысты, æмæ йæ лæгæй-лæгмæ чи нукуы федта, уыдон дæр ын йæ ном фехъустæйæ арвгæрæтты лыгъдысты.

Алимырза Мæхæмæты коймæ бахудт, æдзынæг бакаст æнæзонгæ лæгмæ, стæй афтæ:

— Бахатыр кæн, хистæр дæ, фæлæ дын æз дæ Мæхæмæты куы 'рцахсин, уæд ын мæнæ ацы дыууæ даргъ æнгуылдзæй, адæмы рис æмæ хъыг кæмæй нæ уыны, уыцы дыууæ цæсты сæшпарин.

Алимырза ма цыдæр зæгъынмæ хъавыд, фæлæ æнæзонгæ лæг йе уæхсчылтæй йæ сау нымæт феппæрста æмæ йын дамбаца йæ риумæ фæдардта:

— Уæдæ уыцы Мæхæмæт æз дæн! Тагъд мæ разæй цæугæ, æз дын дæ бынат кæм ис, уый ссарын кæнон!

Алимырза цавдурæу баззад. Йæ цæстытæм ын æдзынæг бирæ фæкаст, стæй æнæсдзургæйæ азылд æмæ фæстæмæ фæндагыл уырдыгмæ араст.

— Æрлæуу! Æрлæуу! — дзуры йæ фæдыл Мæхæмæт.

— Æрлæуу! Æхсын дæ!

Фæлæ Алимырза фæстæмæ дæр нал ракаст. Цыди йæ фыдæлты зæххыл фæстаг хатт... Райхъуысти зæрдæхалæн гæрах æмæ йæ хъæр комы хъæлæсы нæргæ ацыд. Урсдуры лæгæты лыгъд адæм сæ бынæттæй фæгæппытæ кодтой: уый цæй гæрах у? Цы 'рцыд?

ИРЫСТОНЫ ФАРНЫ КУЫВД

Фарн уæм бадзурæд, Ирыстоны адæм, æмæ фæрнæйдзаг уæд уæ алкæй хæдзар дæр. Адæймаг йæ сомбоны ныфсæй цæры, йæ фидæныл дары йæ зæрдæ æмæ уыл фидæны хуыздæр замантæ скæнæд. Фыдæлтæ-иу афтæ загътой: «Зæхх — нæ рагон мад у». Ныййарæг мадау уæ йæ фарн æмæ йæ хъармæй барæвдауæд нæ дарæг зæхх, нæ фыдæлты бæстæ.

Афæдзæй-афæдзмæ-иу цы фæллæйттæ бакæнат, цы бæркæдтæ сисат уæ уарзон зæххæй, уыдон уын сызгъæрин фæззæджы куывдтæ æмæ чындрæхсæвты кувинаг фæуæнт. Кæй уарзут æмæ уын уæхи чи уарзы, уыцы адæмтимæ иумæ.

Хистæр кадджын æмæ кæстæр амондджынæй аразæм нæ цард фæлтæрæй-фæлтæрма, æнусæй-æнусмæ. Уæдæ нæ фæндыры

цагъд, нæ зарæг, нæ ирон рæсугъд ныхас Ирыстоны зæххыл макуы фæцудæнт! Бæлвырд у иу хъуыддаг: йæ цард уарзондзинады бындурыл чи аразы, уыдон сты рæсугъд адæм.

Иудзинад кæмæ ис, æмзонд æмæ æмзæрдæйæ чи архайы, уыдон ысты тыхджын адæм.

Йæ абон, йæ райсом, йæ дард фидæныл чи хъуыды кæны æмæ афтæмæй йæ фыдæлты кад æмæ ном бæрзонд чи хæссы, уыдон ысты амонджын.

Уæдæ нæ ирон фынг æртæ къахыл лæууы, æртæ чъирийæ Хуыцауы сыгъдæг ном арæм æмæ Хуыцауы æртæ хорзæхæй: цæрыны ныфсæй, уарзондзинадæй æмæ амондæй хайджын куыд уой нæ Иры дзыллæ Цæгатай, Хуссарæй, дунейы фарн нын ахам арфæ ракенæд. О, дунескæнæг иунæг кадджын Хуыцау, табу дæхицæн. Лæгæн ацы зæххыл хорз цæрынмæ фарн æмæ амондæй цы саккаг кодтай, уымæй нæ хайджын æмæ хайырджын скæн.

Тыхы рæстæг у æмæ Æрæфы дон, Урсдон, Æрыдон, Фый-йагдон æмæ Джызæлдон сæхи Терчы донимæ куыд æхсызгонæй бабастой, афтæ дæ кувæг ирон адæм дæр зонд æмæ хъаруйæ куыд баиу уой æмæ Ирыстонæн йæ Хуссар хъоппæг дидинæг Цæгаты рæсугъд уардиимæ хæларæй, уарзонæй куыд сыздых-сой, нæ фыдæлты цытджын Уастырджи, уыцы ахъаз нын бакæн.

Фæндагсары Уастырджи, табу дæхицæн. Нæ рæсугъд кæстæртæ æфсануæрдонджынтæ сты, сæ дугъ-гæпп дзæбæх фæндæгтыл æнæниз æмæ æнæ фыдбылызæй куыд уа, уыцы арфæ сын ракен.

Сау хъæды бæлæстæй быдыры цæхæрадон чи сарæзта, нæ Хетæджы Уастырджи, табу дæхицæн. Дæуæн дæ тыхсты сахат хъæд цы 'ххуыс бакодта, мах — дæ кувæг адæм, ды та махæн ногы стыр дæр æххуысгæнæг фæу.

Ныхасы Уастырджи, табу дæ хорзæхæн, нæ дзыхы дзырд æмæ нын нæ кæрæдзийы уынд адджын куыд уой, уыцы сыгъдæг фарнæй нæ барæвдау.

Æтт, нæ фыдæлты рагон Уастырджи! Дунесфæлдисæг иунæг кадджын Хуыцауы цытджын минæвар, табу дæхицæн. Бæрзондæй ныллæгмæ ракаес-рафæлгæс, кæд искуы искæй кувинæгтæ адджынæн аystай, уæд мах куывд дæр уый æмбал фæкæн!

Сабыр цардуарзæг Иры дзыллæтæ стырай чысылæй — де уазæг, дæ фæдзæхст!

ГОДЖЫЦИАН-ЧЕЛДЫТЫ *Надя*

ÆМДЗÆВГÆТÆ

Ц. АЛЫКСАНДРÆН

Мæ уды 'взалытыл æрцъыккæхсон æрцагъта
 Дæ фидар базырты æрвæрттывдæн йæ цæхæр.
 Дæ къæхты фæдтыл дын мæ хæдбынтæ æрбарстон, —
 Дæ басгæрст хæтæнты мæ миддуне фæдзæгъæл.

Уæларвты — стъалытыл, æрвайдæны къæлæтыл —
 Кæм-иу, фæрнджын поэт, дæ урс æфсургъыл бадтæ,
 Мæ лæгъстæ айзæлы Æрфæны дæрддзæф фæдтыл,
 Дæ «арты» цæхæртæй мын дуне иу зынг радта...

Мæ уды 'взалытыл æрцъыккæхсон æрцагътой
 Дæ уды рухс цæхæр, дæ дудгæ мидтыхсæнтæ.
 Ды махмæ стъалыбардзæй, 'вæццæгæн, æрхаудтæ,
 Уæларвон комулæфт поэзимæ æрхастай.

Ды Хуры тафст бæлцпон, уæлмонц фæндты æмхæтæг,
 Нæ дзырды зæрингуыр, ды дæ нæ Ирæн уарзон.
 Пегасы 'вæрст барæг, йæ базырты æмтæхæг,
 Парнасы бирæ нæй, дæуимæ дзы кæй барон.

2006

ХÆХТЫ

Хур фæцудыдта цыргъ рагъыл,
 Судзгæ комырдем æртылди.
 Тынтæй ацауындзæг рагъыл,
 Урс æхсæрдзæн ыл ыссыгъди.

Хъавгæ баленк кодта цадмæ,
Уазал хохаг доны ризы,
Уæлцъарæй æрттивы дардмæ —
Комы цæсты тигътæ исы.

Хъулон сычъи кафы рындзыл
Ирдцæхæр сæууон æртæхы.
Уæлæ саст тынæн йæ фындзыл
Уари, саубазыр, фæтæхы.

Сыкъатыл къæрцхъус дзæбидыр
Хуры буц лæппыны узы.
Хæхты Хур цæгъды йæ фæндыр —
Удрæвдауæн цырагъ судзы.

2006

ХЪÆЛДЗÆГ НЫХÆСТÆ

СТАЛИН ÆМÆ ГИТЛЕРЫ ПИСМОТÆ

Хæсты рæстæг, дам, Сталин æмæ Гитлер цалдæр хатты кæрæдзимæ писмотæ барвыстой. Гитлерæн йæ къухы тагъд уæлахиз куынæ бафтыд, уæд фыста Сталинмæ: «Дæхи састыл куынæ банымайай, уæд мын хæсты фæстæ Мæскуыйы Сырх Фæзы мæрзæгæй кусдзынæ». Цыбыр рæстæджы фæстæ йын Сталин дзуапп радта: «Дæхи куынæ амарай, уæд хæсты фæстæ Мæскуыйы уæлдæр партскъолайы марксизм-ленинизмы ахуыр-гæнæгæй уыдзынæ».

ТÆТÆРЫ ХЪАСТ

Тæтæр уырысы паддзахмæ сæ хъаст бахастой: «Æнæхъæн дунейыл нæ куы фæхудинаг кодтой, хæддзу уазæг тæтæйрагæй æвзæрдæр у, зæгъгæ».

Паддзах ахъуыды кодта æмæ сын загъта:

— Амæй фæстæмæ дзурдыстæм: «Хæддзу уазæг тæтæйрагæй хуыздæр у».

ГÆХХÆТТ ХЪÆУСОВЕТАЙ

Иу 90 азмæ хæстæг кæуыл цыд, ахæм зæронд усы цæмæндæр хъæусоветай хъуыд гæххæтт райсын. Уыдон сæ «талмудтæм» æркастысты æмæ йын загътой:

— Ды махмæ мардыл нымад дæ æмæ, æвдисæнты руаджы сбæлвырд хъæуы, æгас кæй дæ, уый.

— Æмæ мæ нæ уынут, стæй сымах астæу куы базæронд дæн.

— Уæддæр æркæсинаг фарста у.

ГУСАЛТЫ Барис

ДЫУУÆ ÆМБИСОНДЫ

МАЙОНЕЗ

Ирыстони уырыты æхсæн, ома даргъ-къæдзилтæ æмæ хъулатты æхсæн, куырм уыры раздæр, куырм кæй у, уымæй нæ хъауджыдæр кодта, фæлæ йæ къуыдырæй. Иннæтæй æнæмæтдæр уыд æмæ-иу ныннард. Мæнæ лауреат поэтау...

Æнæмæт та уымæн уыд, æмæ йæ зæххы уæлцъар холыдзуан цæуын кæй нæ хъуыд, уыйадыл нæдæр адæймагæй, нæдæр куййтæ-гæдытæй тарст. Знаг кæмæн нæй, уый та хæрзхуызгæнаг у, айдагъ хус уидаг куы бахсыны, уæддæр нæрсынмæ фæвæййы.

Стæй фыццаг бынтон куырм дæр нæ уыд, саугуырм фæстагмæ бацис, хæрзæрæджыты. Хъусæй та ахæм хъусджын рахаста уйы-хыгъд, æмæ адæм сæ цæлгæнæнты, хицауады фыдгойгæнгæйæ, цы сусæг ныхæстæ байдайынц, раст уыдон дæр ацахсы!

Бæргæ, адæмæн сæхицæй куы уайд, уæд сын-иу сæ цыфкалæнтæ кæм хъæуы, уым бур дзæкъулы дзаг сауфагæйыл радзурид, фæлæ ахæм амонд та кæмæ хауы, кæмæ, æмæ адæймаг уай..

Æмæ уæддæр къуыдыр уыры йæхицæн æнæмæтæй цард, быхста, фæрæзта йе 'нæрай хъысмæтæн: Хуыцауы, дам, хуыздæр истæмæн куы бахъæуон, уæд мæ зæххы бынмæ дæр уындзæн, зæгъгæ, йæхицæн ныфсытæ æвæргæйæ.

Рæстæг цыдис, æмæ дын уалынджы... Йæ хордавæн хуынкъ ныккæлæд, уый фыццагдæр кæй сæр æрцахста, уымæн, æндæр ма уæдæ искуыдæр ахæм хъуыддаг æрхъуыды кæн: ерыс, дам, расидæм, цымæ, махæй, уырытæй, адæмы мæстджындæр чи скæнид! Загътой — скодтой. Æмæ дын уыцы ерыс хъулон уыры куы рамбулид! Даргъкъæдзилджын, зонджынты зонджындæр уыры нæ, фæлæ хъулон хуырым уыры — иу ахæм къæппæг нæй, æмæ уый йæ фырæдылыгæ кæм нæ бахауа! Даргъкъæдзилджын та иу дзаджджын маргæй дæр дыууæ хатты нæ фæхъæстæ уызæн, стæй афтæ дæр нæ, афтæ, фæлæ ма уыцы маргæн йе 'мгæратты йæ тъымы-тъыма дæр нал ауайдзæн айка-дав куырыхон уырийæн.

Æмæ, дам, хъулон уыры фесгуыхт: цы хуымы астæу цард хæмпæлты бын арф æмбæхст хуынчъы, уырдаем йæ комыкъулты æрдзон дзæкъулты фемпъыхта йæ фысымты нартхор фæстаг гагайы онг! Уырдыгхъæдæй сæ базгъæлста, æфсиртыл хæснагæн æцæгæй дæр иу гага нал ныууагъта. Хæдзары хицау, дам, ахæм фыддзых æмæ фыдæлгъыст кодта æппæт уырыты мыггаг, æмæ арв фырæфсæрмæй сырххъулæттæ афæлдæхт.

Даргъкъæдзил уырыты минæвар та уыцы ерысы быцæуы къуыртты æйчытæ адафта, йæ раззаг къæхтæй сæ-иу бæрзонд саста, афтæмæй. Фæлæ, дам, кæркгæс ус æрмæстдæр афтæ бакодта:

— Дæ фарсы тæнæгæй фæуæнт, уый дын! Цымæ дæ Хуыцау цы сойæн сфæлдыста ахæм дæсны давæгæй?!

Уырытæ та, фарсы тæнæгæй фæуын циу, уый нæ зыдтой, æмæ хъулон уыры фæуæлахиздзау, уыцы хуырымычъе!

Хæрзиуæгæн та йын кæд æмæ рардæуыд сауфагайы дынджыр бур дзæкъул йæ тæккæ дзагæй... Стæй ма уый уæлæмхасæн...

Мæнæ уæлдзæх нæ, фæлæ дæлдуне зæххы бын дæр рæстдзинад куыд нæй, мæнæ! Æндæр ма уæдæ уый искуы фенæн дæр æмæ фехъусæн дæр уыдис, æмæ дефицитты дефицитдæр сауфагайы уæлæмхасæн майонез дæр ма ратт! Уымæ дæр æнæхъæн цъæх литр!

Ма-йо-нез!

...Йæхи хъустæй йæ фехъуыста. Иу хъæрмуст фæззыгон хур бон дын сыхаг зæронд устытæ уынджы бадынц зад чылауи бөлæсты ауон æмæ, тæхудиаггæнгæйæ, дзурынц:

— Хьулон у цард рагæй дæр, хьулон: сауфагайы килæ æмæ майонезы иу банкæ дæттынц æрмæстдæр, партийы дæс æмæ дууиссæдз азы чи фæцис, уыдонæн — мæй иу хатт. Уæд иннæ адæмæн сæ фарсы тæнæгæй фæуиккой, бын бауой сæ хæрам митимæ!..

Нæ, уырыты мыггагæй иу дæр дæс æмæ дыууиссæдз азы нæ фæцæрдзæн, суанг япойнаг уыры куы уа æмæ суанг хордоны бын куы уа йæ къона, уæддæр.

Нал бафæрæзта къуыдыр уыры уыцы æвирхъау хæрамæн — хьулон уырыый сгуйхтæн — æмæ басаугуырм уæдæй фæстæмæ, æххæстæй йыл сбæдт йæ ном: куырм уыры. Æрмæст ма уымæ бæллыд, æмæ хъусæй дæр куы ницуал хъусид, къозокъуырмæ куы бауид. Йед чи у, хæрамæй хорзæхджынгонд, уыдоны та, гъæй-джиди, æмæ Майонез, зæгъгæ, ахæм номæй куы хониккой:

— Гъей, Майонез!..

18.09.06

АРТЫ ХЪАЙМÆТ

Куырм уыры та йе 'намондæн иуахæмы йæ хъус æрдардта, йæ хæдсæрмæ рухс дунейы дыууæ сылгоймаджы зардиагæй цы ныхæстæ кодтой, уыдонмæ — фæззыгон фæлмæн хурмæ нартхоры æфсиртæн сæ æхсныфтæ æхсæстой, афтæмæй.

Æбуалгъы хабæрттæ сæ хъуыста, стыр æбуалгъы:

— Æшпындæр дзы ницы ис мысæггагæй мæ ныхæсты, мæхи хъустæй цы фехъуыстон уыцы лæгæй, уый дын фæзмын. Библи раст Къостайы æмдзæвгæйау зоны æмæ, дам, доны хъаймæт куыд уыд, афтæ ныр та уыдзæн арты хъаймæт. Ном дæр ын ис — «Æри-ма, Геддо»...

— Æри-ма, Геддо нæ дæ, нæ! Армагеддон! Уый дын æри-ма! Хуыцау æмæ Иблисы хæст хонæм мах афтæ, иеговисттæ. Нициуал дзы аирвæздзæн, иеговисттæ йеддæмæ...

— Уый та йæ доны... арты хъаймæт схуыдта. Зæххыл арт æнхъæвздзæн ивылд донау, басауæвзалы уыдзæн дуне. Зайæгойæ, цæрагойæ иууылдæр...

Куырм уыры дарддæр нал хъуыста сылгоймæгты ныхæстæм, стыр тасы бацыд, æгæрон стыр тасы. Æмæ æвæстиатæй йæ хуынкъ æмдзæхгæр бынмæ къахын райдыдта: цас дæлдæр, цас

арфдæр нынныгъуыла зæххы тарфы, уыйас æфснайддæр уыздæн йæ иунæджы сæр — аирвæздæн артæй. Æмæ, фæсхъаймæт цы цард ралæудзæн, уый йæхи хъустæй фехъусдзæн...

Къахы æмæ къахы æвæллайгæ, змæнты, фæйлауы, æхсыны зæхх æд змис, сыджыт, æд дур — лæгæрды бынæй-бындæр. Афтæ цас фыдæбæттæ фæкодтаид, Хуыцау йæ иунæг зонæг, фæлæ дын иу хуыдалынг сахат, — уæлæ бон уыдаид, æви æхсæв, уымæн та йæм бæлвырд бæрджытæ нæ уыд, — зæхх куыд бырон кодта æмæ йæ фæстæмæ куыд калдта, афтæ цыдæр æнахъинон уæрæх хуыккомы аирвæзт, афардæг дзы сæрбынмæ, тæхы æмæ дзы тæхы, уæларвæй дурхауæгау. Стæй...

Стæй дæ балгъитæг дæр æмæ мæ балгъитæг дæр уыйау ахæм судзгæ цæхæры куы смидæг уаиккой...

Цыдæр æгъдауæй ма йын иу хъуыды ацахсын бантыст:

— Чъылдымыздæхтæй цæмæй лидзай, дæ фæсонтæ цы бæллæхмæ равдисай, уый æнæмæнгæй дæ тæккæ размæ фæуыздæн искауылты! Фæлтау...

Нæ, нал бантыст куырм уырийæн, фæлтау цы кæнын, куыд кæнын æмбæлы, ууыл йæ хъуыды кæронмæ ахæццæ кæнын — æгæр пæлхъ-пæлхъæй фыхт зæххы къорийы мидæг фидæны бон...

Æрмæст бынтон фæсмойнагæй нæ бартхутæг уæддæр, йæхи ма абуц кодта фæстаг æнкъарæнæй: арты уæлæ ма мисхал артæндзарæнæй фесгуыхт — сызгъæрин зынг стъæлфæнау ыл фехъиудта!

Фæлæ йæм, цымæ, уæддæр фæсмойнагæй цавæр рæсуг зонд æрцыдаид, цавæр?.. Ома дунейы скондмæ йæ цæстæй куы ракаст, уæд. Æппынæрæджиау чи ракасы, уыдонæй, дам, уынагдæр ничи у — мæхæдæг æй фехъуыстон нæ сыхаг зæронд устытæй: фæззыгон зæрдæхæлар хурмæ урс къуымбил цъын-датæ куы быдтой, уæд.

16.09.06

КЪАМБЕЦАГУР

Рагон хабар

Му

лæгæн йæ къамбец изæры хъомимæ не 'рцыд. Лæг йæ агурæг фæраст. Агуры йæ, агуры æмæ нукуы æмæ ницы. Афтамæй суанг далæ Мызуры бынмæ ныххæццæ ис — йæхæдæг та уыди Галоны цæрæг. Стæй та Бызы балæууыд. Æризæр ыл, бæстæ баталынг. Лæг, кæм бахсæвиуат кæна, ахæм бынат агурын байдыдта. Мæнæ хосы цъынатæ. Къамбецагурæг сæ иуы бабырыд æмæ хæрдæф хосыл æрхуыссыд. Уалынмæ кæйдæр къæхты уынæр — чызг йæ уарзонимæ фембæлдмæ æрбацауы.

— Ам дæ, цы?

— Ам дæн, ам...

— Æмæ цы ми кæнæм? Хæргæ æви хъызгæ?

— Хæргæ, хæргæ, æххормаг лæджы зæрдæ хъазын нæ агуры.

Банызтой, бахордтой талынджы æмæ хъазыныл фесты. Иуахæмы чызг лæджы цæсгомыл йæ къух æрхаста, æмæ дын уый йæ уарзон нæу.

Фæрсы йæ:

— Чи дæ, чи?!

— Габолаты Бечи, æндæр чи!

— Æмæ ам цы ми кæныс?

— Мæнæ мæ къамбец фесæфти, æмæ уый агурæг рацыдтæн.

Чызг сæхимæ алыгъди. Лæг иунагæй баззадис. Уалынмæ кæсы, æмæ хъæуы

кæйдæр цырагъ æнафон судзы. Фæраст уырдаем. Куы бахæстæг, уæд хæдзары дуар бахоста. Æддæмæ кæсæг æм нæй. Мидæмæ бадзырдта — æддæмæ дзурæг æм нæй. Лæг дæр мидæмæ бахызти. Хæдзары ничи, стъолоыл сойын цырагъ судзы. Лæг йæ цырыхъхъытæ раласта, йæхи тъахтинын æруагъта æмæ цырагъ ахуыссын кодта. Иу афон та ацахста сылгоймаджы къæхты хъæр. Уыцы чызг та йæ уарзонмæ — ныр ын йæ хæдзармæ — æрбацыди.

— Ам дæ, цы?

— Ам дæн, ам...

— Æмæ цы ми кæнæм? Хæргæ æви хъазгæ?

— Хъазгæ, хъазгæ! Хæрдджын дæн æз...

Æмæ та хъазынын схæцыдысты. Æмæ та мæнæ чызг йæ къух лæгæн йæ цæсгомыл æрхаста, æмæ та уый нæу ай дæр.

— Чи дæ, чи?!

— Габолаты Бечи, æндæр чи!

— Æмæ ам цы ми кæныс?

— Мæнæ мæ къамбец фесæфти, æмæ уый агурæг рацыдтæн.

Чызг æрбамæсты:

— Уæ уаих фæуай! Мæ уæлæ йеддæмæ, æндæр дæ сау къамбец кæм агурай, уый дын нæй, æви цы?!

Уæдæй фæстæмæ, дам, исчи куы бафæрсы, чи дæ, чи, зæгъгæ, уæд ын фæзæгъынц:

— Бечи!

*Гозымты Мараты ныхæстæй
йæ ныффыстон 2005 азы.*

ÆЛВÆСТ ХЪУЫДЫТÆ

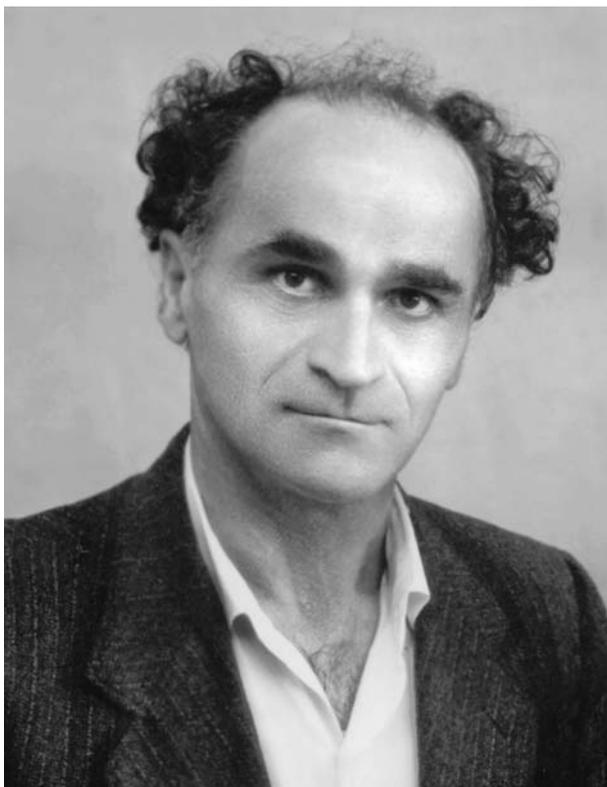
- Цъæх æхсынцъыйæ дæндагтæ цъæх кæнынц, цъæх ныхасæй — зæрдæ.
- Сæрæй фæкъуылыхы бæсты фæлтау дæ дыууæ къахæй дæр къуылых цу.
- Закон урс гæххæттыл фынайæ куы баззайы, фыдгæнæг уæд райхъал вæййы.
- Топпы нæмыг мæлæт хæссы, хоры нæмыг — цард.
- Мидбылхудт — уарзондзинады хид.
- Хуыйæн — кæрийы цъупп, магусайæн — сатæг.
- Талынг зондимæ рухс цард фенæн нæй.
- Арс йæхи дзæмбытæ сдæры, мæнгард — хицауы зæвæттæ.
- Уагъылыыйы сындз къухы ныхсы, ныхасы сындз — зæрдæйы.
- Царды сынчъытæн дохтырмæ хос нæй.
- Налхъуыт-налмасы къæдзæхæй æгъдауы къæртт — хуыздæр.
- Бирæгъæн йæ рæстдзинад йе 'фсæрты ис.
- Домбайы фарсмæ цæуæг тæрхъусæн бирæгъ сæрæй нылæг акуывта.
- Уарзондзинады æвзагæн тæлмацгæнæг нæ хъæуы.

- Куыдзы йæ æрдзон фæтк рæйын кæны, къуприйы — цъæх арахъхъ.
- Арвы дидинджытæ — стъалытæ, зæрдæйы дидинджытæ — хъæбултæ.
- Сасирæй луæрст ссад сыхырнайæ ничи луары.
- Æрдыны йæ бос æркъæдз кæны, къуприйы — карз нозт.
- Æгъдау, уаг æмæ фæтк иу рæхысы цæгтæ сты.
- Исчи дæ æгъдауы ехсæй куы нæма, уæд афтæ ма банхъæл æмæ де знаг у.
- Йæхи уæрдоны бадти, афтæмæй кæйдæр зарæг кодта.
- Куырма адæймаг зæрдæйы цæстытæй уыны.
- Къуырма къупри арахъхъы кой æртыккаг хъусæй хъусы.
- Нæуæгуард мит — фæдардауæг.
- Магуса фыййагæн йæ аууоны дæр мамми хоны.
- Къæбæлдзыг æрду бæлдойæ дæр не сраст кæндзынæ.
- Зæрдæйы цæссыг дуры дæр хъары.
- Дам-думгæнæджы æвзаджы бын — æнæхæлд бомбæ.
- Сидзæры хаймæ бирæгъ дæр не ’вналы.
- Йæ сæр афтæ бæрзæндты хаста æмæ йæ Мæйы сиукъыл бацафта.
- Куыдз йæ доны хуыпп кауыл бакалы, хуыснаг — закъоныл.
- Амонды бæх магусайы зæвæтæй цæвы.

- Курдиат мәнәуы хуымәй уәлдай нәу: куынә йәм ба-
зилай, уәд дзы мәгъәлда зайы.
- Касыстауәг йәхи стауыныл схәцыди әмә йә кас басыгъди.
- Уалдзәджы дзәнгәрәг — май, зәрдәйы дзәнгәрәг —
уарзондзинад.
- Фаджысы хъәндилән дидинджыты хәрздәф әнад у.
- Хуы цалынмә әгъдауы әфсымәр суа, уәдмә куы фә-
цәрин.
- Әнтыстытә иууылдәр басгуыхынц хиуыл уәлахиз кәны-
нәй.
- Уарзондзинад базон-базон у.
- Царды рухс ахуыссы ныфсы фәстаг ферттивдимә.
- Зыдыка йә галәй дәр әхсыр домы.
- Сәртәгсәр барәджы фәсарц фыдбылыз бады.
- Әнцонәй ис фыййау, хуыснәг кәнә паддзах суәвән.
Адәймаг суәвынән карды комыл ахизын хъәуы.
- Нә Фыс йә уастыл ауыгъта йә къух
Әмә рәйы куыдзау әдзух.

ЧЕХОЙТЫ СЕРББИ: 90 АЗЫ

ЛИРИКÆ

* * *

Куы ссарын мæ рæдыд мæхæдæг,
Уæд æй æз нымайын æрдæгыл.
Куы мын æй фæзæгъы æндæр лæг,
Уæд та йæ нымайын æцæгыл.

* * *

Æз цы сахат райгуырдтæн, — куыдтаин...
(Лæг фыццагдæр базоны кæуын).
Уæд мæ цуры исчитæ уыдаид,
Æмæ уыдон кодтой цин мæныл.

Фæлæ сын куы амæлон æз искуы,
Уæд кæудзысты — лæг йæ цард фæци.
Кæд уæ рисæй никуы кодтон ристæ,
Хорз адæм, уæд дзæгъæл уыд уæ цин.

* * *

Æрхаудтæ, ме 'мбал, мæнæ,
Мæлæтдзаг цæф фæдæ,
Фæстаг ызмæлд ма скæны
Дæ тугæрхæм зæрдæ.

Нылхъывтай къухты гæртæ...
Нæ дæ кæнын æз хъаст...
Хæрзбон, хæрзбон. Дæ фæстæ
Æз райсдзынæн дæ маст.

Мæнæн дæр конд — мæ амонд!
Цæуын уал размæ цырд.
Фыдыбæсты сæраппонд
Хæцын хъæуы, хæцын!

* * *

Сабыр цард куы 'рцæуа, хæст куы фæуа, хæст,
 Уæд мæ уæззау цинел раласдзынæн æз.
 Сау туджы хъæбæртæ дарæстыл уыдзæн,
 Æмæ сæ нæхимæ уæд мæ хо ныхсдзæн.
 Баззайдзысты ностæ 'взонг буарыл æрмæст.
 Ностæн нæй ныхсæн дæр, — кæс æмæ сæм кæс.
 Зон, нæу носты сафын азтæн дæр сæ бон.
 Цасфæнды фæцæрон, — урсрихи дæр уон,
 Ностæ ма зындзысты ме уæнгтыл мæнæн,
 Уæд мæ фыртты фырттæ бафæрсдзысты мæн:
 «Зæгъ, баба, кæм уыдтæ ацы цæфты онг?
 Зæгъ, къуылых цæмæн дæ? Зæгъ, кæм и дæ цонг?»
 Æз зæгъдзынæн афтæ уыцы сабитæн:
 «Уыд кæддæр ыстыр хæст, — уыцы ран уыдтæн».

* * *

Фæцæф та дæн, чысыл цæф у æрмæст.
 Уырны мæ тынг: дзæгъæлы туг нæ кæлы.
 Хъæуы быхсын, сæрибарыл у хæст!
 Тæшпуд æгадæй карз хæсты фæмæлы.

Мæ туг мæ дысæй сау зæхмæ фæтагъд.
 Хъæддых фæлæуу, уыдзæн æнцой бон, баууæнд,
 Куы фæуа хæст, уæд фембæлдзыстæм мах,
 Дæ зæрдæ уым гуырысхо ууыл ма уæд!

Уæззау у хæст, цы нæ æрцæуы, цы!
 Æууæнк нæй цардыл, фидæнмæ дæм дзурын.
 Мæ бон бынтон куынæуал уа хæцын,
 Куы фæмард уон, уæд-иу мыл ма рисс, курын!

Мæнæн тас нæу, æз ацы ран хъæуын!
 Уым иутæ ис, кæуыл хъæуы кæуын.

* * *

Нæ уарзын æз мæ зонгуытыл лæууын.
 Ызнаджы раз мæ къухтæ сдарон? Уаих!
 Фæлтау мæрдтæм мæхи къухæй цæуын!
 Æмæ гъеуæд æз кадджындæр лæг уаин.

Фæлтау мæ туг æнæрынцой кæлæд.
 Æз худинаг нæ райсдзынæн мæхимæ.
 Мæнæн хуыздæр у уый бæсты мæлæт.
 Хæстон дæн æз æмæ мæ нæй мæхи мæт.

Куы фæлидзон ыстыр хæстон зынтæй,
 Уæд ма цы цæсгом равдисин мæ хотæм?
 Кæйдæртау мын æгадæй цæрæн нæй,
 Нæ сых, нæ хъæу мыл бакæндзысты хъоды.

Кæд дæн тæшпуд, — хуыздæр мын у мæлæт,
 Мæныл кæуын ныртæккæ хъæуы уæд!

* * *

Дæ зæрды мур дæр уарзондзинад нæй,
 Æрмæст ныхæстæй уарзыс ды нæ бæстæ.
 Фæлыгъдтæ ды нæ иумæйаг зынай,
 Тæшпуддзинад ныууадздзынæ дæ фæстæ.

Цы кæныс сусæг, уæд кæм уыдтæ ды,
 Æви дæ цæсгом бахордтай бынтондæр?
 Цы дæ, уый зонæм æмæ мах фæнды:
 Куы нын басæттис де 'взæрыл зæрондæй.

Кæй цæмæн хъæуы абон ныр дæ сæр?
 Ды хохмæ тагъд къæдзилдугъæй фæтахтæ.
 Мах бамбæрстам, цыфæнды фысс, уæддæр
 Кæй дын ницы ис хи удæй зынаргъдæр.

Дæуæн æнцон у, у мæнæн та зын
 Цæуыны бæсты уаллонау ласын.

АДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

НАРТЫ КАДДЖЫТÆ

Кадджыты иугонд текст сарæзта
Гуытгыаты Хъязыбег

Цыппæрæм чиныг¹

СЫРДОН ÆМÆ НАРТÆ

Æрæмбырд ысты Нартæ сæ Ныхасмæ 'мæ бирæ 'мбисæндты фæстæ зæгъынц:

— Диссæгтæ радзурæм, кæй ныхас диссагдæр уа, уымæн Нартæ бафидæнт, йæхæдæг цы зæгъа, уый.

Сразы сты сеппæт дæр. Равзæрстой тæрхоны лæгты. Уæларвы цæрджытæй Уастырджийы, Куырдалæгоны, дæларвы цæрджытæй Донбеттыры. Æртæ лæгæн ныффæдзæхстой: диссагдæр кæй ныхас уа, æмæ цæмæн, уый нын æй царды фенынкæнæд. Ахицæн хъуыддаг уыуыл. Нысанбоны Нартæ стыраей — чысылмæ, усæй — лæгæй Нарты стыр ныхасы 'ртымбыл ысты. Кæмæн кæм фæтчыд, уым ыслæууыди, чи та бадгæ кодта. Уастырджи, Куырдалæгон, Донбеттыр Ныхасы зылдæн æртыкъах бандонтыл бадынц астæуæй, æмæ цæм сæ размæ рацæуы ныхасгæнæг, стæй та 'ндæр. Чи радзуры, уый та йæ бынаты 'сбады.

Фыддзаг ныхас уыди Уырызмæджы. Уый зæгъы:

— Диссæгтæ бирæ федтон, æмбисæндтæ дзæвгар фехъуыстон, фæлæ абоны онг æмбæхстæй цы ныхас фæдардтон, уымæй æмбисонддæр дзы ничи у. Æз уыдтæн стæры иунæгæй. Тар хъæдмæ бацыдтæн. Сау суадон дзы цыди. Мæхи уымæй хорз федтон, æрулæфыдтæн уæлгоммæ. Кæсын: дымгæ сыстад, бæлæстыл йæхи хафы, фæлæ ницы йæ бон у. Бæлæстæ йæ цыма хъуыды дæр нæ кæнынц, хи афтæ дардтой. Боны фæстагмæ иу хус къалиу дымгæ ратыдта. Арвы уæрæхы йæ хæссы. Къæцæл растæй-растдæр кæны. Фат фестад, атахт уæларвмæ 'мæ хуыцауы цæхæрадоныл сырх зынгæй сæмбæлди. Цæхæрадон ыссыгъди. Диссаг куыннæ уыди. Цæхæрадон судзы 'мæ судзы. Дымгæ йыл æрбацыд, арт ысцырендæр и,

¹ Цыппæрæм чиныджы кæрон. Райдайæн кæс «Мах дуджы» ацы азы 1-аг — 11-æм номыргты.

фæлæ рæхснæг талабæлас зынгæй нæ фæтарсти, арт æм куыд хæстæгдæр кодта, афтæ бæлас дæр ыстырдæр кодта, фæйнæрдæм æххæссыдысты йæ хихтæ. Арты 'рхуыссынкодта, æмæ цы зæхх басыгъди, уым ног тау разади — бæстæ дидинæг фестæди... Ай цы нысан кæны, уый абон дæр нæ зонын. Сыгъд зæхх дидинæг феста, ахæм æмбисонд никуыма федтон.

Ацы дзырдтæм Сырдон бахуыфыди 'мæ зæгъы:

— Гъы, гъы, хорз æмбисонд у, райхалын ма йæ куы зонис, уæд Уæд Хæмыц дзуры:

— Диссæгтæ æз дæр бирæ федтон, æмбисæндтæ дæр фехъуыстон, фæлæ гъеныр цы радзурынмæ хъавын, уымæн æмбал дзы нæй. Уыдтæн æз дæр балцы. Мæ цуаноны мемæ акодтон. Кæсын: комы иу сырд фæбыры йæ гуыбыныл. Акастæн, æмæ сæгуыт ныззади, тыхсы сæгуыт йæ лæппыныл. Сырд хъавы йæхи сæгуыттыл ныццæвынмæ. Иу æхст йæхи фæкодта. Æз мæ цуаноны ауагътон. Куыддæр се 'хсæн бамидæг и, афтæ кæсын æмæ сæгуыт сырды йе 'взагæй ыстæры. Сырд æнцæд лæууы, не 'вналы сæгуытмæ. Мæ цуанон дæр цæм цины цæстæнгасæй касти. Æз дискæнын. Кæд ма уыди афтæ, æмæ сырд фысымæ схъонагъ уа.

Сырдон йæ мидбыл фæхудти 'мæ зæгъы.

— Хорз ныхас ракодтай, фæлæ ма йæ халгæ дæр ракæн.

— Уый та нæ тæрхонылæгтæм хауы.

Дарддæр радзырдта Сослан:

— Иу заманы иунæгæй уыдтæн цуаны. Цуан фыддзаг хатт мыййаг нæ кодтон. Бирæ федтон æмбисæндтæ, фыдæбæттæ дæр. Гъе, фæлæ мæ зæрдæйы абоны онг цы 'мбæхст хабар хастон, уымæй диссагдæр ницы уызæн. Дыууæ маргъы кæрæдзимæ 'рбацæйтахтысты, иу Саукомæй, иннæ Урскомай. Сæ кæрæдзийы сæ базыртæй ахъæбыскæнынц. Уалынмæ цæм Сырхкомæй дæр иу маргъ ыстахти. Уый дæр фыддзæгтимæ хъазынтæ систа. Диссаг куыннæ уыди сæ хъазт: цæргæ кæнынц хицæн кæмтты, фæлæ хотау узæлынц кæрæдзиуыл. Кæрæдзимæ хатынц. Æз цæм бирæ фæкастæн, стæй цæ фехстон. Мæ фат сæ бынты суади, фæлæ цæ никæуыл сæмбæлди. Мæргътæ мыл ныххудтысты. Мæхимæ дæр æгад æркасти 'мæ зæгъын мæхицæн: «Уæу-уай, Сослан куы дæн æмæ ай цы раны фæдæн». Уæд сæ дæллаг хъуыртæй систой кæлмæрзæнтæ. Сырххохæй чи 'тахти, уый сæ разæй, афтæмæй тæхынц. Боны фæстагмæ нал фæзындысты. Уыйфæстæ сыстадысты тар мигътæ, зæхх сау адардта, арвæй

нæрды хуызæн фехъуысты. Мигътæ сæхи цырды айстой, бæстæ асур и. Хур йæ тынтæ зæххыл атылдта. Кæсын, æмæ ме 'ртæ маргъы дæларм-уæларм ныххæцыдысты 'мæ кафынц. Уæд мæхиуыл æрсагъæскодтон, цæмæн цæ 'хстон, уыуыл. Дискæнын абон дæр, цавæр мæргътæ сты 'мæ цы амоньнц, уыуыл.

Сырдон та нæ фæлæууыди 'мæ зæгъы:

— Гъеныр ма йын йæ миниуæг куы зæгъис.

— Зæгъæнт æй, не 'хсæн тæрхоны лæгтæ чи сты, уыдон.

Уастырджи, Куырдалæгон æмæ Донбеттыр фæрсынц Нарты:

— Чи ма уæ цы зæгъинаг у?

Нартæ зæгъынц:

— Ацы 'ртæ диссагæй уæлдай махмæ дæр хуыздæрæй ницы и.

Ратæрхон-батæрхон фæкодтой Уастырджи, Куырдалæгон, Донбеттыр, фæлæ ницы хъуыдымæ 'рцыдысты. Уæд Уастырджи зæгъы:

— Æртæ дæр хорз таурæгътæ сты, фæлæ æз Уырымæджы ныхас райхалдзынæн. Сау суадон царды хос у, фидæнæвдисæг. Бæлæстæ амоньнц адæм — нырма цыл æлдариуæгдзинад ис æмæ 'нцæдысты. Се 'хсæн фæзындзæни ахæм, æмæ 'сдзурдзæни рæстдзинадыл æмæ йыл адæм хуыздысты. Уый нæ фæтæрсдзæни. Хус къæцæлау йæ тохы сæр адæм æмбардысты фæстагмæ цæдæггай, æмæ уæд цагъардзинадæн кæрон æрцæудзæни. Бæстæ тохы зынджы судздзæни, фæлæ талайау рæздзæни царды рæстдзинад, æмæ фæстагмæ адæм цы арты судздзысты, уый бамынæг уыдзæни, гъеуый амоньнц дæ ныхас.

Адæм тынг ныхъуыстой. Куырдалæгон зæгъы:

— Хæмыцы ныхас æмбарын афтæ. Адæм иу заманы кæрæдзийæн кард æмæ фыд фестдзысты, кæрæдзиуыл нал ауæрддзысты. Уæд се 'хсæн фæзындзæни ахæм адæмтæ 'мæ туджджын туджджынæй æфсымæр æмæ хæлар аразынкæндзæни. Кæрæдзийы рæвдаудзысты хотæ 'мæ 'фсымæртау. Гъеуый амоньнц дæ ныхас.

Адæм та тынгдæр æрыхъуыстой. Уæд Донбеттыр афтæ зæгъы:

— Сосланы ныхас æз афтæ 'мбарын. Мæргътæ сты сæрибары заман æвдисæг. Адæм сауæй, сырхæй, урсæй баиу уыдзысты. Тугæй ард балхæндзысты. Стыр тохы заманы фæстæ кæрæдзийæ 'фсымæртæ 'мæ хотæ зæгъдзысты, æмæ уый амонæг ысты.

Уæд Нарты адæмы Сырдон фæрсы:

— Кæй ныхас диссагдæр у?

Нартæ иутæ зæгъынц:

— Уырымæджы.

Иннæтæ зæгъынц:

— Хæмыцы!!

Аннæтæ зæгъынц:

— Сосланы!!!

Нæ бадти кæрæдзиуыл сæ дзырд. Сырдон фæрсы æртæ 'взæрст лæджы:

— Сымах та цы зæгъут?

Уастырджи зæгъы:

— Уырымæджы ныхас диссаг у.

Куырдалæгон зæгъы:

— Нæ, Хæмыцы таурæгъ диссагдæр у.

Донбеттыр зæгъы:

— Æппындæр нæ, Сосланы ныхас иуыл диссагдæр у.

'Схæддзæ сты тæрхоны лæгæй, æнæуый Нарты адæмæй сеппæт дæр. Кæрæдзийæн дзырды бар нал лæвæрдтой. Сырдон цæм кæсы 'мæ цыл худы. Нал æмæ нал æнцайынц. Уæд Сырдон йæ гадзайы рацахста. Нæрв æривæрдта. Нæрвыкъахыл гадзайы абаста 'мæ бадты кæстæртæй иуы нæрвы хъæдыл æрхæцынкодта 'мæ гадзайы къуди 'ууæрдын райдыдта. Гадза нырдиагласта. Нартæ 'мæ сæ тæрхоны лæгтæ уайтагъддæр фæсабыр ысты.

Сырдон зæгъы:

— Ацы гадзайы цармы тыхт æрцæуæд, мæнмæ чи нæ байхъуса. Æривæрæм æртæ нысаны. Уастырджи, Куырдалæгон æмæ цæ Донбеттыр фехсæнт. Кæй фехст растдæр сымбæла, гъеуый ныхас уызæни раст æмæ иннæтæ мацыуал зæгъæнт.

Сразы сты Сырдоны ныхæстыл. Хин æмæ кæлæнæй Сырдон йедзаг уыди. Уый йе 'ртæ фырты къухтæ нысанмæ æривæрдта, йæхæдæг лæппутæн ныффæдзæхста:

— Куыддæр мæ чыбылдим азилон, афтæ-иу уæ къухты фæиуварс кæнут, æмæ уæ куы фæрса исчи, цæмæн афтæ кæнут, уæд зæгъдыстут: «Фаты дымгæ нын нæ къухтæ фæиуварскодта, кæд уæ нæ уырны, уæд уæхицæй исчи мысанмæ йæ къух æривæрæд». Нартæй ничи бауæнддзæни, æмæ лæвар махæн баззайдзæни.

Уастырджи, Куырдалæгон, Донбеттыр æхсын райдыдтой, фæлæ нæ цæфкодтой къухтæ. Стæй фехстой Уырымæг, Хæмыц, Сосландæр — нæ та фæцæф ысты къухтæ. Уæд Нартæй чи кæй фарс уыди, уыдоны дæр Сырдон фестынкодта, фæлæ нæ фæцæф ысты къухтæ.

Сырдон та зæгъы:

— Гъеныр уæ мæнæй растдæр ничи у, æз хъуамæ фехсон. Сырдон йæ чъылдым раздæхта, схуыфыди 'мæ лæппутæ бамбæрстой сæ фыды хъуыды. Куыддæр Сырдон фат ысуагъта, афтæ æртæ лæппуы сæ къухтæ кæрæдзийыл авæрдтой æмæ фат æртæ къухыл дæр ауади. Рамбылдта Сырдон.

Уæд Сырдоны фыртты Нартæ фæрсынц:

— Мах æхстæй уæ къухтæ фæйнардæм куы цыдысты, уæд Сырдоны 'хсты заманы цæмæн баиу сты?

— Сымах æхст арвы нарын у, — загътой Сырдоны фырттæ. — Уæ фатты дымгæ нын нæ къухты нæ — нæ цæнгты дæр фæцæйтыдта. Сырдоны 'хстæй та нæ къухтæ сæ кæрæдзийыл æнæбары хъил баисты.

Нартæ ницыуал загътой, фæлæ уæддæр Сырдоны фæрсынц:

— Уастырджы, Куырдалæгон æмæ Донбеттырæй чи растдæр у, уый нын кæд зæгъай, уæд дæ дзых дæ дзых у, мах дæр — цæттæ, цы зæгъыс?

Сырдон загъта:

— Æз мæгуыр лæг дæн. Æртæ ныхасы сусæг хъуыдыйы дæр зæгъдзынæн уæд, кæд æмæ тæрхоны æртæ лæджы мæ ныхасыл дыууæ нæ зæгъой.

— Разы стæм! — загътой тæрхоны лæгтæ.

— Уæдæ мын Уастырджы Нарты 'хсæн хæдзæрттæ саразд.

Уастырджы йæхсæй зæхх æркъуырда 'мæ уæладзыг хæдзæрттæ фестади Сырдонæн Нарты 'хсæн.

Сырдон та зæгъы:

— Уæдæ Куырдалæгон дæр йе 'ххуыс баххæсткæнæд истæмæй.

Куырдалæгон йæ хъæсдарæг æркъæртцласта, æмæ цыдæриддæр хæдзары дзаумагарзæй хъæуы, уидыджы уонг — иууылдæр ын фестадисты.

Сырдон зæгъы:

— Донбеттырæй дæр æнхъæлцау дæн.

Ныффукодта Донбеттыр доны. Цыдæриддæр дарæс хъуыди, уый фестынокдта Сырдоны ног хæдзары гауызы уонг.

Уæд Сырдон зæгъы:

— Уастырджы, Куырдалæгон æмæ Донбеттыр се 'ртæ дæр иу царды тыххæй дзырдтой. Кæд цаутæ хицæн хуызты уыдысты,

уæддæр иу царды 'вдисæн ысты Уырымæг, Хæмыц æмæ Соланы ныхæстæ. Уыдзæни ахæм заман: иутæ иннæты тыххæй цæл кæндзысты. Адæм хъызæмар кæндзысты, кæрæдзийы туг дойныйæн агурдзысты. Фæлæ ралæудзæн æндæр заман дæр æмæ дыууæ туджыны кæрæдзийы цæрайæ цæрдзысты, кæрæдзийæн хорзы цæудзысты. Уыцы цард бæллиццаг цард у, æмæ йæ заманмæ чи ацæра, уый та фæзминаг у.

Сырдоны ныхæстыл ысразы сты, æмæ Нарты адæмæй кæмæн куыд йæ к'ух амыдта, афтæ йын баххуыскодта. Уæдæй фæстæмæ Сырдон дæр Нарты 'мсæр ысси, балцы дæр æмæ стæры дæр æнæ Сырдон нал цыдысты.

СЫРДОН КУЫД ФÆРАСЫГ

Нартæн сæ дзуары бон æрлæууыди, æмæ куывдуаты цыдысты адæм. Алчи хаста йæ кувинæгтæ. Дзуарылæгмæ цæ лæвардтой æмæ цын Сырдоны к'æбицгæс-æфсинæй бауырæдтой. Куывддон адæм цы нуæзт хастой, уыдонæй алкæмæй дæр Сырдон иу сыкъа нуæзта. Дзуарылæг дзуры Сырдонмæ:

— Уын нуæзтыты, сæ дзæбæхтæ цын хибарæй æвæр.

Сырдон дæр дзуарылæгмæ хъуыста 'мæ алы 'рбацæуæджы нуæзтæй сыкъайы дзаг æнцъыхта. Æртæ Нартæ бирæ адæм уыдысты. Алкæй нуæзтæй сыкъайы дзаг нуаз, уæд лæг т'æшпытæ дæр ахаудзæни. Афтæмæй ахæм куывддон нæ уыди, Сырдон кæй нуæзтæй нæ банызта сыкъайы дзаг. Сырдон ма тыххæй йæ къæхтыл лæууыди — тынг расыг ысси, æмæ нал зыдта, хорз нуæзт æмæ дзы цауддæр нуæзт кæцы у, уый. Ц'æхц'æхид расыг ысси. Адæм æрбадтысты фынгтыл, Сырдон та рахаубахаукодта. Уæд ын ноджы Нартæ бадардтой æмæ йын зæгъынц:

— Хорз к'æбицгæс нын дæ, Сырдон, алкæй к'ухæй дæр нæ нуазæн баназ.

Сырдон алкæй нуазæн иста, ныуæзта цæ 'мæ цы баци, уый йæхæдæг дæр нал зыдта. Нартæ дæр ныуæзтой, уæдæ цы! Сырдон уæлгоммæ 'схуысыды хуры х'арммæ æмæ хуыр-хуыр байддыдта. Нартæй сыкъа чи аназы, уый та, йæ сыкъайы бын цы чысыл аззайы, уый Сырдоны хæлиу дзыхы ауадзы. Сырдонæн фæзæгъы: «Рухсаг у!» Сырдон æрыхснырсы, æмæ йын уæд Нартæ фæзæгъынц:

— Цæр, цæр, Сырдон! Ахуысс уал, нырма фынгтæ не ’рывæрдтам.

Сырдон афтæмæй æнæмбаргæйæ хуыссydi. Нартæ та хæргæ ’мæ нуазгæ кодтой. Фæстагмæ йыл Нартæ сæ нуæзты уæлдай калын байдыдтой æмæ саубыны хуылыдз ныцци.

Фæцис куывд. Нартæ сæ хъæумæ ’рцыдысты ’мæ гуыпхъазт сарæзтой, кафынц, зарынц. Сырдоны ныууагътой йæ кувинæгтимæ.

Изæры куы ’рбауазæлттæкодта, уæд Сырдон дæр æнæбары рабадти, акасти фæйнæрдæм æмæ уыны: йæ дарæс у иууылдæр хуылыдз æмæ нуæзты тæф кæны. Йæхи кувинæгтæй дæр хъуыд нæй, йæ разы лæууынц. Ноджы й’ алыфарс куывддон адæм цы фыд фæхордтой, уыцы ’стджытæ рæдзæгъдтæй лæууынц. Сырдон дискæны: «Ай цы уыдзæн?» Сыстади, йæ хуылыдз дарæсы хæлиумæлиугæнгæ рацæуы сæхимæ. Йæ кувинæгтæ дæр йемæ.

Нарты хъæугæронмæ куы ’рхæддзæ и, уæд ыл хъазты адæм амбæлдысты ’мæ йæм дзурынц:

— Чердæм цæуыс, Сырдон?

— Дзуармæ.

— Ау æмæ дзуар ам хъæуы цы ми кæны?

— Уæдæ мæ кувинæгтæ нæхицæй куы рахастон.

— Хæсгæ цæ бæргæ ракодтай, фæлæ цæ хæргæ хъæлæкк бакодтай.

— Дæхи уæнт дæ кувинæгтæ, фæлæ афтæ хуылыдз та кæм ныдтæ?

— Зæгъын мын байрæджы, — зæгъы Сырдон, — цырдыдтæн æмæ мæ хид дарæсæй рахъардта.

— Уый та куыд, Сырдон? Хид нуæзты тæф дæр ма фæкæны?

— Омæ къæбицгæс уыдтæн, фæрасыг дæн, æмæ цы диссаг у, мæ хид нуæзты тæф кæны уый.

— Уæд афтæ зæгъыс дзуармæ цæуын, ныр та зæгъыс къæбицгæс уыдтæ. Чердæм дæ лæг бамбара?

— Æз уын, раст цы у, уый зæгъын, ныр сымахмæ растдæр чердæм кæсы, уыцырдæм æй бамбарут.

— Уæдæ ма ныр дæ кувинæгты кæйонг хæссыс?

— Мæ мæрдтæн дзы рухс зæгъон.

Уæд Нартæй иу Сырдоны худ аскъæфта ’мæ фæлидзæг. Нарты зæппадзы даргъ хъилыл æй сауыгъта, стæй йæм дзуры:

— Гъе, Сырдон, рухс кæм фæкæнынц, уый дæ рох ма уæд.

Сырдон дәр йә кувинәгтимә зәппадзмә балыгъди 'мә дзы бабырыди. Уым рухсаг кәны.

Нарты ләшпутә йә фәрсынц:

— Цы ми кәныс, Сырдон? Дә мад әмә дә фыд ацы зәппадзы ныгәд куынаә сты. Кәм рухсаг кәныс?

Сырдон цәм дзуры:

— Уый та цы уәлдай у? Ацы зәппадзы хылыл мә худ, әмә әвәддзәгән мәхи мард дәр ам әвәрд әрцәудзән. Мә фәстә мәхиуыл «рухсаг у» зәгъәг нә уыдзәни, әмә раздәр мәхицән рухсаг зәгъын. Ардыгәй мын кәд мә рухсаг мә ныййарджытә нә фехъусой, уәд-иу мәм әрцәуәнт.

— Гъе, Сырдон, уыдон дәм мәрдты не 'рцәудзысты.

— Уәд-иу уәлион бәстәм раздәхәнт әмә уәртә сә хәдзары истытә кусәнт. Мәхәдәг мә куыстытыл не 'ххәссын — кәм мә куывдмә цәуын хъәуы, кәм чындзәхсәвмә, кәм марды бонмә.

— Уәдә цалынмә уыдон дәумә цәуой, уәдмә уал зәппадзы рухскән.

Нарты ләшпутә раздәхтысты. Сырдон зәппадзы мәрдты уәлә бафынәй ис расыгәй. Райсоммә әрчыицыдта, әмә йыл хыылмайы смагау алырдыгәй тәф калди. Кәсы рухсмә, әмә мәнә Сырдон мәрдтимә.

Фәтарсти йәхицән, фестади 'мә 'рдиаггәнгә лидзын байдыта. Йә хъәрәй әртә Нарты уынгты райсом раджы бацәуән нә уыди. Хъәркодта йә хъәләсы дзаг:

— Баиргъәвут мә, Нартә! Байсут мә! Ма мә ауадзут!

Нартә әртә сыхәй арымбырд ысты 'мә йә фәрсынц:

— Кәмәй дә байсәм, кәмәй дә баиргъәвәм?

— Мәрдтәй, мәрдтәй! Мәрдтә!

— Цы дын кодтой мәрдтә?

— Дысон нәхимә бафынәйдән әмә мә сусәгәй сәхимә акодтой. Абон боныцъәхтәй райхъал дән м' амондән әмә цын ралыгътән.

Уәд Нарты ләшпутә, Сырдоны зәппадзмә чи асайдта, уыдон зәгъынц:

— Гъе, Сырдон, әмә дә худ уым куы ныууагътай, уартә зәппадзы хылыл дын дзедзыло куы кәны!

Сырдон зәгъы:

— Мә худ нә, мә тәбәгъ дәр уым ис.

- Цавæр тæбæгъ?
- Æвæддзæгæн мын Хуыцау мæ кувинæгты н' айста 'мæ мын цæ мæ разæй мæрдтæм барвыста, уым цæ федтон.
- Нартæ та йæ фæрсынц:
- Сырдон расыг дæ, æви 'вронг?
- Цæй расыг дæн, мæ хъуыры нырма уазал доны цъыртт дæр куынæ ауагътон!
- Нартæ бамбæрстой Сырдоны хабар. Тынг ыл фæхудтысты, чи йæ æдылы 'схуыдта, чи сæрхъæн, чи сæнтдзæф æмæ ма загътой:
- Хуыцауæн кув, дæ уд ма йæ мидæг кæй ис æмæ дын цæрæнбон кæй радта, уый тыххæй, æдылы к'оппа.

СЫРДОНЫ ХÆРÆГ ФÆРАЗÆЙ

Нартыбæсты иу заманы фыдуард кодта, æмæ сæ хуымгæндтæ сæфтысты. Ницы амал ардтой æмæ сæ дзуæртты фелгъыстой. Уыйфæстæ 'нтæф хур ыскодта ахæм, æмæ бæстæ дзæгæрæг фестæди. Зæхх ныхъхъæбæр и — ныххус и, æшпын кæрдæджи цъупп нал хаудта уæлæмæ. Катайы бацыдысты Нарт: уæдæ ма ныр цы кæндзысты, кувд цæрдзысты? Зæххæй урс, хъæбæрцъар сындз ыслæсти, фæлæ йæ сæ фос нæ хордтой æмæ цагъды кодтой.

Уæд цын Сырдон зæгъы:

— Зæрдæйы коммæ хъусын нæ хъæуы, фæлæ авд хохы фæстæ ис ыстыр фæз, уый æркæрдæм æмæ йæ 'рхæссæм, хиуæтты хизынæн æвгъау у.

Хæмыц æм дзуры:

— Хиуæттæ дын дæ сæр бахæрой, Сырдон. Мæ бæхмæ хъил-быцаутæ сæвардтон, галтæ уæлæмæ нал ыстынц, æмæ мын кувд хæссынкæныс холлаг?

Сырдон зæгъы:

— Хæрджытæ нæм уæддæр ис. Хæрджытыл æрхæссæм.

— Дæ фæлдысты фæуой, — дзуры та Хæмыц. — Хæрæг цас хъуамæ 'рхæсса, науæд уыдон дæр фырæххормагæй сæ былтæ кувы 'хсынынц.

— Хæрæгæн ис хæринаг, хæрæджысындз, — зæгъы Сырдон, — ауадзæм цæ хизынмæ ахсæв, стæй райсомы авд хохы фæстæмæ фæцæудзыстæм нæ хæрджытыл.

Сразы сты Нартæ Сырдоны ныхæстыл. Ауагътой сæ хæрджыты

æхсæвы. Сырдонæн уыди нард хæрæг, фиуы къæртт цыма уыди — стымбылтæ ис æмæ нæрдæй тьæпп хаудта.

Нартæ æхсæвы Сырдоны хæрæгæн бæласы зæнгмæ хæрдмæ йæ дзых бабастой æмæ йæ афтæ ныууагътой. Райсомы алчи йæ хæрæгыл бабадти æмæ Сырдоны хæрæджы, йæ дзых хæрдмæ бастæй куы федтой бæласы зæнгыл, уæд ныххудтысты. Фæрсынц Сырдоны:

— Дæ хæрæг æппын дысон-бонмæ йæ дзых бынмæ куынае 'ркодта, уæд цавæр у?

Сырдон зыдта, Нартæ йын фыддæрадæн афтæ бакодтой æмæ зæгъы:

— Мæ хæрæг зонджын у, бирæмæ уæ йæ сæфтæджы бæрц зонд дæр нæй. Уый уын федта уе смаггæнаг хæрджыты 'мæ йæ сæрмæ не 'рхаста сæ цуры хизын. Уый тыххæй йæхи бæласыл ауындызмæ хъавыди. Фæлæ йын нæ бантысти.

— Уæд цæуылнæ?

— Мæн æрцæугæ федта æмæ мын мæ магуыр хуызмæ бакасти, стæй ахъуыдыкодта: «Йех, ныр æз мæхи ку' амарон, уæд ма мæ хицау Сырдон та цы кæндзæни?»

Нартæ ницы загътой. Авд хохы фæстæмæ стыр фæзмæ фæцыдысты. Алчи цæ хос æркарста, уæргъæстытæ сывæрдтой. Сырдон аивтæй алкæй уæргъбастæй холлаг фæласта 'мæ уæргъбæстыты мидæг дуртæ байдзагласта, куыннае зындаиккой æддæмæ, афтæ, стæй сабыр рацыдысты. Нартыхъæумæ куыддæр æрзындысты, афтæ Сырдон зæгъы:

— Хъусут мæм, Нартæ.

— Хъусæм, цы нын дæ зæгъинаг?

— Цæй, нæ хæрджыты дугъы ауадзæм.

— Цæмæн дæ фæнды?

— Сымах хæрджытæ дысон бонмæ бирæ сынз фæхордтой. Мæ хæрæг та 'ххормаг у мæ кæддæра семæ дугъ бафæразид.

— Гъе, Сырдон, дæ хæрæгыл ахæм уаргъ ис æмæ куы асæпкæна, уæд дын искуыцæй фæтæхдзæни.

— Йæ зиан уæд мæн уыдзæни, — зæгъы та Сырдон.

Нартæ сæ хæрджытæй æрхызтысты. Сырдон пысырайы æуарцъ йæ хæрæджы къудийы бын батъыста, æмæ хæрæг ысхъыллип-хъыллип кодта.

Нартæ фæрсынц:

— Цы кæны, Сырдон, дæ хæрæг?

- Дугъмондагæй хæрдмæ хауы.
 Рауагътой сæ хæрджыты, æмæ Сырдоны хæрæг æрбаразæй.
 Сæ кæрты дæр иу ран нал лæууыди.
 Уæд æй Нартæ фæрсынц:
 — Сырдон, дæ хæрæг цæуылнæ сабыркæны?
 Сырдон зæгъы:
 — Нал мæ уадзы. Ауадз дам мæ æмæ дам æппæт Нарты хæрджыты бæрц фæдугъкæнон.
 — Цæмæн æй афтæ фæнды, фæлдыст дын уа?
 — Цæмæн цæ! Нарты хæрджыты сæры дам дурæй уæлдай зонд нæй.
 — Омæ хæрæг хæрæг ваййы.
 Сырдон та зæгъы:
 — Нæ, нæ! Хæрджыты хицæуттæм дæр дам дурæй уæлдай зонд нæй.
 — Цæмæй бæрæг у?
 — Уæ уæргъгæмттæй.
 Нартæ æристой сæ хæрджытæй уæргъгæмттæ. Райхæлдтой бæндæнтæ 'мæ кæсынц; чысыл йæддæмæ сæ уæргъгæмтты хастой дуртæ. Уæд нартæ зæгъынц Сырдонæн:
 — Дæ маст та нæ 'ртивæрæй систай.
 Сырдон дæр цыл худæгæй марди.

СЫРДОН ÆМÆ НАРТЫ БАЛЦ

Нартæ лæгхуыздæр, лæгразагъддæрæй цыдысты балцы. Уæд цыл иу ран ныммæйдар и 'мæ хъæдыкæрон иу фæз-æрдужи æрынцадысты. Арт кæнынц. Хæссынц алы 'мбисæндтæ. Сæ фылдæр ныхас у Сырдоныл. Уый дæр цæм хъусы. Уæд Нартæ бауынафæкæнынц: «Æгæр асадæн кæны, нæ фæндаг зынвадат уыздæни, фæлæ хъызт цалынмæ не 'стынг и, уæдмæ фæсауæрц сырдыфыдæй æркæнæм».

Нартæ хъæды апырх ысты: хъæд фаты 'хситт æмæ сырды богъ исси.

Цасдæр фæцагътой сырдтæ, æрхастой цæ 'мæ цæ цæгъдтæ-амад ыскодтой.

Æмбисæхсæвмæ фаг фæхынджылæгкодтой Сырдонæй. Сырдон ныссабыр æмæ быхста. Æмбисæхсæв Нартæ ныффынæйтæ

сты. Уæд Сырдон цадмæ багæпласта 'мæ Доныбардуагæй ракуырдатæ уазал. Нартæ хуыррытфынæйкодтой, афтæ бæстæ сæлын байдыдатæ, хъæд къæскъæскодта уазалы. Стæй цыл залты мит, æнусон цъити 'ркодта 'мæ бакъуркътæ сты. Мæлынмæ 'рцыдысты. Сырдон та йæхи Донбеттыртæм хаста. Нартæ 'рыхал ысты, сæ бон дзурын нал у, сæ дæндæгтæ кæрæдзийыл сæхи хойынц уазалы, фæхтхойæгау. Сæ бон арт ыскæнын нал уыд. Æзныгъ цæ никæмæ уал баззади, ныйих ысты. Сырдон сæ цуры февзæрд æмæ цыл худы:

— Гъе, Нартæ, цавæр къуркътæ баистут, æви расыгдзæф фестут мæ фæстæ, æз уæ дзæбæхæй куы ныууагътон!

Нартæй иутæ зæгъынц:

— Сырдон мах де уазæг, фæлæ нæ схъармкæн.

— Куыннæ куы, исты мын уæ сырды уæллаг хуылфыдзауматæ физонæгæн куыннæ дæддзыстут!

Уырымæг æм дзуры:

— Мæ сырды мæрдтæн айс сæ игæртæ.

Хæмыц зæгъы:

— Æз та дын сæ пиртъитæ дæдтын.

Сослан дзуры:

— Æз та дын уыргтæ дæдтын.

Сырдон цæм дзуры:

— Кæд гæнæн ис, уæд цæ мæхæдæг сисдзынæн.

— Сис! — зæгъынц Нартæ.

Сырдон дæр Нарты сырды уæллаг хуылфыдзауматæ ахицæнкодта. Стæй Донбеттыртæй зынг æрбахаста, æргытæ скодта, æмæ Нартæ тæфсын райдыдтой. Сæхицæн физонджытæ кæнынц æмæ та бахуызæн ысты.

Сырдон хицæн арты физонæг кæны, æмæ йæм Нартæ мæсты кæнынц.

Уæд Нартæ хæссынц æмбисæндтæ.

Уырымæг зæгъы:

— Цымæ иунагæй чи фæхæры?

— Сырд! — зæгъынц Нартæ.

— Уæдæ сырдаёй Сырдоны 'хсæн хъауджыдæр нæй.

Хæмыц зæгъы:

— Цымæ кæрæф та чи фæкæны?

— Сырды фыддæр — бирæгъ! — зæгъынц та Нартæ.

— Уæдæ Сырдонæй бирæгъдæр не 'хсæн ничи и.

Сослан зæгъы:

— Цымæ иуыл фыдæх æмæ хъулондзинад кæмæ вæййы?

— Калммæ! — зæгъынц ноджы Нартæ.

— Уæдæ дзы Сырдонæй фыдæхдæр ахаст никæмæ и, йæ хъулон æмбæхст у.

Уæд Сырдон зæгъы:

— Нартæ, кæд Уырымæг афтæ рæдау у, уæд ма-иу искуы иу изæр йе 'хсæвæрмæ мæн дæр фæхонæд. Фæлæ Уырымæг сырды ми фыддæр кæны. Науæд Хæмыц, ды бирæгъæй мæныл худыс æмæ кæм и дæуæй бирæгъдæр? Чындзæхсæв ды никуы скодтай, хуындыхъæр дæуæй никуы рацыд, дæ фæллоу сусæгæй дæхæдæг хæрыс. Цы зæгъон Сосланæн? Нарты кæстæрты уый æфхæры, сæ хистæрты цын хурхæй уый мары, уæдæ ма уыцы хъулондзинадæй фыддæр цы и? Тых кæуыл нæ кæны, уымæ хæрам хæссы 'мæ йæ стæй сайдæй байсафы. Зæгъут Нартæ: чи нæ у æвзæрдæргæнæг?

Нартæ Сырдоны фарс фесты. Уырымæг, Хæмыц æмæ Сослан сæ рæдыд бамбæрстой, æмæ зæгъынц Сырдонæн:

— Æвзаг дæ куыд ис, афтæ дæ тых дæр куы уайд, уæд Нартæн дæ цуры цæрæн дæр нал уыдаид. Фæлæ нæ мауал мæстæй мар.

Сырдон дæр ницыуал ысдзырдта.

СЫРДОН ÆМÆ ЙÆ УАЗДЖЫТÆ

Иу тыхст заманы Сырдонмæ 'рцыдысты хуынд уазджытæ Нартæй æмæ йын зæгъынц:

— Дæлæ кæнай, уæлæ кæнай, Сырдон, хъуамæ нæ фæхынцай.

— Хорз, хъæстагæй-иу ма ацæут, — зæгъы Сырдон.

— Фæхынц уал нæ, стæй дæ цæй хъæстагæй ацæудзыстæм?

Сырдон зæгъы:

— Уæдæ уал æз кусæрттагмæ ауайон, уæдмæ уал уæ не 'фсин истæмæйты фендзæн.

Сырдон ацыд. Йæ ус æфсæрмы кодта Нартæм — уайсæста цæм.

Усмæ уыди карк æмæ уасæг. Æрбахаста цæ й' армы 'мæ Нартæй иу кæстæрмæ сиды:

— Кыс, кыс!

Нарты кæстæр æм дзургæ рауад. Ус æм карк ысдары, куы —

уасæджы, зæгъгæ дзы кæцыйы аргæвдæм. Хæмыц нæ бамбæрста 'мæ зæгъы:

— О, чындз, цы хъиамæткæныс? Карчы лывзæфых акæн, уасæджы та — къуыдырфых.

Усæн гæнæн нал уыди 'мæ зæрдæристгæйæ дыууæйы дæр аргæвста. Нартæ дыууæ маргъы ахордтой. Сырдон нал зыны, йæхи нал æвдисы. Уæд бирæ 'нхъæлмæ фæкастысты. Æрæджиау Уырымæг ракуывта:

— Цæй, нæ фысым дæр рухсаг уæд.

Сырдоны ус фæтарсти йæ лæгæн, ферох æй ис йæ уайсадын æмæ фæхъæркодта:

— Мæ бындур байхæлди, æмæ нæ лæг кæм и?

Нартæ ныххудтысты 'мæ зæгъыңц:

— Уæлдай нæу, чындз, уæддæр æй мæлын хъуыди 'мæ рагацау амарди, æндæра афонмæ йæ хæдзарыл æмбæлдаид.

Сырдоны ус ныккуыдта. Уæд Сырдон æрбауади 'мæ зæгъы:

— О, не 'фсин, æз ныр мард дæн, рухсаг мын загътой Нартæ, æмæ дæ 'рхуынды 'фсæрм нал и, сæхæдæг дæ дарæнт.

Нартæ кæрæдзимæ бакастысты 'мæ зæгъыңц:

— Зондæй та ныл фæтых и.

Сырдон цæм дзуры:

— Æз уын раздæр дæр куы загътон: уынгæ уæ хорз фæкæндзынæн, фæлæ мæ хъæстагæй ма ацæут. Æз сымах цæстæй хорз федтон, зæрдæйæ уыл узæлгæ бакодтон, æмæ уæ хæдзæрттыл хорзæй сæмбæлут, мæ лæггад уын — хæлар. Мæ дыууæ карчы дыууæ кусарты сты, æмæ мæ Нартæ хæдзарæн дыууæ хатты куы фæхоной, уæд мæ уыйфæстæ цæрын дæр нал фæнддзæни.

НАРТÆ ЗÆДТÆ 'МÆ ДАУДЖЫТЫ КУЫД ФÆКАФЫНКОДТОЙ

'Нæрæмон Нартæ сфæндкодтой диссаг æрымысын. Хъазæнмус аразын æрымысыдысты. Иу фисынай иннæ фисынмæ æвæрд уыди дыууиссæдз дурдзæджындзы. Иннæ фисынай аннæ фисынмæ дæр афтæ. Хъазæнмус дардыл зылд уыди. Фæластой йæм аххæрджитæ, йæ фæстæ — 'ндзæлттæ. Ныккалдтой йыл гъеуыдон фæстæ кæм пыхс-æхсуалы, кæм — цъыхыры. Былкъæйтæ йыл дыууадæс 'гас ивазны дæргъмæ, æртæ ивазны

уæрхмæ сывæрдтой. Йæ фæстæ ласын райдыдтой сыджыт уæлхæдзарæн. Ивазны вæзнæн сыджыт ныккодтой Нартæ сæ хъазæнмусы уæлхæдзарыл æмæ йæ къулагæй фæнадтой, цæмæй сыджыт ныхъхъæбæр уа. Æртæ Нартæ æртæ 'хсæвы æмæ æртæ боны фæхостой сыджыт, донпырх æй кодтой, афтæмæй. Фæлæ 'ртæ 'нгуылдзы бæрц дæр сæ бон нæмын не 'рци уый бæрц сыджыт. Уæд иу изæр Нартæ сæ Хъазæнмусы уæлхæдзары æрымбырдысты æмæ та тæрхонкæнынц сæ Хъазæнмусы. Иутæ зæгъынц:

— Нæ Хъазæнмус куынае сырæза, уæд нæ худинаг зæххыл нал бацæудзæни.

Иннатæ зæгъынц:

— Цух ма у цæмæйдæрты.

Æртыггæгтæ зæгъынц:

— Йæ цыппар фисыныл фæйнае мæсыджы хъуамæ уайд арæст.

Цыппарæмтæ зæгъынц:

— Бафæрсæм хистæрты, не 'мбаргæдæрты.

Нартæ фыддзаг Уырымæджы фæрсынц:

— Цыппар мæсыджы сфидаудзысты нæ Хъазæнмусы цыппар фисыны?

Уырымæг зæгъы:

— Фидаугæ дæр кæндзысты 'мæ ма фидарæн дæр лæудзысты.

Нартæ бавнæлдтой æмæ сарæзтой алы фисыныл дæр мæсыг сæ Хъазæнмусæн. Дыггаг хатт Сатанайы фæрсынц:

— Нæ иутæ зæгъынц, зæгъгæ нæ Хъазæнмусы агъуыст ма цух у цæмæйдæрты. Ды йæ рахатдзынæ 'мæ нын æй зæгъ.

Сатана зæгъы:

— Куыннае йæ 'мбарут, алы мæсыджы фарсмæ ма гæнах дæр хъæуы.

Нартæ уæлдай ницыуал загътой, фæлæ гæнахтæ дæр сарæзтой.

Æртыггаг хатт сæ кæрæдзийы фæрсынц:

— Цæй, цы хъуаг ма у нæ Хъазæнмус?

— Ницы, фæлæ нæ къулагъостæй тæддзæни, — зæгъынц иутæ.

— Æнае къулагъостæй ныккæлдзæни, — зæгъынц æндæртæ.

— Æнае къулагъостæй аххæрджытæ 'мæ æндæлмтæ нымбидзысты къæвдамæ, — зæгъынц аннатæ.

— Омæ йæ ныххойнæн цы бакæнæм, уыуыл дæр хъуыды хъæуы, — зæгъынц чидæртæ.

Уырымæг зæгъы:

— Сырдонмæ фæдзурут.
 — Цæмæн? — афæрсы Сослан.
 — Кæд фыдмитæ фæкæны, уæддæр нын æнæпайда дæр нæ уыздæни.

— Нарты Хъазæнмусы Сырдон цас пайда у? — фæрсы Хæмыц, Уырызмæг та зæгъы:
 — Æдых у хъаруйæ. Уыйхыгъд тыхджын у хъуыдыйæ, фæдзурут æм.

Фæдзырдтой Сырдонмæ. Уырызмæг æй фæрсы:

— Цы хъуаг ма у, Сырдон, нæ Хъазæнмус?

— Сырдон загъта:

— Хъуагдзинæдтæй фылдæр та йæм цы ис! Зымæг йæ сыджыт ыскъуыдтæ кæндзæни, æмæ ихтæ бынмæ сæхи иваздзысты, уалдзæг ихтæ дон фестдзысты, æмæ бынæй цæдтæ фæзындзæн, сæрды тæвды сыджыт рыг фестдзæни, æмæ йæ фæззæг дымгæ фæхæсдзæни. Гъе, уый у уæ Хъазæн агъуыстмус.

Нартæ Сырдонмæ хъуыстой, стæй йæ фæрсынц:

— Æндæр ма йæм цы фау хæссыс, Сырдон?

— Гъеуый фаг у, уынæг уыл кæугæ кæндзæн, цæуæг — худгæ, кæсæг — артæнхæлдтæ. Æндæр ма уæ мæнæй цы хъæуы?

— Хъæуы, хъæуы, Сырдон! — зæгъынц Нартæ.

— Цы?

— Цы нын амоныс, цæмæй ныл кæуæг дæр ма уа, худæг дæр, артæнхæлæг дæр?

— Зæгъын æнцон у, кæнын зындæр, — зæгъы Сырдон.

— Зæгъ æй, Сырдон. Бакæндзыстæм æй.

— Стæй дзы мæнæн цы ис?

— Куывд ыскæндзыстæм нæ Хъазæнмусæн, æмæ дæ æртæ хистæры дæлейы сбадынкæндзыстæм.

Уæд Сырдон зæгъы:

— Æлутоны ронг бахсидут, галтæ аргæвдут æмæ майрæмбонмæ сæмгъуыдкæнут уæларв дауджытæ 'мæ зæдтæн. Стæй зæгъут: майрæмбонмæ ма Нартæ уазæгæн цæхх, кæрдзын дæддзысты, стæй майрæмбонæй фæстæмæ Нартæ сæ уазæгæн æнæ бакусгæйæ доны къус дæр нал дæддзысты. Фæдисау уыздысты дауджытæ 'мæ зæдтæ, æмæ фыддæрадæнæн рацæудзысты сумах куывдмæ майрæмбоны. Бавдæлут, уæ Хъазæнмусы уæлхæдзары майрæмбоны размæ æхсæвы донæй тынг бапырхкæнут,

стай ца уым кафтыл бафтаут амæ йæ уыдон сæ кзулæг къæхтæй афтæ ныннæмдзысты, афтæ — цардцæрæнбонты дзы 'ртах нал ахъардзæни!

Нартæ байхуыстой Сырдонмæ 'мæ фехъусынкодтой:

— Нартæм ма уазæгуаты цауинаг чи у, уый майрæмбонны размæ боны уонг. Уæдæй фæстæмæ Нартæ сæ уазæджы нал хынцдзысты æнæбакустæ.

Диссагау фæкасти уæларвон зæдтæ жмæ дауджытæм Нарты хабар амæ сфæндкодтой, æцæгæй афтæ сты Нартæ, æви барæй ахъаркодтой сæхиуыл.

Раст майрæмбон ратахтысты уæларвæй Нартæм. Нарты дæр ма хуыздæр цы хъуыди, сæ Хъазæнмусы уæлхæдзарыл цыппар кароныл уырындыхъ бандæттæ равæрдтой. Сæхи хистæрты: Уырымæджы, Хæмыцы, Сосланы уæлейы рабадынкодтой, стай та — уæларвон цæрджыты.

Уæд Уырымæг Сырдонмæ дзуры:

— Æ, дæ бон ныссивай, Гæтæджы фырт, кæд мын цы ми кæныс?

Сырдон зæгъы:

— Тагъд ма кæн, Уырымæг. Ныртæккæ фендзынæ алцыдæр, фæлæ радгæсæй мæхи бауыромут.

— Бар дæхи, — зæгъы Уырымæг.

Уæд Сырдон нуазæн систа 'мæ зæгъы:

— Уæларвон цæрджытæ! Нартæ 'ртæ сыхæй сымахæй бузныг сты. Уе 'рцыды цытæн хъуамæ къæрццæмдзæгъд амæ гуыпсимдæн хъазт сырæза ацы Хъазæнмусы стыр уæлхæдзарыл. Цалынмæ фынгтæ цæттæкæной. Уæ цытæн та æз нуазæн нуазын.

Кæм ма уыди: зæдтæ, дауджытæ, Нартæ симдыл ныххæцыдысты. Нартæ 'ртæ сыхæй цы надтой уæлхæдзары сыджытæй, уыйбæрц æртæ зæды надтой сæхæдæг сæ кзулæг къæхтæй. Нарты Хъазæнмусы уæлхæдзары сыджыт надæй наддæр кодта. Хуыцау бамбæрста Нарты фæнд амæ мæстыкодта йе скæнгæ дзуæрттæм. Уый Хурæн зæгъы:

— Уыныс, Нартæ цы ми кæнынц, уый?

— Уынын, Хуыцау, — зæгъы Хур.

— Гъе, уæдæ æз мæхæдæг куы нæ уаин, уæд ме скæнгæ дзуæрттæ Нартæн уаиккой сæ кзухтыл донкæнæг, амæ сæ къæхтæхсæг. Ме скæнгæ дзуæрттæ хæрдæнхъæл амæ нуæзтæнхъæл фæцыдысты, амæ ца Нартæ наййаг хъудздзы-

тау сивтыгътой симдыл, сæ Хъязæнмусыл цы сыджыт и, уый цын нæмынц кафыны 'фсон сæ къулæг къæхтæй. Мæ номæй цæм фæсид æмæ раздæхой.

Хур зынгæхсид ыскодта. Уæд уæларвон царджытæ зæгъынц:
— Ох-хай, уый Хуыцауы сидт у, æмæ нæ цæуын куы хъæуы. Нартæ зæгъынц:

— Ацæудзыстут, фæйна ронджы ма уæддæр баназат.

— Нæ рæстæг нæу, æнæуый дæр анызтам.

Зæдтæ 'мæ дауджытæ фæфардæг ысты. Нартæ сæ Хъязæнмусы уæлхæдзармæ 'ркастысты, æмæ цъенга хъæбæрнад ныцци. Сæ цинæн кæрон нал уыди. Уайтагъд фынгтæ равардтой æмæ Сырдоны цыппæрæм хистæр ыскодтой. Кæрон нал уыди сæ цинæн, дзуæртты фæкусынкодтам зæгъгæ.

Хуыцау та мæстæй тъæппытæ хаудта. Дзуæрттæ уæларвмæ схæддзæ сты. Хуыцауы хæдзармæ бацыдысты 'мæ цæ Хуыцау фæрсы:

— Цæй, куыд ыстут?

Уыдон зæгъынц:

— Фыркафтæй нæ уд дзæнæтмæ ахæддзæ.

Хуыцау зæгъы:

— Зындонмæ дæр уæ бирæ нал хъуыди.

Уацилла фæрсы:

— Цæмæн зæгъыс, Хуыцау?

— Цæмæн, цæ, Хуыцау уын куынæ уайд, уæд уæ зæххон адæм афтæ хынджылæгкæниккой.

Æфсати фæрсы:

— Омæ раст зæгъыс?

— Раст зæгъын, — зæгъы Хуыцау, — акæсут ма Нартæм, сæ фырцинаей зæххыл дæр нал хæцынц. Уыдон ыскодтой, кафгæ хъуамæ кæм кодтаиккой, ахæм ыстыр Хъязæнмус. Йæ сыджыт нæмын сæ бон нæ уыди. Сымах ныссайдтой, æмæ уæ къулæг къæхтæй цъенга хъæбæрнад ныккодтат Хъязæнмусы уæлхæдзар. Нартæн гъеныр сымах хуызæн æппындæр ничи бакуыста. Афæдзæй-афæдзмæ хойын кæй хъуыди къулæгæй æртæ Нартæн, уый сымах æртæ хатты тагъдæрæй боны 'ртыддзæгæм хаймæ хост фестут. Уæдæ ма цы уа уымæй æххуысдæр?

Бамбæрстой сæ рæдыд дзуæрттæ 'мæ сæхи срасткæнын дæр нал бауæндыдысты Хуыцауы раз. Æрмæст Аларды сыстади 'мæ зæгъы:

— Фæрæдыдыстæм, Хуыцау, фæлæ иу рæдыды тыххæй мах дæр афтæ азымы ма бадар. Бахынцдыстæм æй, дæхæдæг уы-

дзынæ 'вдисæн, чи нæ цæмæй баххæсса Нарты адæммæ, уымæй йыл йæ фыдæх калдзæни, нæ йыл бацауæрддзæни.

Хуыцау зæгъы:

— Гъе, æз дæр уын уый амонинмæ хъавыдтæн.

Уæдæй фæстæмæ Нартыл дзуæрттæ æцæгдæр рахатыдысты. Æфсати цын йæ фос нал лæвæрдта, æмбæхста цæ. Фæлвæра бынаты фосыл низ æфтыдта. Рыныбардуаг, Аларды — рын æмæ хæбуз-низ уагътой адæмыл. Уацилла цын хор зайын нæ уагъта, цы цын-иу æрзади, уыуыл их уагъта, лæсæны хай йæ кодта. Сафа бынаты бæркад сæфта. Тутыр ардыдта йæ сырдты Нарты адæмыл.

Нартæ уæддæр нæ тарстысты. Кæм хосгæнджытæ 'мæ 'хъæдгоммæгæстæ уырæдтой, кæм сырдты цагътой. Æмæ уæд загътой уæларвон цæрджытæ:

— Адонæн мах низæй мæлæт нæй, цы — уый сæхи низæй.

Ныууагътой цæ сæхи адыл Нарты.

НАРТÆ ХУРЗÆРИНМÆ ФАТ КУЫД ФЕХСТОЙ

Сырдон Нартæн фыдбылызтæ дæр кодта, фæлæ цын хæрзты дæр цыди.

Уæд та Нартæ сæ Ныхасы бадынц æмæ Сырдонæн зæгъынц:

— Сырдон! Нартæй ахæм хæдзар нæй, æмæ ды кæм нæ бахордтай, кæм нæ банызтай, уæд ма махæй дæр искæйты фæхон. Искуы дæ хæдзарæй зард æмæ кафты хъæр райхъуысынкæн.

Сырдон зæгъы:

— Сымахмæты дæр мæ барæй хай ис, æндæра бирæ нæ, уазæг уæм йæ къах дæр нæ бавæрид.

— Уымæй раст нæ дæ, Сырдон. Махæн нæ уазæджы хай ничи байсдзæни, нæ дæр нæ хуынды хай, нæ дæр нæ куывды хай.

— Гъе, Нартæ! Уыдон иууылдæр мæныл баст ысты, æмæ мæн алы хæдзар дæр хъуамæ хистæрæн кæнид.

Хæмыц æм дзуры:

— Æз мæ уазæджы хай дæу тыххæй куы фесафон, уæд-иу дын мæрдтæм фæлдыст фæуон.

— О, ма кæн Хæмыц, фæсмон фæкæндзынæ, — зæгъы Сырдон.

— Хæрæджы уастмæ цы бар байхъуса, уый мæн хъæугæ дæр нæ кæны, — зæгъы Сослан дæр.

— Сырдон, даумæ цы зæд, цы дуаг байхъуса, уый ма цæй каджын уыздзæни! Уæд цын саныччы хъусæй искуы туг ысаугътаис! — бакодта Уырызмæг дæр.

Уæд Сырдон зæгъы:

— Уæдæ мыл не ’ууæндут?

— Нæй зæгъ, Сырдон! — зæгъынц Нартæ.

— Æмæ куы фембылды уат, уæд та?

— Уæд та дæ хæдзарæнхуынд кæнæм.

— Чи фæсайа?

— Уымæн Борæты гæбæр хæрæг афтæ, уфтæ фæкæнæд æмæ стæй йæ фæлдысты дæр фæуæд.

— Нартæ, — зæгъы Сырдон, — кæд афтæ у, уæд уæ чырынмæ æртæ мыдамæстимæ мæн сырвитут Сатанaimæ, æмæ йæ фендзыстæм, уæ хистæртæ та чырыны сæрæй хурыскæсэнмæ фат фехсæнт.

Сразы сты Нартæ. Сатана æртæ мыдамæсты ракодта ’мæ чырынмæ бацыди Сырдонимæ. Нарты хистæртæ æртæйæ чырыны сæрæй хурыскæсэнмæ фат фехстой. Уæд Сырдон ыскуывта:

— Гъе, хуыцаутты Хуыцау! Мах дауыл хъодыкæнæм. Хурзæрин, ды нын фæу фатфæдисон, абонæй фæстæмæ Нартæм уазæджы бар мауал уæд, мачиуал дæр цын сæхи айсæд.

Хурзæрин Хуыцауæн фехъусынкодта Нарты куывд. Уæд Хуыцау ысмæсты и ’мæ цыл ысхъызыди. Нартæм уазæг нал цыди, сæхи цын ничиуал уагъта.

Уæд иу бон зæгъынц:

— Сырдоны фæндиаг нæхи ма фæкæнæм, фæлæ йæ фыддæрадæн балцы фæцæуæм.

Араст ысты Нартæ балцы. Сырдоны зондæй цыл ахæм зæгъ рацыди ’мæ Нартæн сæ кæрцытæ сæ къæхтæм æривæзтысты. Стæй цыл тых уарын байдыдта. Нартæ суазал ысты ’мæ зæгъынц: «Ам фæцагъды уыздыстæм, фæлæ искуы ныллæууæм».

Иу хъæумæ бахæддзæ сты. Цавæрдæр зæронд лæг мæнг-агъуысты суг саста ’мæ йæм Нартæ дзурынц:

— Уазæг нæ уадзут?

— Сымахæй цæй уазджытæ ис, йæ къæбæр æнæвгъауæй чи нæ дæтты, уазæгсур чи у æмæ Хуыцауы зæрдæ рухс Хурзæринай чи скъахта. Нæй, сымах хуызæттæн мæнмæ бынат нæ разындзæн.

Хъæуастæумæ ссыдысты. Иу ус ыссад хаста арынгмæ. Нартæ йæм дзурынц:

— Уазæгуаты нæ бауадз.

Ус цæм разылди 'мæ зæгъы:

— Сымах уазæджы аггаг не стут, Хурзæринæй Хуыцауы зæрдæ чи скъахта, йæ къæбæрыл къуызгæ чи кодта, уыдон цæй адæмы аггаг ысты!

Нартæ сæ сæртæ ныттылдтой æмæ дарддæр араст ысты. Хъæугæрон æрыгон лæппу 'мæ чызг хæдзары зылд кодтой. Нартæ цæ фæрсынц:

— Уазæг нæ уадзут?

Уыдон зæгъынц:

— Бæгуыдæр уадзæм, фæлæ уæхæдæг уазæгсур ыстут, къæбæрыл чъынды, Хуыцауы зæрдæ Хурзæринæй ыскъахтат æмæ ма цæй уазæг аггаг ыстут!

Уæд Нартæ сæхицæн зæгъынц:

— Ай нын хин ысчындæуыди 'вæддзæгæн, кæнæ фыдусы æлгъыст фестæм.

Уырымæг зæгъы:

— Ницы кæны, нæхи бынатмæ та 'рцæудзыстæм, фæлæ нæ балцы кой кæнæм дарддæр.

Нартæ сæ фæндаг дарынц. Бирæ фæцыдысты ноджы Нартæ. Æндæр хъæумæ бахæддзæ сты. Байæфтой дзы чындзæхсæв. Сау бæгæны хæрдмæ фынк уагъта 'мæ зæхмæ цæппузыртæй хауди.

Уырымæг зæгъы:

— Ох, ахæм бæгæныйæ дæ дойны суадз!

Барвыстой сæ кæстæртæй иуы. Уæд адæм ныххудтысты 'мæ зæгъынц:

— Æнхъæлмæкæсæг Нартæ фæзындысты.

Нартæ се 'фхæрд бамбæрстой, фæлæ дзургæ ницы скодтой æмæ дарддæр ацыдысты. Æртыггаг хъæумæ бахæддзæ сты. Уыд кувæнбон Хуыцау æмæ Хуыцауы зæдтæ — дауджытæн. Бур физонджыты тæфæй комыдæттæ уадысты. Уæд Хæмыц зæгъы:

— Ох, иу физонæджы комдзаг дæ дæндæгты 'хсæн ма æрыууæрд!

Уыдонмæ дæр та барвыстой, цæмæй цæ бауадзой сæ куывдмæ. Уæд адæм зæгъынц:

— Гъей, къæбæрыл æвгъаугæнджытæ, уазæгсур Нартæ, цы цæсгомæй нæм дзурут, æви искай фæлхæрттæм цæуæг ыстæм сымахау.

Бамбæрстой та Нартæ се 'фхæрд. Цæуынц дарддæр. Стонг

дәр систы, уәдә цы уыдаид. Уәд тынг адард ысты 'мә иу фәзы сә фәллад уадзынц.

Сослан зәггы:

— Адон иууылдәр Сырдоны митә сты 'мә йә кауы михтыл әнәрцауындзгә нә фәуыдзынән, стәй йә нысанмә 'рывәр-дзынән Нарты фәсивәдән.

Уырымәг зәггы:

— Уый афтәмәй н' амәлдзән, фәлә мәнмә ис фәнд; цымара-мә йә бакәнәм, дурыл әй бәгънәгәй бабәттәм әмә йә кьогьотә 'мә дзынгатә куыд фәхәрой, кәннод Нарты йәхицәй әшпәлдзән.

Уырымәджы фәндыл ныллаууыдысты. Нартә Сырдоны сбәгънәгкодтой, цыфдзаст раны йә бәгънәгәй дурыл ысбас-той әмә араст ысты сәхимә.

Уәд кәцәйдәр иу цуанон әрцәйцыди заргә. Сырдон әй фәдта 'мә хьәркәны:

— Нә мә хьәуы, нә мә хьәуы!

Цуанон әм әрбацыди 'мә йә фәрсы:

— Цы дә нә хьәуы, цы?

Сырдон зәггы:

— Стыркоймаг әвдидзән хорз чызг ис. Нартә мән равзәр-стой хуыздәрән әмә зәггынц: «Әрхәссәм дын әй». Әз нә разы кәнын, әмә уыныс: ныббастой мә дурмә, сәхәдәг цу-аны фәцыдысты, әрдәг сахат мын радтой рәстәг — хьуыдыйән. Ныр куы 'рцәуой, уәд та мә фәрсдзысты.

Цуанон зәггы:

— Цымә цын әз куы сразы уаин, уәд куыд уаид?

— Бар дәу, фәлә тынг хорз бакәнис, әз бинонджын дән, сывәлләттә дәр мын ис, фәлә ды та кәй мәт кәныс?

Цуаноны Сырдон йәхи бәсты дурмә бабаста. Цуаноны бәхыл абадти 'мә ныххоста сәхимә. Уалынмә кәсы, әмә Нартә йә размә. Дзурынц әм:

— Фәләу ма, Сырдон!

— Цы мә кәнүт?

— Чи дә суагъта?

— Зәдтә, дауджытә. Загътой, ды дам нәртон ләг дә кьәбарыл.

Уәд Нартә зәггынц:

— Тагъд нын нә нәртон әгъдау раздах фәстәмә, кәннод дә каконсындзыл ысфизонәгкәндзыстәм.

Сырдон фæтарсти 'мæ зæгъы:

— Хорз, уæдæ Хурзæринмæ æртæ фаты фехсут æмæ зæгъут: «Хуыцау фæрæдыдystæм, куыдзы коммæ ма бакæс». Стæй уæд алкæмæ дæр цæудзыстут уазæгуаты.

Нартæ афтæ бакодтой. Хур цæм худгæйæ ракаст æмæ рацæуынц. Куывд цы хъæуы уыди, уырдаæ æрхæддзæ сты. Куывды адæм Нартæн уырдыг ныллæууыдысты 'мæ зæгъынц:

— Уæ хорзæхæй, кадджын Нартæ, саггаг нæм кæнут, саходут нæ цæхх, нæ кæрдзынæй, бузныг уæ уыдзыстæм, сымах уазæг æндæр хъæумæ аздахын нæ уарзут.

Нартæ фæдискодтой: уæд цæ 'ввахс нæ уагътой, ныр цын лæггадгæнæг сысты. Адæм цын фæлæвæрттæкодтой æмæ цæ кадджынæй раывыстой, æрмæст ма загътой: «Тæригъæддагæй кæй ныууагътат, уый дæр æнæ хай ма ныууадзут».

Нартæ æд фæллæйттæ, чындзæхсæв кæм уыди, уырдаæм æрцыдысты.

Уым дæр цыл сæмбæлдысты зæрдиагæй, арфæтæ цын кæнынц æмæ дзурынц:

— О, нæртон адæм, сымах рæдау ыстут уазæджы хынцынмæ. Райсут нæ цæхх, нæ къæбæрæй дæр.

Тынг цыл фæцинкодтой æмæ цын лæвæрттæ ракодтой, æрмæст ма загътой: «Тæригъæддагæй кæй ныууагътат, уый дæр æнæхай ма ныууадзут».

Нартæ не 'мбæрстой: тæригъæддагæй кæй ныууагътой? Цæуынц сæхимæ сæ фæндагыл æмæ 'рбахæддзæ сты иннæ хъæумæ... Зæронд лæг, зæронд ус, æвзонг чызг æмæ лæппу Нарты размæ худаистæй æруадысты 'мæ зæгъынц:

— Нæ хуынды сæр сымах ыстут, Нартæ, æмæ 'гайтма уæхæдæг фæзындыстут, саггаг нæм кæнут.

Нартæ кæрæдзимæ бакастысты. Уæд цыл зæронд лæг дæр рабæлди 'мæ цæм дзуры:

— Æрыгæтты коммæ дæр бакæсын хъæуы, нæртон адæм.

Уалынмæ цæм зæронд ус дæр рацыди 'мæ цæм хаты:

— Нæртон адæм, бакоммæкæсут æмæ нæ цинагыл фæцинкæнут.

Уырымæг Нартæн зæгъы:

— Цæй, æнæцæугæ дзы нæй, кæм хистæрты хатыр, кæм сылгоймагхонæг, кæм кæстæрты фæндондзинад.

Нартæ хъæуы иу хæдзармæ бацыдысты, æрбадтысты дывæлдах, æртывæлдах бандæттыл.

Уæд кувынц хистæртæ:

— Цытджын Нарта! Æгайтма нæм фæзындыстут. Стыр бузыг уæ стæм абон сыхахæй. Æрмæст ма тæригъæддагæй кæй ныууагътат, уый дæр æнæхай ма ныууадзут, лæвæрттæ уæм куы радтæм уæд.

Хистæртæ цалынмæ куывтой, уæдмæ цæм Уастырджи 'мæ Сырдон дурыл цы цуаноны бабаста, уый дæр фæзындысты. Уастырджи зæгъы:

— Нарты азым кæмæн кодтат, уый мæнæ мемæ 'рцыди.

Нарта дæр уæд сæхицæй фæбуцдæр ысты. Æрыгон чызг æмæ лæппу арæзтой чындзæхсæв. Хуыздæр ма кæй ыссардтаиккой чындзæсджытæн: Уастырджи — къухылхæцæг, Уырымæг — хистæр уазæг, Хæмыц — æмдзуарджын, Сослан цыты уазæг, Сырдон — нымæттухæг, цуанон — кæстæр уазæг. Фысымтæ райгонд уыдысты сæ чындзæсджытæй. Диссаджы хорз чындзæхсæв ныззылдтой. Кафт, зард, худын, хъазын хъуысти фысымтæй.

Фæци чындзæхсæв. Нарты цур Сырдон фысымты нымæт райхæлдта. Цыма уыдаид диссагдæр! Нартаей ахæм нæ баззæди, æмæ чындзы нымæтæй хайджын чи нæ фæци. Уастырджи бузыг загъта Нартаен дæр æмæ фысымтæн дæр, стæй æрыгон лæппу 'мæ чызгмæ фæсидти — зæгъы цын:

— Амонджын ут уæ зæронд мад æмæ фыдæн, цæвиттойнаг. Махæн нæ зæрдæты куыд бацинкодтат, афтæ цинтимæ цæрæг ут уе 'зæры бонмæ.

Нарты номæй Уырымæг дæр расомыкодта чызг æмæ лæппуйæн, зæронд ус — зæронд лæгæн, стæй алчи йæ бæстæм фæцыди. Нарта стыр лæвæрттимæ, ис æмæ бонимæ 'рцыдысты сæхимæ ма се 'рхæссæггæгтæй, се 'фтиæгтæй ахæм никæй ныууагътой, æмæ кæй нæ барæвдыдтой, кæуыл нæ бауызæлыдысты. Нарта дæр уæд Сырдонмæ зулдзых нал кодтой, фæлæ йæ с' алы хæтæны семæ 'мбалæн кодтой. Кæм цын хъазæнхъул уыд, кæм мастызæккъул — Нартаен. Кæм та Сырдонæн Нарта сæхæдæг уыдысты хъазæнхъул, куы мастызæккъул. Цин æмæ маст иумæ цæуынц фæндагыл, чи цæ фæтыхджындæр веййы, лæг дæр афтæ ацæуы.

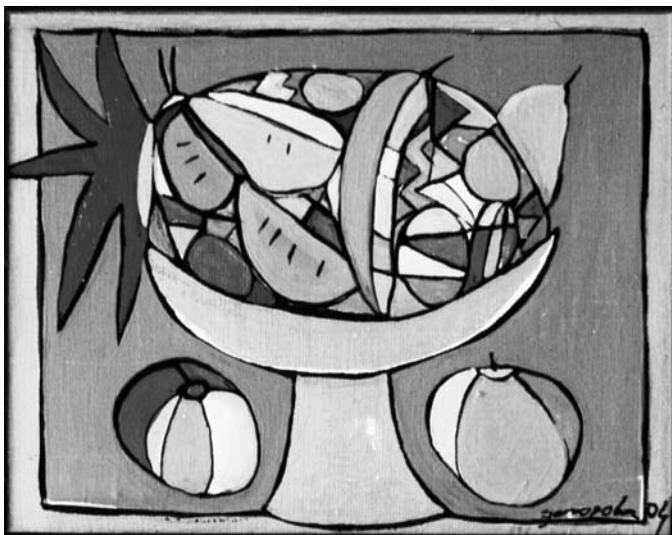
Цыппæрæм чиныджы кæрон

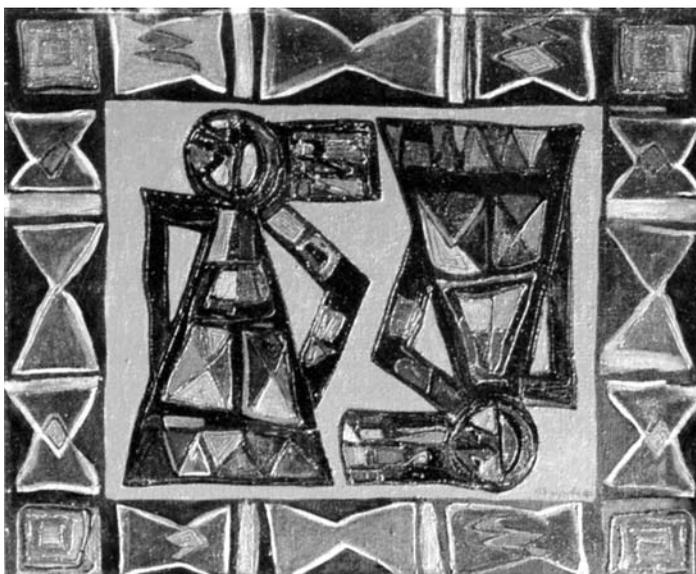
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

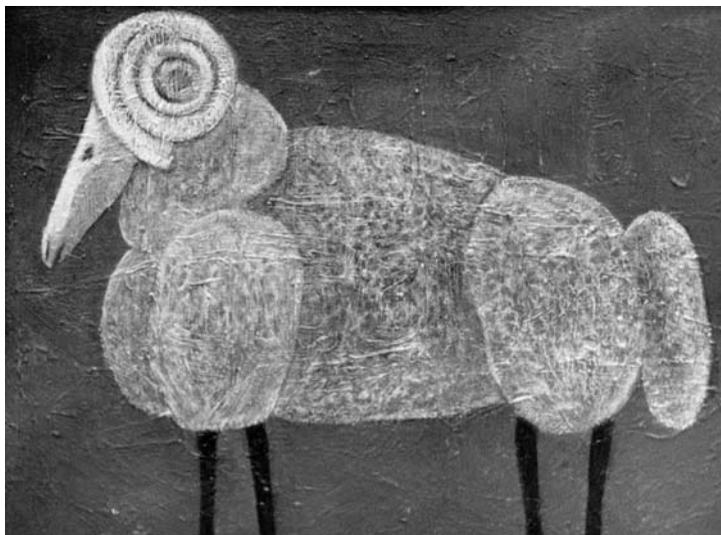
*Нæ равдысты —
Егорова Эллæйы куыстытæ.*

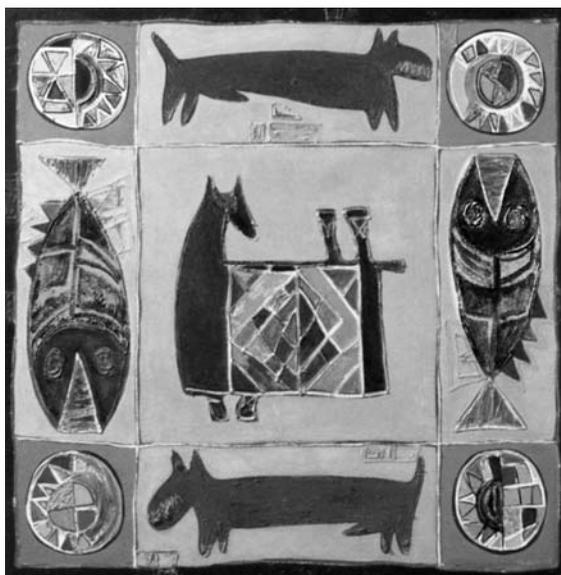
Натюрморт ананасиѡ.

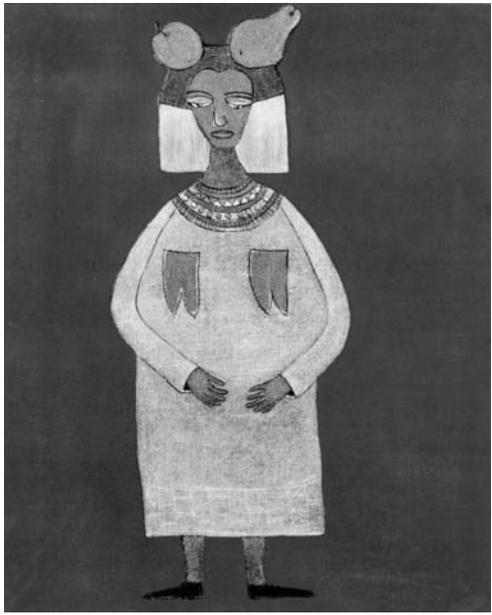
Гауыз.

Фыр.

Калмарзан.

Азæ.

Хæтæгхуаг актертæ.

Павел.

Маскарад.

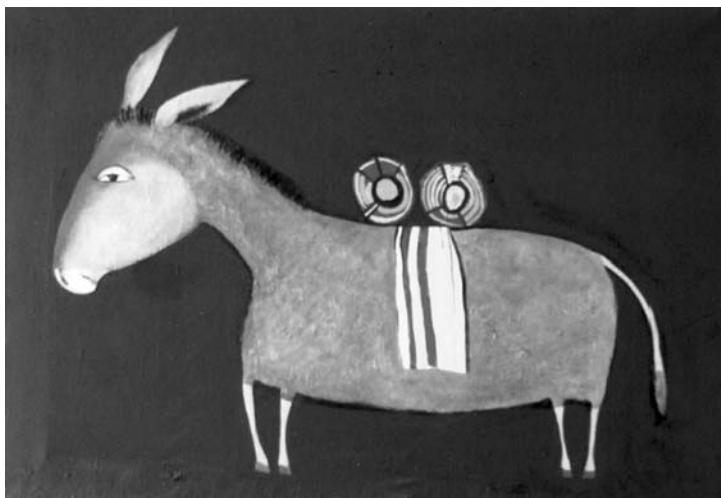
Камбала.

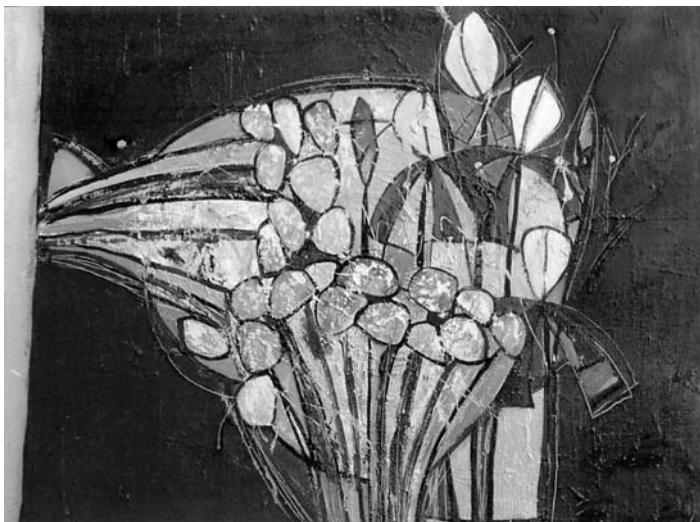
Дәсныгә.

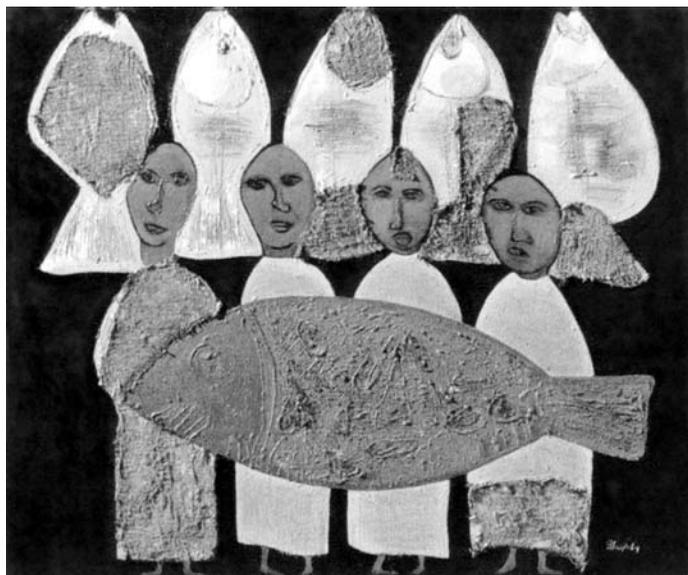
Ләппу кәсагимә.

Къәләу.

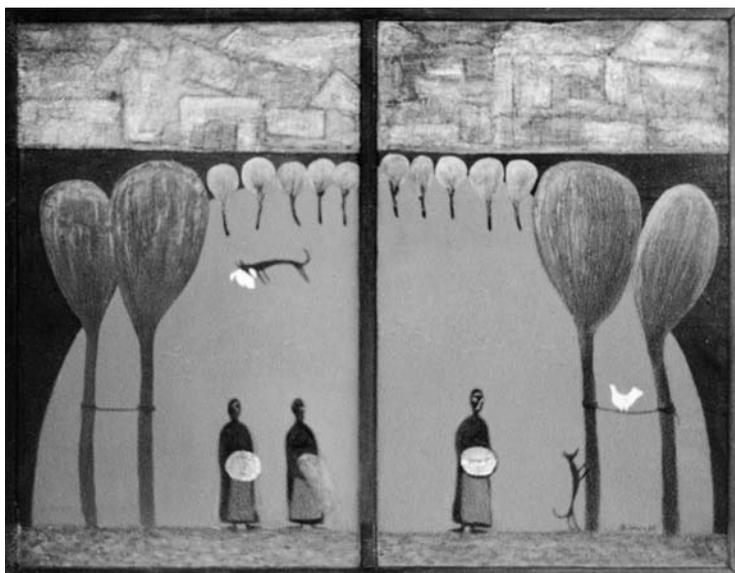
Ириста.

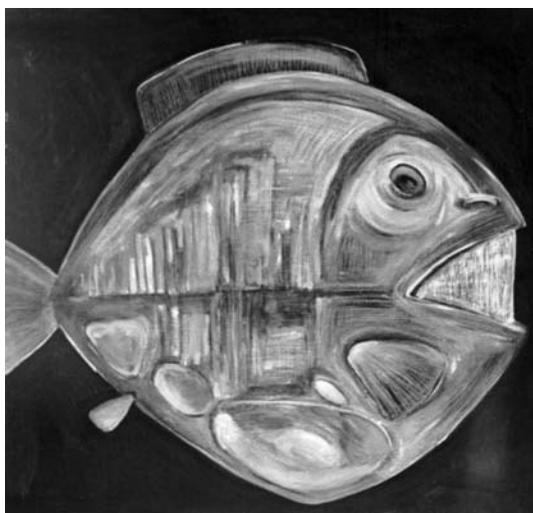
Адам җәмә кәсәгәтә.

Тыллæджы бардуаг.

Фæззæг. Æмбисонд.

Кæсар.

Хъзæн чындзытæ.

Дада æд лимон.

Зæронд Дзæуджыхъæу.

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

МАРЗОЙТЫ Сергей

УАЦТÆ

ФЫДÆЛТЫ ФАРН

Фыдæлты фарнæн табу чи нæ кæны, ахæм фыссæг зын ссарæн у. Уымæй куы нæ фæхъæстæ уай, уæд дын æнцон нæ уыдзæн чиныгкæсæджы зæрдæ балхæнын. Алкæмæн дæр йæ цардвæндаг æмæ йе сфæлдыстад — хицæн, кæд се 'ппæтдæр ирон дзырдæн кувынц, уæддæр.

Чи зоны, æмæ Къубалты Алыксандрæй арфдæр ничи аныгъуылд уыцы сагъæсты, уымæй æмхицдæр ничи уыд нæ фысджытæй фыдæлты царды нывтæ æвдисынмæ. Ноджы ма сæ арæхдæр нывæста романтикон хуызы, æмæ-иу æй уый тыххæй азымы дæр æфтыдтой. Цыфæнды уæд, поэтæн ис йæхи хъалæс, ис æм йæхи зондахаст æмæ цæстæнгас цардмæ, рагзамантæм, адæймаджы хъысмæтмæ. Ис ын йæхи сæрмагонд бынат нæ литературæйы.

Алыксандр йæ хуыздæр уацмыс «Æфхæрдты Хæсанæ» лæппуйæ ныффыста. Æнæхъæн Ирыстоныл йæ кой кæмæн айхъуыст, уыцы кадæггæнæг Зыгъуытаты куырм Бибоимæ иу хъæуы райгуырдысты, иу хъæуы цардысты. Сабийæ искуы стыр кадæггæнæджы фæдон рауайдзæн, уый æнхъæл та чи уыдаид, фæлæ суинаг поэт Бибойы фарн мæрдтæм нæ ауагъта.

Бибойы удысконды бæлвырд зыны нæ адæмы хъысмæт, йæ зын цардтытæ æмæ æрдхæрæны курдиат. Мæгуыр уыд куырм Бибо, æнæхай арвы цъæх æмæ зæххы сауæй, рæсугъд урс дунейæ, гал дæр æм нæ уыд, бæх — иннæ ахæм. Фæлæ Бибо хъæздыг дæр уыд æмæ тыхджын дæр — радта йын дунескæнæг зæрдæргъæвд æмæ дзырдамонд. Йæ хъысын фæндырæй амыдта фыдæлты кадджытæ, дзырдта рæстадыл, фаудта хæрамдзинад, уды сыгъдæгдзинадæй зынаргъдæр æм ницы каст. Уыцы хæрзты сæрашонд туг чи ныккалы, мæлæт чи ссары, уыдоны стауы, саузæрдæты, мæрддзæстыты, тыхмигæнджыты фыдмитæй ныккæрзы, нæ сын бары, тугмондаг кæй сты, уый.

Мулдарты хъал мыггаджи гуыппырсартаæ æмæ мæгуыр Солæманы бинонты æхсæн цы бæллæхтæ æрцыд, уыдонæн, кæй зæгъын æй хъæуы, ис социалон бындур дæр, фæлæ дзы кълассон тохы æвдисæнтæ чи агуырдат, уый-иу историон рæстадæй иуварс ахызт. Нырыккон ахуыргæндтæ арфдæр раиртæстой кадæджы мидис, хъайтарты архайд æмæ зондахасты миниуджытæ æмæ сын сæ гуырæн ссардтой мыггагон-феодалон цардарæзты.

Хъуыдайнат Солæманы амардта гуыппы тыххæй. Сæрыстыр у йе стыр мыггагæй, йæ ныфс хæссы алцæмæ дæр, тæригъæд нæ зоны, мастисæгæй нæ тæрсы, чъизи æнкъарæнтæй йæ тыппыртæ суадзынмæ дæр фæстиат нæ фæуыдзæн. Туг ныккалын, саударæг сылгоймаджы фæхудинаг кæнын уымæ ехсы цъыккæй уалдай нæ кæсы.

Рахъомыл Хæсанæ хъæды сырды æхсæн, йæ мады æлгыстытæ æмæ хъарджытæм хъусгæйæ. Райста йæ фыды туг, йæ мады æфхæрæджы мæрдтæм барвыста. Мулдарты лæгдæрты быны сæфт фæкодта. Равдыста лæгдзинад, æнæтæригъæд сси, фæлæ йæ уромæг уромын нал фæрæзта, ахызт фыдæлты фарны сæрты. Фæстæдæр Елбыздыхъо йæ пьеса «Худинаджы бæсты — мæлæт»-ы хъайтар Ахмæты сурæты снывæста ирон цардыуаджы уыцы миниуæг — рæстадыл тохгæнæг йæхæдæг дæр свæййы æнæраст хъуыддæгтæ амидингæнæг, фыдгæнæг. Ахмæт Хæсанæйы байзæддаг разынд зондахастæй, мастисынæй царды æууæлты цагъарæй.

Куырм Бибо æмæ кадæджы авторæн иу у сæ дунæмбарынад, иухуызон у сæ цæстæнгас царды трагедион мидис, хъайтарты сурæттæ, сæ архайды психологон уагыл нывæндынмæ. Раст æмæ хæрам, цард æмæ мæлæт, лæгдзинад æмæ фыдракæнд, хъал æмæ мæгуыр, тугныккалд æмæ тæригъæд, зонд æмæ æнкъарæн — кадæггæнæг дæр æмæ поэт дæр царды цæхгæр фæзилæнтæ старынц, цæмæй фæстагæттæн радзурой фыдæлты хабæрттæ: цæмæ куывтой, цы сын уыди зынаргъ, цы нæ барстой, сæ цард дæр ма-иу цæй охыл æрхастой нывондæн. Абон дæр ма, театры сценæйы уа, æви чиныг кæсгæйæ, уымæн агайы адæймаджы зæрдæ Алыксандры фыст «фыдæлты заманæй таурæгъ».

Кадæджы фæстæ мыхуыры фæзынд поэты æмдзæвгæты цикл: «Косер», «Хъарæг», «Изæр» æмæ «Цагъар». Сæ бындур —

ирон царды нывтæ, хъарæджы судзаг зæлтæ, рагон дуджы фыдæвзарæнтæ, æрхæндæг хъуыдытæ. Кæд сæ социалон мотивтæ мынæг сты, уæддæр зæрдæмæ хъарынц.

Зæрдиагæй бакуыста Алыксандр ирон адæмы удварны стырдæр хæзна — нарты каджытæ æмбырд кæнын æмæ сæ мыхуыры рауадзыныл. Рауагъта сæ дыууæ æвзагыл — иронау 1905 азы, уырыссагау та — 1906 азы. Таурæгътæ фыст сты æмдзæвгæйæ. Йæ рæстæджы уымæй æххæстдæрæй ничи радзырдта эпосы сюжеттæ — Дзерассæйы рæсугъдæй райдай, Уырымæг æмæ Хæмыцы, Созырыхъо æмæ Сырдоны, стæй Сатанайы райгуырд æмæ сæ диссæгтæ, Уырымæджы ускуыр, Батрадзы фæзынд рухс дунемæ, хуыцаутты цард, сæ куывд, Батрадзы сгуыхт хабæрттæ æмæ нæртон гуырдты сæфт. Алыксандр сæ бабиноныг кодта æмæ сæ рæгъмæ рахаста дыууæ æвзагыл. Фыццаг хатт фæзынд каджыты дзырднат дæр — поэты фиппайнæгтæ каджытæм: нæмттæ, рагон, рох, зынаæмбарæн дзырдтæ, топонимтæ, мифологи. Иртасæн куыст дæр бакодта поэт, сфæлдыстадон куыст дæр, æмæ æрмæст уымæй дæр арфæйаг у.

Æмдзæвгæ «Косер», балладæ «Нарсау-лæбурæг», кадæг «Хосдзау» иу темæйыл фыст рауадысты. Балц, стæр, мæлæт, фыдох... Рагон царды нывтæ. Рагон хабæрттæ. Тæригъæд дæр сты сæ хъайтартæ, фæлæ хуыздæр амонды аккаг кæй не сты, уый дæр бæлвырдæй зыны. Хъæбатырдзинад, лæгдзинад тыхгæнæджы хъысмæтимæ баст куы уой, уæд азгъæлы сæ романтикон агъуд. Адæймаджы уыцы ахъаззаг миниуджытæ хъуамæ бæрзонддæр социалон идеалтæй бахсидой. Уæд хъæздыгдæр æмæ зынаргъдæр уыздæн сæ нысаниуæг, адæмы цардимæ фидардæр баст уыздæн æмæ цæсты тынгдæр ахаддзæн.

Революцийы хæдфæстæ ма Алыксандр уыцы традициты бындурыл ныффыста кадæг «Æмбазыг» (1920 аз). Ам дæр хъайтартæ цæуынц стæры, ам дæр фæфос кæныныл архайынц. Уый у сæ царды мидис. Къуындæг бæллицтæ сафынц адæймаджы — карды комыл цæры, йæ уд æрдуйæ нарæгдæр свæййы тыхгæнæг куы фæраст вæййы, уæд. Уæддæр йæ кæнон нæ уадзы.

Кадæджы сюжет арæст у цардыуаджы бындурыл амад конфликтыл. Æмбазыджы æмбæлццон Тар Сæроны фырт ын бауарзта йæ ус Аминаеты, æмæ йын уый разыйы дзуапп радта. Се 'хсæн рауад карз быцæу. Тар фæмард. Уый фæстæ Æмбазыг йæхæдæг дæр мæрдтыл бафтыд хъазахъхъæгты къухæй. Цард

æмæ мæлæт æмдзугæнджытæ систы, фæлæ дзы социалон змæлды комулæфт не 'нкбарæм. Æмæ уым диссагæй ницы ис — Алыксандрæн уый уыдис йæ фæстаг кадæг, табу кæмæн кодта, хъайтарты уыцы романтикон дунейыл. Фесты йæ хъайтарты балцытæ, фæцис тыхгæнджыты рæстæг. Ралæууыд ног рæстæг, ног зарджыты заман.

Поэт фыдæлты фарныл йæ къух нæ систа, фæлæ ног дугимæ æмдзу кæныныл фæцалх. Хуымæтæджы не схуыдта йе 'мдзæвгæ «Зарæг». Уый уыд йæ фыццаг уацмыс советон дугыл æмæ йыл самадта зарæг. Поэты зæрдæйы тæлфынц æнахуыр зæлтæ æмæ æнкъарæнтæ, æнахуыр хъуыдытæй сразæнгард. Цымыдисаг дæр сты, арфæйаг дæр.

*Уæдæ хæц дæ хæхтыл фидар,
Аджын уæд сæ мæт дæуæн, —
Авдæн ссардзæн хæхты ног цард,
Зæронд ссардзæни мæлæт!*

Лæгдзинад, æгъдау, æфсарм хохæгтæм кæддæриддæр бæрзонд æвæрд уыдысты, æмæ сæ æвдыстой сæ барты сæрвæлтау тохы. Зарджыты сæр дæр-иу уымæн систы нæ намсджын, нæ уæздан гуырдатæ. Абон дæр ма азæлы сæ кой хъæбатырты зарджыты. Чермены зарæг сси нæ адæмон сфæлдыстады, нæ адæмон музыкалон аивады классикæ. Гæдиаты Секъайы æмдзæвгæ, Санаты Уарийы таурæгъ, Болайы фырты, Плиты Грисы трагедитæ, Мамсыраты Дæбейы драматикон поэмæйы цары нæрæмон Чермен. Уыдонимæ иу тæрхæгыл тæмæнтæ калы Къубалты Алыксандры кадæг «Чермен» дæр. «Сæ фидиуæг — бартæн, мæгуырæн — гæнах!» — афтæ йæ схуыдта поэт. Адæмы хъæбулæн адæмон зарæг — хуыздæр лæвар, хуыздæр хæрзиуæг. «Кæм лæууы фæсалджын бæрзондыл хъæу Хъобан... Фыййау æмæ хъомгæс, хуымгæнæг, йе хосдзау — Черменыл уым кадæг æвæрдтой»...

Хъобайнаг Чермены дыгурон æфсымæр Есæ дæр хъал Сар-Аслæнбеджы йæ зонд, йæ хъару, йæ уæздан ныхас, йе стыр рæстадæй саргъы бæхæй æриста, лæгау лæджы дзуапп радта æлдары тыхæвзарæнтæн.

Чермен æмæ Есæйы кадджытæ иппæрд сты романтикон хæрвæй, тæлфы сæ поэты реалистон æмбарынад, рагон царды фæзындтæ фидар социалон уагыл амайы æмæ нывæнды. Уый мидæг ис сæ аивадон хъомыс.

Рагзамантæ æнцой нæ уадзынц поэты. Æмæ та фыдæлты цардыл ныффыста драмæ «Фæтæг Алгъуызы мæлæт» æмæ кадæг «Алгъуызы куывд». Æгъуызаты Иуанейы «Алгузиани»-йы мотивтæ æмæ эпизодтæй кæй спайда кодта, уый Алыксандр æргомæй зæгъы, фæлæ йын бантыст, Джусойты Нафи куыд бацамыдта, афтæ снывæндын «хæдбар оригиналон уацмыс», «характерты концепци, стæй драмон ситуацийы бакуыст æмæ стих — æппæтдæр сты Алыксандры, уый курдиаты фæллоу».

Арф æвдыст цæуы Алгъуызы мидхъуырдухæн, йæ катай, йæ фæсмон, йæ дывыдон уавæр. Алгъуыз паддзах у, паддзах та зæды къалиу куы феста, уæддæр никуы уыдзæн æвæсмон. Уыцы хъуыды удхарæй мары Алгъуызы:

Хæст æмæ хæст... мæрдтæ... цæфтæ... хъæусыгъд...

Æлгъыст уæд бон, — куы райстон кард

Æмæ лæджы мæхицæн знаг куы скодтон...

Мæ разы ризы уый кæнæ мæ лидзы дард,

Рынæй куыд ризынц æмæ лидзынц.

Паддзахи монолоджы ис историон рæстад. Фыссæг дзырдаивады фæрæзтæй иртасы ивгъуыд дуджы цаутæ, æмæ йæ драмæйы архайджытæ психологон æгъдауæй сты æнæаипп, уыринаг æмæ æмбæрст. Поэты зондахаст æмæ æмбарынады сиу сты йæхи рæстæг æмæ истори, паддзах æмæ адæймаджы хъысмæт, сæ ахастытæ, мæнгуырнынад æмæ фæсмон, æнæраст хъуыддæгтæ æмæ рæдыд уынаффæты азар.

Æмхиц уыд Алыксандры сфæлдыстад музыкæмæ. Нарты кадджытæ дæр, йæхи кадджытæ дæр хорз фидыдтой хъисфæндыры цагъдимæ. Куырм Бибо фæндыры «амæддагæй» райгуырды. Зарæг æмæ хъарæг иу уидаджы къабæзтæ сты. Профессионалон музыкæ æмæ нæм профессионалон музыканттæ куы нæма уыдис, уæд райдыдта Алыксандр либреттæтæ фыссын. Дардмæ каст, дардмæ уыдта поэт, æмæ уый руаджы фæзындысты йæ драматургийы музыкæимæ баст уацмыстæ: «Рæмонты Хадзымæт» — æртæактон либретто ирон музыкæйæн, «Амазонки на Тереке» — драмон либретто хæххон музыкæйæн, «Фаризæт» — опереттæ æртæ актæй, Эдгар Нуделы музыкæ. Фæйнæхуызон у сæ тематикæ легендарон амазонкæтæ, мидхæсты цаутæ, цардæй ист хъæлдзæг нывтæ. Музыкалон варианттæ уыди поэты уацмыстæн æви нæ, уый нæ бон зæгъын нæу, фæлæ сæ кæй ныффыста, уый арфæйаг хъуыддагыл нымайын æмбæлы,

уымæн æмæ сты сæрæвæрæн нырыккон музыкалон аивадæн.

Амазонкæты цард дæр хъæлдзæгдзинадæй æнæхай нæ уыд, фæлæ иууыл æххæстдæрæй поэты сфæлдыстады уыцы миниуæг «Фаризæт»-ы разынд. Опереттойы скондæй дзы цы нæ ис, ахæм нæй — хъæлдзæгдзинад, архайджыты ахастыты куырмæлхынъытæ, цыргъ ныхас æмæ зарджытæ, рог узæлæнтæ æмæ ацæргæ хъайтарты катый уарзондзинады азарæй. Худæджи хал сæ алчидæр ахордта. Хабос æмæ Фаризæты амонды цин кæнæм, иннæ архайджытæй иутæ тæригъæды аккаг сты, иннæтæ та — фæхудынæн æмæ фæхъазынæн дæр — æгъгъæд.

Æнæбафиппайгæ нæй Алыксандры сфæлдыстады иу ахсджиæг миниуæгæн. Йæ кадджыты хъайтартæ се 'ппæтдæр сты мæлæты амæддæгтæ. Фæмард сты Солæман æмæ йæ фырт Хæсанæ, цагъды фесты Мулдарты гуыппырсартæ, нал раздæхтысты сæ балцæй тыхгæнджытæ — Косеры цардæмбал. Æмбазыг æмæ Тар, стæй Хосдзау... Фæтæг Алгъуызы мæлæт — йæ тохы фæстиуæг. Нарты сæфты кой нал кæнæм. Алгъуызы загъдау, хæст æмæ хæст... мæрдтæ... цæфтæ... хъæусыгъд... Хъайтартæ мæлынц æдзардæй, цардбæллонай, уымæн æмæ сты сæ цардыуаджы, сæ рæстæджы цагъартæ, цæрынц æмæ мæлынц æгъдау, æфсарм, фыдæлты фарны сæраппонд. Мæлынц стæры, тыхмигæнгæйæ, сæ кад æмæ ном хъахъхъæнгæйæ, лæгдзинады охыл, æфхæрд нæ баргæйæ, сæрибар æмæ сæ бартыл дзургæйæ.

Диссаг уый у, æмæ Алыксандры кадджытæ кæсгæйæ, адæймаг кæд судзаг сагъæстыл бафты, уæддæр æм æрхæндæг æнкъарæнтæ нæ равзæры. Романтикон бæлицтæй кæй сразæнгард вæййынц йæ хъайтартæ, кæд уым æмбæхст ис ацы æнахуыр сусæг. Йе та, кæд рæдыд фæндæгтыл адзæгъæл вæййынц, æмæ уæддæр кæй нæ цудынц, æфхæрд кæй нæ барынц, уый у сæ зонд æмæ ныфсы гуырæн. Чи зоны... Фæлæ мæлæты амæддаг дзæгъæлы нæ вæййынц — къуындæг у сæ зондахаст, æнæбазыр сты сæ бæллицтæ, царды гуылфæнтæй та — иппæрд. Мæлæт свæййы сæ иунаг ирвæзынгæнæг кæрон. Æнусты мæйдары — рухсы тæпп. Æлгыстаг рæстæджы — сафинаг æгъдæуттæ.

Æндæр исты дæр ма сын ис схонæн, фæлæ сæ тæригъæд сæхи — æгад æмæ æфхæрд сæ сæрмæ нæ хастой, мæлæт лæгдзинадыл нымæдтой. Царды алы фæзындæн дæр бирæ барæнтæ ис. Рæстæг æмæ фадатæй аразгæ вæййынц, стæй ма фыссæджы зондахаст æмæ равгæй. Ног дуджы цы цаутæ æрцыд, уыдоныл

дәр мәләт пьаззыяу ныббады. Әрмәст әндәр мастәй сабу-хы зәрдә, әндәр әнкьарәнтәй ныккәрзы поэт.

Кьостайы мәләт дзылләты зәрдәты мыггагма арф носәй баззад. Адәмы рисәй фәхьәстә сты Алыксандры мысинәгтә дәр. Байаты Чермены хьызәмайраг мәләты хабәрттә дәр поэты мысинәгтәй базыдтам. Мидхәсты хьайтар Рәмонты Хадзымәты тох әмә мәләтыл ныффыста пьесә. Стухт ләджи ном әмә кады зарәгәй ссарыңц, әмә либретто дәр әмдзәвгәтәй фыст уымән у, әвәццәгән. Зарыңц керменистә, зарәг-хьарәг кәны Фари. Әндәр сты хьайтарты идеалтә, әндәр нысаниуәг и сә тох әмә цардән. Цы дзуры Хадзымәт йә амәләты размә?

Әмә хәрзбон... Хәрзбон ут, керменистә...

Әмә царәд Советты 'гьдау әнус...

Советты сәрыл әз

Разы уыдтән мәлынмә,

Әмә фәсмон мә зәрдәйы нәй!

Цәуыл уыд Кьостайы сагьәс уәззау рынчынай?

Сыгьта мән иунәг сагьәс ныр, —

Кәй нәй фыссәг дыккаг нә разы,

Кәй ном ыссарын зонд фәразы,

Кәй кьухты ратдзынән фәндыр...

Тохы ссарыңц мәләт, нә кад әмә ном кәй хонәм, уыдон. Тох фәдзәхстой сә фәдонтән сәрибар царды әмә адәймаджы барты сәраппонд. Стыр аргь кодта поэт Кьостайән. Гәнән әмә амал кәм уыд, уым дзырдта йә курдиат әмә дәсныадыл. Йә тох бәсты сәрвәлтау, йә бира фыдәбәттә әмә йә йе 'хсәнадон архайд дисы әфтыдтой поэты, әмә йәм дзуармә кувәгау куывта. Кьостайы фәстаг азтә, йә ныгәнән боны әгьдәуттә әмә ләггәдты тыххәй Алыксандр цы мысинәгтә ныффыста, уыдонән аргь нәй, сты куырыхон әмдугоны әвдисәнтә.

Поэты мысинәгтән се 'взаг әхсәст әмә нывәфтыд у, ныхас кәуыл цәуы, уымән әххәстәй равдисы йә фәлгонц, йә миддуне, йә хьысмәт. Цыма прозәйә фыст әмдзәвгәтә сты, афтәзыны. Уәвгә прозәмә дәр йә хьус дардта Алыксандр. Хьыгагән әрмәст әртә радзырды ныффыста, фәлә цәсты ахадыңц. Цардәй ист нывтә. Бәрәг сә дары ирон ләджи царды уаг. Ис сын хьәлдзәг ахаст, кәд трагедийы миниуджытәй әнәхай не сты, уәддәр.

Хуыцау, зæдтæ æмæ дауджитæм куывтой нæ фыдæлтæ, фæлæ куырысмæдзæуджитæ æмæ хæйрæджытыл дæр æууæндыдысты, æмæ-иу уый адыл фыдбылызы дæр бахаудысты, масты азар дæр-иу сæ басыгъта. Хъæддзау Асæх, сихы федтон, зæгъгæ, фырадæргæй фæрынчын æмæ мæрдтыл бафтыд. Хадзы Нохæн фæдфæливæнтæ, йæ хинтæ æмæ кæлæнтæ йæхи сæрыл æртыхстысты. Йе 'мхъæуккаг Иссæ дзы хъазæнхъул сарæзта, йæ цæстмæ йын бадардта йæ æвæлмон цард, куыстæй йæхи кæй фæлывтæ, уыдæттæ. Мæгуыры бон бакодта Бæдзыл дæр. Фынтæ уыны, æмæ йæ фынтæ йæ царды халдих рауадысты — туджы хæс, хъызæмар...

Цымыдисаг хъуыдытæ загъта Алыксандр Нарты кадджыты равзæрды тыххæй йæ уац «К вопросу о происхождении нартовских песен», зæгъгæ, уым. Бæтты йæ, ирайнаг поэт Фирдоси цы паддзæхты чыныг ныффыста, «Шах-Наме», зæгъгæ, уыимæ. Кадджытæ иртасынмæ кæй бавнæлдта æмæ стыр зоньндзинæдтæ кæй равдыста, уый дæр дзурæг у поэтæн йæ бирæвæрсыг курдиатыл. Арфдæр, бæстондæр рауад Алыксандры ныхас ирон æмдзæвгæйы поэтикайыл, йæ уац, «К вопросу об осетинском стихосложении», зæгъгæ, уым.

Раст загъта Джусойты Нафи: «Къубалты Алыксандр, курдиатджын фыссæг, йæ интеллект хардз кодта ирон дзырдаивадыл æмæ йын бантыст дзæвгар лæггæдтæ бакæнын нæ национ культурæйы раз. Æмæ уымæн цæрдзысты фæстаггæттимæ «Йæ сæнттæ æмæ йæ фынтæ» йæ уды, йæ зонды хæрзиуджытæ».

Цалдæр ныхасы ма Алыксандры фæлмæн зæрдæ æмæ арфæйаг хъуыддæгты тыххæй. Токаты Асæх арæх дзырдта мæнæ ахæм хабар. Йæ бинонтæ æвæгæсæгæй базадысты. Сæ хистæр зындгонд революционер, поэт æмæ драматург Алихан цæрынхъуагæй амард. Асæх йæхæдæг бахауд сывæллæтты хæдзармæ. Хотæ рахау-бахау кодтой. Сидзæртыл комдзог рацыд цавæрдæр кæрæф адæймаг. Сæ æвадат къуым дзырддаг сси. Хъуыддаг хъуамæ равзæрстайккой тæрхондоны. Зылынджын адвакат баххуырста. Токатæн уый сæ фадат нæ амыдта. Сæ хъасты фæдыл тæрхондонмæ бацыд Асæх. Лæджы бындзæфхад — дыууадæсæртындæсаздыд лæппу. Бæрзонд, хæрзуынд адвакат йæ цæст ахаста залыл. Хуыдтой йæ Къубалты Алыксандр.

— Кæм ис хъастгæнæг йæхæдæг? — бафарста адвакат.

— Æз мæнæ дæн, — нымдæй сдзырдта Асæх.

Алыкxандр джихæй баззад — къæсхуыртæ саби, мæгуыр дарæсы. Аздæхт тæрхоны лæгтæм æмæ хыгзæрдæйæ загъта:
— Æнæхин, æнæмаст сывæллоны æфхæрд тæригъæд уыдзæн не 'ппæтæн дæр Хуыцауы раз. Æз дзурдзынæн мæнæ ацы лæшпуйы сæрыл.

Никуы фæрох Асæхæй Алыкxандры хорзæх.

Иннæ хабар. Амард Алыкxандры æфсымæр. Баззад ын цыппар æнахъом сабийы, иу иннæйæ къадæр. Мамæлайы къæбæрæй ирвæзтысты Бæтæхъойхъæуы. 1922 азы сæ Алыкxандр сæ мадимæ сласта Дзæуджыхъæумæ. Барæвдыдта сæ, хæринаг æмæ дарæсхъуаг нал уыдысты. Ахуыры фæндагыл сæ сарæзта, схъомыл сты, адæмы рæгъмæ рацыдысты. Уыдæттыл дзуры йæ мысинагты Алыкxандры æфсымæры чызг Фатимæ. Поэт сæ йæ дæлбазыр куы бакодта, уæд ыл цыдис дыууæ азы. Уыдис ма йын кæстæр æфсымæр — Уырызмæг. Афтæ, дам-иу дзырдта Алыкxандр: «Мæнæ мын мæ чыныг куы рауадзой, уæд хъаны цард кæндзыстæм». Ныхас цыд Нарты каджытыл. Хъуамæ фæзындаиккой уырыссаг æвзагыл Мæскуыйы. Нал рацыд чыныг. Фыссæг æнаххосæй бабын 1937 азы.

Уæлауыл базадысты йе 'сфæлдыстадон бынтæ, йæ хорз хъуыдытæ.

ЗÆРИНГУЫРД

Бæллиццаг рауад Коцойты Арсены сфæлдыстадон хъысмæт. Кад æмæ радæй фæцард адæмы æхсæн, ирон литературæйы историйы æрцахста ахсджиаг бынат. Йæ рæстæджы дæр, йæ амæлæты фæстæ дæр Арсен арфæйы ныхасæй хъуаг никуы байæфта.

Фыссæджы уарзтой æмæ уарзынц чыныгкæсджытæ. Йæ цард æмæ йын йе сфæлдыстадыл фыссынц монографитæ æмæ диссертацитæ. Фæлæ уæддæр адæймагмæ афтæ фæкæсы, цыма йын йæ аивадон дунейы арф æварæнтæ нырма æххæстæй нæма рариртæстам, фаг аргъ нæма скодтам, нæ культурайы цы егъау бынтæ ныууагъта, уыдонæн.

Цымæ цæмæн афтæ у? Уый та, æвæццæгæн, уымæн, æмæ ахæм вæййы стыр, фыддæсны нывгæнæджы хъысмæт æмæ сфæлдыстады ахадындзинад, уымæн æмæ йæ ном свæййы æнусон, алы ног фæлтæр дæр фыссæджы фæллæйтты ссары йæ бæллицтæ æмæ сагъæсты аккаг царды нывтæ, ирон лæджы уды

алыхуызон миниуджытæ. Азæй азмæ-тыхджындæр кæны йæ курдиаты тæмæн.

Чиныгкæсæгæн дзæвгар фæхъæздыгдæр ваййы йæ дунеæмбарынад, кæддæриддæр æй дисы бафтауынц йæ уацмысты рæсугъд арæзт, сыгъдæг нывæфтыд æвзаг, адæймаджы психологи куыд аив æмæ æххæстæй æвдыста, уыдæттæ.

Арсен литературæйы фæзынд зæрингуырдаей, кæйдæртау æй фыссæджы дæсныадыл ахуыр кæныныл рæстæг æмæ хъарутæ хардз кæныны сæр нæ бахъуыд. Йæ хæлар, йе 'мдугон æмæ йе 'мтохгæнæг Гæдиаты Цомахъы загъдау, Арсен кæддæриддæр тырны «фыссæджы цæстæй бирæвæрсыг царды фæзындтыл аххæссын», æмæ йæ къухы бафтыд бирæ, тынг бирæ алцъппæтæй æххæст фæлгонцтæ снывæндын, ирон прозæйы бæрзонддæр æнтыстыл кæй нымайæм, ахæм сурæттæ саразын.

Царды гуылфæны сфидар фыссæджы дунеæмбарынад, æмæ уый бæрæг дардта, цы фæлгонцтæ сарæзта, цы нывтæ, цаутæ æмæ фæзындтæ æвæрдта йæ уацмысты бындуры, ууыл.

Æххæст сты алцæмайæдæр — йæ цæст ахста алы зынгæ цау æмæ хъуыддаг дæр, æвзæрста йын йæ гуырæнтæ æмæ фæстиуджытæ, адæймаджы хъысмæтыл, йæ сагъæстæ æмæ уды скондыл куыд фæзынынц, уый иртæста аивады фæрæзтæй, хъæздыг æвзаджы æвæджиауы мадзæлттæй.

Джызæлы скъола, Арыдоны дини семинар — ам райдыдта хуымæтæг хохаг лæджы фырты даргъ æмæ бæллиццаг цардвæндаг. Чиныг сси суинаг нывгæнæджы æмбæлццон, мыхуыр та — йæ царды сæйраг мидис.

Йе 'ргом аздæхта журналистикæмæ. Йæ райгуырæн хъæуæй æрвыста йæ уацхъуыдтæ бирæ кавказаг газеттæм, уымæ «Терские ведомости» æмæ «Казбек»-мæ дæр. Хъæуы царджыты утæхсæнтæ, хъæздгуыты тыхтона, сафинаг æгъдæутты фарсхæцджыты фæдфæливæнтæ — уыдæттæм-иу рахаста йæ карз тæрхон, кодта сæ хурæргом.

Æргом ныхæстæн фадат нæ уыд, æмæ Арсен бавнæлдта роман «Жертвы дедовских обычаев» фыссынмæ, цæмæй аивадон фæлгонцты равдыстаид йæ хъуыдытæ. Ахцайы фæрæзтæй хъуаг æййæфта, стæй уацмысы мидис дæр царды хицæутты зæрдæмæ кæм фæцыдаид. Уый аххосæй уацмыс рухс нæ федта. Афтæ рауад йæ уацау, «Чи у аххосджын», зæгъгæ, уый хабар дæр.

Æрмæст ссæдзæм æнусы райдайæны фæзындысты мыхуыры Арсены фыццаг радзырдтæ «Тутыр», «Фидис», «Хин».

Хуссар æмæ Цæгат Ирыстоны скъолаты Арсен дзæвгар фæкуыста ахуыргæнæгæй. Йæ зонд, йæ хъарутæ лæвардта суинаг фæлтæры хъомылад æмæ йæ ахуыры фæндагыл саразынмæ. Фæлæ йæ зæрдæ æхсайдтæ æндæр цардмæ, стырдар хъуыдагтæм, аивадон сфæлдыстадмæ.

Цард цæджджинæгау кæм фыхти, уым мæхи куы бавзарин, зæгъгæ, араст Бетырбухмæ. Нæ фæрæстмæ йæ балц. Фыццаг уырыссаг революцийы цаутæй сразæнгард, зæрдæйæ сæ айста, фæлæ йæ авналæнтæ къуындæг уыдысты, искуы иу хатт-иу рацыдысты йæ уацхъуыдтæ бетырбухаг газетты «Биржевые ведомости», «Петербургские ведомости», «Новь» æмæ æндæрты. Цæрын та хъуыдис æмæ араст Тифлисмæ хуыздар цардагур.

Калачы йæ уавæр фæхуыздар, арæх уагъта йæ фыстытæ либералон газетты, сси ирон нывджын журнал «Æфсир»-ы редактор.

Фыссæг сфæлтæрдта æхсæнадон царды, æмæ йæ райгуырæн Ирыстонмæ куы æрыздæхт, уæд тынг рапарахат йæ литературон архайд, ахъаззаг рухстауæджы фæллой. Йе стыр курдиат, йе 'ппæт хъарутæ дар нывондæн æрхаста ирон журналистикæ æмæ литературæйы рæзты сæраппонд. Бирæ азты Арсен зæрдиагæй куыста чиныгуадзыны хъуыддаг нывыл сæварыныл Цæгаты дар æмæ Хуссар Ирыстоны дар. Газет «Хурзæрин» æмæ журнал «Фидиуæг» цæмæй сæ къыхыл слæууыдаиккой, ууыл дар архайдта уæхскуæзæй. Æдзухдар йæ хъус дардта ирон æвзаджы фарстатæм. Тох кодта æвзаджы сыгъдæгдзинадыл, йæ мидæгъдæуттæ иртасыныл йæхи хъардта, нæ маделон æвзагмæ райвтæ Гоголы, Чеховы æмæ иннæ классикты уацмыстæ. Хъомыл кодта курдиатджын фæсивæды реалистон литературæйы традицитыл, фыссæджы дæсныйады сусæгтæ сын амыдта, цæмæй ирон культурæйы суыдаиккой рæбинаг.

Бирæкъабазджын, бирæварсыг уыд Арсены сфæлдыстадон æмæ æхсæнадон куыст. О, фæлæ иу уыд йæ царды мидис æмæ нысан, йæ зондахаст, йæ миддуне, йе сфæлдыстадон фæндаг. Цавæрфæнды жанрмæ дар æздæхтаид йе 'ргом Арсен кæддæриддар, кæмдæриддар уыди гуманист, тохгæнæг. Йæ проза æмæ йæ публицистикæйæн иу сты сæ хæдбындур идейон

æвæрæнтæ, иу бындур сын ис царды мидæг, иу сты сæ гуырæнтæ æмæ ратæдзæнтæ. Æмæ уымæн афтæ парахат ваййы сæ проблематикæ, фыссæджы чи фенæнцой кæны æмæ адæмы рæгъмæ кæй рахæссы, уыцы цаутæ æмæ фæзындтæ æхсæнады цардарæзты равдисы алыхуызон æууæлты.

Иæ прозæйы дæр судзы публицистикæйы цæхæр. Хъайтарты зæрдæйы уаг æмæ миддуне психологон æгъдауæй — æнæаипп, уацмысты æвзагмæ нæй фау æрхæссæн. Фыссæг иртасы мæнгуырнындинæдты фыдбылызтæ. Чи нал фидæуы, уыцы æгъдæуттæ адæмæн стыр зиан кæй хæссынц, уыдæттыл уыд йæ сагъæс, семæ æгъатыр тох дæр уымæн самадта.

Арсены уацмыстæй бирæтæн ис трагикон ахаст. Хъайтарты хъысмæт арæх ныссуйтæ ваййы. Цардбæллон, хъаруджын, рæстадыл хæст, рæсугъд бæллицтæй хайджын адæймаг хъызæмæртты æвджид баззайы, сафтид ваййы йæ уд, иунæгæй фæртæхсæн кæны, фыдбылызы амæддагæй арвиты йæ бонтæ.

Æнцой нæ зыдта фыссæг, æууæндыд рухс сомбоныл, хæрамдзинадæн æнæ фесафгæ кæй нæй, ууыл дызæрдыг никуы фæци. Адæймаджы трагедийы фыссæг уыны, бындуронæй рацаразинаг чи у, æхсæнады царды уыцы ахастытæ æмæ æнæраст хъуыдæгтæ. Гарсеван мæгуыр Тедо æмæ Симонæй хъазæнхъултæ сарæзта хи аирхæфысны тыххæй, йæ чъизи мондæгтæ суадзыны охыл. Ссæст ма сты хохæгтæ, фæлæ иу бон маст кæй сабухдзæн, социалон конфликт кæй сæнкъуысдзæн æмæ æфхæрæг йæхæдæг æфхæрд кæй баййафдзæн, уымæн æнæуæвгæ нæй. Ууыл æууæндынц фыссæг дæр æмæ чиныгкæсæг дæр.

Адæймагæн йæ ирд бæллицтæ ныхмæ æвæрд ваййынц, мæнгардæй чи цæры, уыдоны æдзæсгом митимæ. «Гигойы куадзæн»-ы ис хуымæтæг адæймаджы сыгъдæг æнкъарæнтæ дæр æмæ фæлывд динамонджыты гæдывад козбау хинтæ æмæ калæнтæ дæр. Сæ быцæу расайы царды уагыл æнахуыр тыхст сагъæстæ.

Фыссæг йæ хъуыдытæ æдзух дæр дзуры æргомай. Йæ радзырдты нæй æнаконфликтон ахастдзинæдтæ, йе та уæлæнгай ныхæстæ ахсджиаг цауты фæдыл. Йæ хъайтартæ сты удæгас, уымæн æмæ сфæлтæрдтой цардæн йæ гуылфæнты, зонынц ын йæ уаргъ æмæ уæз. Æндæр хæстæ фыссæг йæ размæ æвæргæ дæр никуы кодта. Уымæн ваййы фылдæр хатт хъайтарты ахаст карз, домаг, бæрзонд идеалтимæ баст.

Цыфæнды хуызы фæзынад царды мидæг хæрамдзинад, фыссæг æй никæмæн бары. Адæймаджы бартæ, кад æмæ æфсармæй зынаргъдæр ницы зоны а дунейы, æмæ съл йе ’ууæнк æфтауы. Хохæгты царды, æвæццæгæн, нæ разындаид ахæм ахс-джиаг фæзынд, Арсен йæ хъус кæмæ не ’рдардта.

Уыдис йæ рæстæджы ахæм уавæр, æмæ интеллигенцийы минæвæртты бон куы нæ уыд, се сфæлдыстадон хъарутæ равдисын, утæхсæнтæй-иу суагътой сæ тышпыртæ, цæсты чи нæ ахады, ахæм хъуыддæгтыл-иу бафтыдысты. Царды хицæуттæй разы нæ уыдысты, фæлæ сæ хъалæс бæрзонд сисын нæма фæрæзтой.

Фыссæг табу кæны рæсугъд бæллиццæн, хъадамантæй æлвæст чи нæу, уыцы зондахæстæн. Аллегори, фантазийы уагыл фыст радзырд «Цæукъа æмæ фыркъа» сси хрестоматиты аккаг. Сæрибармæ бæллын, хъæд, хур, æгæрон тыгъдады рухс кæм ахъары адæймаджы зæрдæйы, уыцы бæрзæндтæм тырнын — цыма уа аивдæр, тыхджындæр, бæллиццагдæр сагъæс æмæ æнкъарæн!

Рæстæг ивгæ цæуы, фендæрхуызон вæййы адæймаджы зондахæст дæр. Уымæн фæзынд Арсены сфæлдыстады дæр ног миниуджытæ. Аивта уацмысты ныхасы уаг, царды нывты символикæ, суанг ма хъайтарты сурæтты дæр фенæн ис разæнгардгæнæг хицæндзинадтæ. Бирæ уацмыстæ ныффыстой нæ поэттæ æмæ прозаиктæ Хуссар Иры гуырдызыйы меньшевиктæ цы æбуалгъ митæ фæкодтой, Терчы бæсты та урсгвардионтæ цы бæллæхтæ сарæзтой, уыдæттыл. Цыкурайы фæрдыгау æрттивы се ’хсæн Арсены радзырд «Саломы».

Саломы йæ гыццыл сабитимæ лидзы балбирæгътæй. Хъæддаг тыхгæнджытæй фервæзæн нæй. Былмæ йæ батардтой. Мæлæт кæнæ сæрибар — фыдæлты фæдзæхст азæлы хохаг сългоймаджы хъусты. Рындзæй сæрсæфæнмæ фехста йæхи йæ сабитимæ. Худинаджы бæсты мæлæт равзæрста. Йæ рæстад, сæрибармæ бæллынæй фæуæлахиз йе знæгтыл удæвзарыны рæстæг.

Радзырд реквием схонæн дæр ис æмæ кадæг дæр. Дыууæ жанры дæр сиу сты уацмысы сконды. Нæртон сгуыхт, уды æнæбасæттæн хъæру, удварны рæсугъддзинад, фыдæлты фарны хорзæх — ацы хæртæй се ’ппæтæй дæр хайджын разынд Саломы. Æмæ ма уый дæр зæгъын æмбæлы — фыссæг йæ уацмыс ныффыста, нæ хуссайраг æфсымæртæ æмæ хотæн сæ хъæдгæмттæ куы нæма байгас сты, уæд — 1921 азы.

Арфхъуыдыгæнæг психологыл нымадтам Арсени æдзух дæр, лыстæг сасирæй луæрста, джишпы рауадзыны агъоммæ, йæ уацмысты æвзаг, йæ хъайтарты ахастдзинæдтæ. Æхсæнад кæй ныггæлиртæ, уый уыдта æмæ æмбæрста. Ивгъуыд дуджы хæлддзæгтæ канд бырæттæ нæ уыдысты. Нæма скуынæг сты фыд-зондыл хæст цъулбертæ, тонагæнджытæ, дæснытæ æмæ моллотæ. Фæнды сæ, куы та разилид сæ рæстæг. Ис се 'хсæн тугмондаг монархисттæ, паддзахи æхсинылæгтæ. Гарзæлвæстæй сыстынц адæмы ныхмæ, фæлæ сæ уыдон ныффалгæрон кæнынц («Бимболы карьерæ»).

Ивгъуыд рæстæгыл ма чи бæтты йæ фæндтæ, фæлæ Бимболау схæцыны зонд кæмæ нал ис, ахæмтæ дæр цъынддзæстæй кæсынц, цард куыд ивы, уымæ. Ахæм æнæбындур сæнттæй йæхи буц кæны радзырд «Декрет»-ы архайæг Лексо.

Иу æмæ дыууæ не сты, фыссæг йæ къух кæуыл систа, ивгъуыд заманы тары чи аныгъуылд, йæ уацмысты уыцы персонажтæ. Сæ ахъаззагдæр, сæ ахадгæдæр сси Джанаспийы фæлгонц. Тонагæнæгæй фæцард. Мулкæн сси йæ цагъар. Рæстмæдæр сагъæстæ æмæ йæ монцтæ никуы бадомдтой, æмæ бацарæфтыд. Дунейы хæрзтæй йæм ницыуал баззад. Афтæмæй хъаруйæ дæр, зонд æмæ арæхстæй дæр æнæхай нæ уыд. Йæ хорз миниуджытæ ныххæлæттаг кодта. Рæстмæйы хъуыддагæй йе сæфт федта, мулкдзастæй баруад. Кæд йæхи царды хицауыл нымайы, уæддæр æм хæлæггæнæг нæ разындзæн. Марды роны хæзна чи агура, сырды митæм æмхиц чи уа, уымæй сомыгæнæг нæ рауайдзæн. Адæмы хъæр æм нал хъуысы. Уæлхъæдæй бахус.

Уацауы тынг аивæй зыны Арсени дæсныйад адæймагæн йæ бакаст, йæ цæсгом, йæ миддуне, йæ архайд равдисынмæ. Уæдæ йæ хъайтартæм æмæ иннæ архайджытæм цы цæстæй кæсы æмæ сæ куыд æвдисы, уым дæр ссары аккаг фæрæзтæ æмæ ахорæнтæ. Цардыуаджы, адæймаджы сурæты миниуджытæ суанг лыстæг хъуыддæгты онг цæстуынгæйæ кæй снывæнды, уымæн аргъ дæр нæй. Уыцы курдиат æрдзæй рахаста æмæ йæ æнæнцой фыдæбонæй бахсыста.

Фыссæджы курдиат афтæ хъомысджын, афтæ арф æмæ хиуызон у, æмæ йын сфæлдыстадон куысты цы нæ бантыстаид, ахæмæй ницы уыд. Адæймаджы миддунейы æнахуыр фæзилæнтæ, социалон царды вазыгджын фæзындтæ, æвзаджы æнæмбал хæзнатæ æмæ æвналæнтæ — зæрингуырд фыссæгæй

ницы ирвæзы, рохуаты ницы ныуадзы, йæ арæхст æмæ съл æууæнк бафтауы, æмæ афтæмæй саразы алцы 'ппæтæй æххæст фæлгонцтæ.

Ирд ахорæнтæй фидауы фыссæджы æвзаг — æхсæст, уырзæй æвзæрст, нывæфтыд, хуызджын, хæрзаив. Æрдзы нывтæ дæр ахæм фæрæзтæй нывæнды. Хъайтары сурæт аразгæйæ та йæ ныхас вæййы хиуылхæцгæ æмæ уыциу рæстæг уæгъдибар. Лириконт ахастæй ахадынц, уарзтæй чи сбазырджын, уыдон æвзаг, стæй сабиты мæнгæфсон, æнæтæригъæд сæнттыл куы фæдзурь, уæд дæр. Парахат эпиконт азæлд æнкъарæм фыссæджы прозæйы æвзаджы, социалонт фарстатæ куы фæиртасы, удварны хæзнатæй куы сразæнгард вæййы, уæд. Уæдæ мастдомдæй дæр, дæрзæг ныхасæй дæр хызт куы нæ уай, æппæрццæг персонажтæн дæр уæд фæуыдзынæ сæ аккаг. Фæлмæн дзыхы дзырдæй, æууæнкджынæй, худæндзастæй барæвдауы фыссæг йæ кæсджыты, хъæлдзæг хабæрттæм æй куы раvdæлы, уæд. Юмор æмæ сатирæ, фельетон æмæ карикатурæ — æнæ уыдонæй æххæст нæ уыдзæн Арсени литературонт портрет. Уарзта цыргъ ныхас, уарзта ахудын хиваст æмæ гæдывадыл, фæлитой æмæ магусайыл, цыбырхъуыр æмæ дзæгъæлдзыхыл.

Азтæ азты фæдыл згъорынц. Фыссæджы ном æмæ кад бæрзондæй бæрзонддæр кæнынц, йе сфæлдыстад ын арфдæр æмæ æххæстдæрæй æмбарын байдытам. Йæ фæлтæрд, йæ дæсныад нын зонды чыныгау ахъаз кæнынц нæ размæцыды, нæ фыдæбæтты.

Æмæ канд уыдæттыл нæ цæуы ныхас. Абонт мах дзурæм Коцойты Арсенæн йæхи традицитыл. Афтæ ахадгæ сты йæ литературонт бынтæ, æмæ æнæ уыдон нæй базонæн нæ литературæйы истори, нæ прозæйы равзæрд æмæ рæзт æнусмæ æввахс, нæ цардхъом традицтæ, нæ сомбонт. Нæ прозæмæ ахадгæ бавæрæн чи бахаста, уыцы фысджытæ Беджызаты Чермен, Фæрнион Къоста, Боциты Барон, Мамсыраты Дæбе, Дзесты Куыздæг, Бесаты Тазе æмæ бирæ æндæртæ сæхи сæрыстырæй нымæдтой Арсени фæдонтыл, сæхи хуыдтой Арсени ахуыргæнинæгтæ.

Фыссæджы фæлтæрд, йæ дæсныад, йæ хорзæх æмæ йæ фæдзæхст махæн абонт дæр сты хъуыдыйаг. Нæй нын æнæ уыдон фæцæрæн. Нæй нын æнæ уыдон суинаг литературонт фæлтæр. Рæстæг æмæ адæмы хъысмæтыл æнувыд чи уа, уымæн Арсени сфæлдыстад уыдзæн æвдадзы хос.

Зынгæ уырыссаг фыссæг Савва Дангулов афтæ фыста: «Когда читаешь Коцюева, тебя не покидает мысль: как благородно — пристрастен писатель, когда речь идет о зле, как он заинтересован в низложении зла и как он счастлив рождению сил, которые являются союзниками благородства, его, писателя, союзниками».

Къостайы райгуырды æстай азы фæдыл 1939 азы Дзæуджыхъæуы уыдис кадджын æмбырд — ССР-ы Цæдисы Фысджыты цæдисы Пленум. Йæ раныхасы А. Фадеев Къостайы схуыдта ирон адæмы Леонардо да Винчи. Къостайы фæдонтæй та афтæ загъта:

«Нужно беречь, ценить писателей Осетии, живых свидетелей прошлого осетинской литературы, которые соединили это прошлое с современностью. Они начали творить еще при старом строе и являются истинно народными писателями, — я имею в виду Арсена Коцюева, Елбыздыко Бритаева, Нигера и других».

Ис йæ номыл уынгтæ Дзæуджыхъæуы æмæ Джызæлы. Не стырдæр чиныгдоны къæсæрыл байгом фыссæджы цырт. Бирæ фæцард Терчы был, æмæ та ныр æрыздæхт рагон Терк, æнусон Терчы былгæронмæ, цæмæй йæм хъуыса йæ илæлæй, цæмæй йæм хъуысой ног фæлтæрты цардæллон хъæлæстæ.

НЕ 'ВЗАГ — НÆ ФАРН

ДЗИЦЦОЙТЫ Юри

КЪУЫДАЙРАГ ДИАЛЕКТЫ ТЫХХÆЙ

Ирон диалектологи кæронмæ цы фарстатæ нæ алыг кодта, уыдонæй иу у къуыдайраг (кæнæ дзауаг) ныхасы статус. Иутæ йæ хонынц ирон æвзаджы сæрмагонд, кæнæ æртыккаг, диалект, иннæтæ та — ирон диалекты ныхасыздæхтытæй иу.

Цымыдисаг у В. Ф. Миллеры позици. Уый цалынмæ Хуссар Ирыстонмæ зонадон балцы не 'рцыди, уæдмæ ирон æвзаджы уыдта æртæ диалекты: ирон, дыгурон æмæ туаллаг. Туаллаг диалекты тыххæй зонæнтæ систа иуырдыгæй Г. Розены иртасæн куыстæй, иннæрдыгæй та — Æгъуызаты Иуанейы тæлмацтæй [Миллер В. Ф. Осетинские этюды. Ч. II. М., 1882, 31]. Туаллаг æндæр номæй хуыдта «хуссар-ирыстойнаг диалект», æмæ, фæстæдæр куыд рабæрæг, афтæмæй ацы нæмттæй иу дæр раст нæ разынд. Цæвиттон, Хуссар Ирыстоны æртæ хицæн ныхасыздæхты ис (къуыдайраг, туаллаг æмæ чысайнаг), æмæ дзы термин «хуссар-ирыстойнаг» алкæуыл дæр фидауы. Иннæрдыгæй та уый, æмæ Хуссар Ирыстоны цæрджытæ сæхæдæг «туаллаг», зæгъгæ, цы ныхасыздæхт хонынц, уый, кæй зæгъын æй хъæуы, Æгъуызаты Иуанейы фыстыты æвзагмæ дард лæууы, уымæн æмæ уый у куырттатаг ныхасыздæхты хуызтæй иу.

Фæлæ ам нæ ныхас терминтыл нæу. Ам, Миллер «туаллагæн» цы статус радта, ууыл дзурæм. Уæлдæр куыд загътон, афтæмæй йæ диалект рахуыдта, фæлæ йæ позициыл йæхæдæг дæр дызæрдыг кодта, æмæ иу ран мæнæ цы зæгъы: «Впрочем, между иронским и дигорским диалектом отличие значительно большее, нежели между туальским и иронским, и нам кажется правильнее называть туальское *подречием* иронского» [Миллер, указ. соч., 31—32].

Фæстæдæр, ома 1883 азы, Миллер æрцыд Хуссар Ирыстонмæ æмæ, къуыдайраг ныхас бынаты сахуыр кæнгæйæ, æрцыд фидар хатдзæгмæ, зæгъгæ, уый у ныхасыздæхт (говор, наречие) [Миллер В. Ф. Осетинские этюды. Ч. III. М., 1887, 170, 178].

Миллеры фæстæ ирон диалектологийы фарстатыл зæрдигæй бакуыстой Абайты Вассо, Ахвледиаани Георги, Тыбылты Алыксандр æмæ æндæртæ. Хъыгагæн, ацы ахуыргæндтæм дæр нæй иухуызон хъуыды къуыдайраг ныхасы статусы фæдыл.

Вассо раст раиртæста, Хуссар Ирыстоны иу нæ, фæлæ æртæ ныхасыздæхты кæй ис, уый, æмæ уыйадыл аппæрста термин «хуссар-ирстойнаг»: «Естественно, термин «южно-осетинское наречие» придется отбросить, так как единого югоосетинского наречия не существует» [Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор. М.; Л., 1949, 495]. Уымæй дарддæр ма, Г. Ахвледиаанимæ быцæу кæнгæйæ, Вассо зæгъы, зæгъгæ, «туаллаг» кæнæ къуыдайраг (дзауаг) хицæн диалект нæу, фæлæ ирон диалекты ныхасыздæхт [уый дæр уым, 496—497, фипп. 1]. Фæлæ, кæд йæ ныхас фидарæй загъта, уæддæр æй йæхæдæг дæр иу æмæ дыууæ хатты, мыййаг, не схуыдта «джавский диалект» [уый дæр уым, 98, 498, 499].

Г. Ахвледиаани фидарæй лæууыд æндæр позицийыл. Уый бæстон сахуыр кодта Æгъуызаты Иуанейы уацмысты æвзаг æмæ æрцыд ахæм хатдзæгмæ: къуыдайраг (Ахвледиаани йæ хуыдта туаллаг — «двальский») у хицæн диалект. Йæ аргументты сæйрагдæртæ хауынц фонетикæмæ, фæлæ йæ ныхасмæ бафтыдта, зæгъгæ, раджы кæддæр къуыдайраг ныхас «отличался от иронского не в меньшей степени, чем дигорский» [Ахвледиаани Г. С. Сборник избранных работ по осетинскому языку. Тбилиси, 1960, 116].

Цымыдисаг у Хъоцыты Бидзинайы позици дæр. Цы ныхасы кой кæнын, уый равзæрдыл дзургæйæ, Бидзина фыста: «Афтæмæй сæвзæрди ног туаллаг — дзауыкоймаг диалект» [Хъоцыты Б. Ирон æвзаджы грамматикæ. Цхинвал, 1930, 6].

Диалекты статус ын радта этнограф Калоты Барис дæр. Æвæццæгæн, Ахвледиаанийы хатдзæгтыл æнцой кæнгæйæ, уый фыста, зæгъгæ, къуыдайраг (Барис æй хоны «туальский») «представлял собой в средние века отдельный диалект осетинского языка» [Калоев Б. А. Осетины. М., 1967, 48].

Ацы позицийы ныхмæ цæхгæр æрлæууыд Тыбылты Алыксандр. Уый къуыдайраг ныхас нымадта ирон диалекты ныхасыздæхтыл, æмæ йæм Ахвледиаани æмæ иннæ ахуыргæндтæ цы фонетикон миниуджытæ ссардтой, уыдон та нымадта ирон фонемæты рефлексыл [Тыбылты А. Уацмысты æмбырдгонд.

Цхинвал, 1988, фф. 26 æмæ дард., 68 æмæ дард.]. Хъыгагæн, Алыксандр æвзагиртасæг нæ уыди, æмæ йæ хатдзæгтæй иу дæр бауырнинаг нæ рауади. Уымæй дарддæр ма йæ позици фылдæр баст уыд экстралингвистон проблемæтимæ. Цæвиттон, уæды дуджы карзæй слæууыд иумæйаг литературон æвзаг саразыны фарст, æмæ Алыксандр фидарæй ныллæууыд нæ литературон æвзаджы бындурæ ирон диалект сæвæрыны фарс. Ацы позици æнæмæнгæй раст у, фæлæ æвзагзонынады проблемæтæ æмæ номхуындæй та диалектологийы проблемæтæ аскъуыддзаг кæнынæн мур дæр ницы дæтты.

Фæстæдæр ирон диалектыл сæрмагонд иртасæн куыст ныффыста Бекъойты Димитр. Ам ирон диалектæн йæ ныхасыздæхтыты æхсæн бынат ссардта къуыдайраг ныхас дæр [Бекоев Д. Г. Иронский диалект осетинского языка. Цхинвал, 1985].

Фæлæ æрæджы зынгæ англисаг иранист Илья Гершевич нымыхуыр кодта цалдæр куысты къуыдайраг ныхасы фонетикæ æмæ морфологийы фæдыл [*Gershevitch I. The Ossetic 3-rd plural imperative // Transactions of the Philological Society. Vol. 89(2), Oxf., 1991; Gershevitch I. Linguistic geography and historical linguistics // La posizione attuale della linguistica storica nell'ambito delle discipline linguistiche. Roma, 1992; Gershevitch I. Fossilized imperatival morphemes in Ossetic // Studia Iranica et Alanica. Festschrift for Prof. Vasilij Ivanovii Abaev on the Occasion of His 95th Birthday. Rome, 1998, p. 141—159*], æмæ йæ уый дæр хоны диалект, æмæ йын йæ фонетикон æмæ морфологон миниуджыты равзæрд та хæссы скифаг дугмæ.

Æмæ уæдæ æвзæры фарст: цымæ, чи у растдæр ацы ахуыргæндтæй æмæ цавæр бынат ахсы къуыдайраг ныхас ирон æвзаджы диалекттæ æмæ ныхасыздæхтыты æхсæн?

Цæмæй нæ фарстæн раст дзуапп радтæм, уый тыххæй уал равзарын хъæуы иу цымыдисаг проблемæ: цымæ цæмæй хицæн кæнынц диалект æмæ ныхасыздæхт кæрæдзийæ? Цæвиттон, уалдæр цы ахуыргæндты кой ракодтон, уыдон сæ хъуыды фидарæй куы зæгъынц, къуыдайраг диалект у кæнæ ныхасыздæхт, зæгъгæ, уæд дыууæ термини æхсæн цы хъауджыдæр уынынц, уый кой не скæнынц. Æмæ сæ быцæуы сæр цæй мидæг ис, уымæн æвæдза рæстмæ бамбарæн дæр нæй.

Диалект æмæ ныхасыздæхты проблемæ йæхæдæг иттæг вазыгджын у. Ахуыргæндтæ бæстон æрдзурынц, диалектæй диалекты

'хсән кәнә ныхасыздәхтәй ныхасыздәхты 'хсән цы хицәндзинәдтә ис, уыдоныл. Фәлә диалектәй ныхасыздәхты 'хсән цы хицәндзинад ис, уый бәлвырдәй ничима загъта.

Æркәсәм-ма, ныхасыздәхтән (говор) цы дефиницитә дæттынц, уыдонәй иумæ. «**Говор** — наименьшая территориальная разновидность языка, используемая в качестве средства общения жителями одного или нескольких соседних, обычно сельских, населенных пунктов, не имеющих территориально выраженных языковых различий» [*Касаткин Л. А. Говор // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, 110—111*]. Ацы бәрәггәнәныл куы æнцой кәнәм, уәд къуыдайрагән ницы хуызы ис ныхасыздәхт схонән. Фыццаг уый, әмæ къуыдайраг нәу ирон æвзаджы æппæты къаннæгдәр иуәг, уымән әмæ йæхæдæг арæзт у цалдәр къаннæгдәр иуæгәй: дзауаг, къуайсайаг (ам ирон а-йы артикуляци у иттæг арф), мамысойнаг, уанелаг әмæ гудисаг. Дыккаг уый, әмæ къуыдайрагыл иу кәнә дъууә хъæуы нә дзурынц, мыййаг, фәлә Хуссар Ирыстонән йæ фылдәр хай, Гуырдыстыны бирæ районы, Мамысонгомы цалдәр хъæуы, стәй Ногир, Сунжæ әмæ әндәр хъæуты. Æртыккаг уый, әмæ, суанг Цæгат Ирыстыны цы къуыдар цæры (Ногир æ.а.д.), уыдонән дәр сә ныхасән ис, терри-торион æгъдауәй бәрәггонд чи у, ахæм хицәндзинәдтә.

Æркәсәм ныр та, терри-торион диалектәй цы загътынц, уымæ: «Территориальный д[иалект] определяется как средство общения населения исторически сложившейся области со специфич[ескими] этнографич[ескими] особенностями, как единица лингвоэтнографич[еского] членения, обрисовывающаяся на карте совокупностью языковых и этнографич[еских] границ». Æмæ дарддәр: «В науч[ной] лит[ерату]ре термин «д[иалект]» может употребляться (...) как синоним термина *говор*» [*Касаткин Л. А. Диалект // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, 133*].

Ам цымыдисаг у, диалектән йæ бәрәггәнәны этнографи әмæ историон æгъдауәй сәвзæргæ терри-торийы кой кәй ис, уый. Ома сыгъдæг лингвистон критеритæм гæсгæ диалектән нәй рахицәнгәнән. Стәй диалект әмæ *ныхасыздәхт* арæх синонимтә вәййынц. Æмæ мах та диалект ныхасыздәхтәй фæир-тасынмæ хъавæм!

Кæд экстралингвистон аргументтæ афтæ ахсджиаг сты, уәд

загьын хъæуы, къуыдайрагау историон æгъдауæй сæвзæргæ территорияыл кæй дзурынц, уый. Æмæ уæд хъуамæ диалект уа.

Фæлæ мæнмæ раст нæ кæсы, лингвистон æмбарынадæн лингвистон критеритæй бамбарынгæнæн кæй нæ ис, уыцы хъуыдаг. Æз лæууын ахæм позицийыл: диалект дæр æмæ ныхасыздæхт дæр сты иу æвзаджы территориалон варианттæ. Фæлæ се 'хсæн ис ахæм хицæндзинад. Кæд æмæ иу æвзаджы дыууæ кæнæ фылдæр территорион варианты кæрæдзийæ хицæн кæнынц æрмæстдæр лексикон æмæ фонетикон æмвæзадыл, уæд уыдон сты уыцы æвзагæн йæ ныхасыздæхтытæ. Фæлæ кæд уыцы хицæндзинæдтæ хауынц морфологон æмвæзадмæ дæр, уæд уыдон та сты уыцы æвзагæн йæ диалекттæ. Ома диалектæн йæ миниуджытæ хауынц æвзаджы æртæ, стæм хатт цыппар (синтаксисон хицæндзинæдтæ дæр куы уа, уæд) æмвæзадмæ, ныхасыздæхтæн та — æрмæстдæр дыууæ æмвæзадмæ (фонетикæ æмæ лексикамæ).

Ацы цæстæй куы æркæсæм нæ диалектологийы фарстатæм, уæд фендзыстæм, къуыдайраг ныхасæн диалекты статус мæнгæй кæй нæ рардæуыд, уый. Цæвиттон, Тыбылты Алыксандр рахицæн кодта къуыдайрагæн йæ морфологон миниуджытæ, æмæ уыцы миниуджытæй бирæтæ, И. Гершевичы хъуыдымæ гæсгæ, сты иттæг рагон. Ацы уацы мæ зæрдæ ис къуыдайраг диалектæн йæ морфологон миниуджытæй ноджыдæр иуы кой скæнын. Ацы миниуæг зонадон литературæйы амынд нæу, æвæццæгæн, æрæджы кæй сæвзæрд, уый аххосæй.

Ирон диалекты æмæ литературон æвзаджы, æмтгæй райсгæйæ, мивдисæг æргом здæхæны суинаг афоны иууон нымæцы афтæ ифтындзæг кæны:

(Æз) *цæу-дзын-æн*

(Ды) *цæу-дзын-æ*

(Уый) *цæу-дзæн-(ис)*

Ацы парадигмæйы бынаты нырыккон къуыдайраг диалекты ис:

(Æз) *шæу-дж-æн*

(Ды) *шæу-дж-æ*

(Уый) *шæу-джен-и(с)*

Ацы парадигмæ фæстаг сæдæ азы дæргъы фæзындаид, фæлæ бæлвырдæй кæд сæвзæрд, уымæн фыст æрмæджытæм гæсгæ нæй базонæн. Цæвиттон, Хуссар Ирыстоны литератортæ æмæ публицисттæ хорз зонынц, ацы парадигмæ литературон æвзаджы

нормайæн дзуапш кæй нæ дæтты, уый, æмæ сæ уацмысты æвзаг литературон нормæмæ æркæнынц. Авторæн йæ уацмысты æвзаджы диалектизм куы аирвæзы, уæд æй редактор срæст кæны.

Фæлæ автор дæр æмæ редактор дæр литературон нормæтæ кæм халынц, ахæм цæвиттонтæ дзæвгар ис, æмæ уыдон руаджы, цы ног парадигмайы кой кæнын, уымæн ис иттæг хорз иллюстративон æрмæг. Ам æрхæсдзынæн цæвиттонтæ ахæм чиныгæй: *Хуыгаты Уасил. Дуджы рис. Æмдзæвгæтæ. Цхинвал, 2004.*

Ацы чиныджы æмбæлæм ахæм хъуыдыйæдтыл:

«Дæу ма йæ раздахын куы фæнда,

Уæддæр æй нал æркæндзæ, хойау» (ф. 16);

«Сау фыдмитæн не ссардзæ кæрон» (ф. 34);

«Дæ ном дæр фесæфдзæн. Хуындзæ

Цыдæр ном...» (ф. 78);

«Æмбырдты куыд хорз дзурынц! Зæгъдзæ:

«Ахæм лæг, æвæццæгæн, нæ уыди (...)» (ф. 89);

«Чысыл дын ауыдта дæ сæр —

Схиздзæ стыр бынатмæ тагъддæр» (ф. 112);

«Фæлæ дæу куы æфхæрой — цы кæндзæ?» (ф. 131);

«Куы дæм уа а царды хъару,

Нæ уызæ ды дæлзæхы» (ф. 133).

Куыд уынæм, афтæмай Хуыгаты Уасилы чиныг фыст у псевдолитературон æвзагыл. Ома фонетикон нормæтæ литературон æвзагæй ист сты (*ш*-йы бæсты *ц* æ.а.д.), фæлæ морфологон æмвæзадыл литературон нормæ хæлд у. Æниу, иуæй-иу æмдзæвгæты Уасил литературон нормайæ дæр спайда кæны:

«Нæ дзы зæгъдзынæ бахъуыды — лæг дæ» (ф. 137);

«Уый баззайдзæн фæстагæттæн æлгъыстæн» (ф. 138);

«Нæ ацæудзынæн цардагур кæдæмдæр» (ф. 139);

«Мæ Ирыстон, нæ алидздзынæн æз» (ф. 140) æ.а.д.

Автор дыууæхуызон морфологон нормайæ кæй пайда кæны, уый, æвæццæгæн, ууыл дзуры, æмæ, цы ног къуыдайраг парадигмайы кой кæнын, уый кæронмæ нæма æрфидар ис. Æмæ æцæгæй дæр, къуыдайраг ныхасы ис фехъусæн «æз шæуджынæн» дæр æмæ «æз шæуджæн» дæр. Фыццаг вариантæй арахдæр пайда кæнынц хистæр фæлтæры минæвæрттæ, дыккагæй та — астæуккаг æмæ кæстæр фæлтæртæ.

Цымыдисаг у ацы ног парадигмайы равзæрд. Мæ хъуыдымæ гæсгæ, йæ фæзынды бындур у фонетикон аххосæгтæ. Æппæты

(-æд > -æт), æртыккаг цæсгомы кæроны та рахауд фындзон *н* (*Тыбылты А. Бац. куыст, 71*). Фæлæ, И. Гершевич куыд зæгъы, афтæмæй Алыксандры ныхæстæй иу дæр бауырнинаг нæу, уымæн æмæ ирон æвзаджы фонетикон закъæттæм гæстæ ауслаутон зæлангонтæ æзæлангонтæм нæ хизынц. Иннæрдэгæй та уый, æмæ, дæндагон мырты раз цы фындзонтæ ис, уыдон никуы рахауынц.

И. Гершевичæн йæхи хъуыдымæ гæстæ, рагон ирон æвзагон дуджы къуыдайраг диалекты æрцыдис дыууæ хицæн ирайнаг форманты контаминаци, æмæ дзы уый руаджы фæзындис иухуызон формант фыццаг æмæ æртыккаг цæсгомы (*Gershevitch I. The Ossetic 3-rd plural imperative // Transactions of the Philological Society. Vol. 89(2), Oxf., 1991*).

Ацы хъуыдыйыл лæг сразы уайд, нæ къухы Æгъуызаты Иуанейы тексттæ куынæ уайккой, уæд. Фæлæ Иуанемæ æртыккаг цæсгомы ис, ирон диалекты æмæ литературон æвзаджы цы кæрон ис, уый — *-æнт*. Иуане фыста XIX æнусы райдианы, æмæ, уый хынцгæйæ, рагон ирайнаг формантты контаминацийы гипотезæйæн ам бынат нал аздадис. Гъе, фæлæ иннæрдэгæй та æнæбафиппайгæ нæй ахæм хъуыддагæн: Иуанейы текстты фæдзæхстон здæхæны иуон нымæцы фыццаг цæсгомы дæр арæх фембæлы кæрон *-æнт* [*Тедеты О. Фыццаг ирон къухфыстыты æвзаг (гуырздиаг æвзагы)*]. Тбилис, 1985, 36 — 37].

Цæуыл дзурæг у уый? Æвæццæгæн, ууыл, æмæ къуыдайраг диалекты императивы æртыккаг цæсгомы иуон æмæ бираон нымæцты кæрæттæ контаминацигонд æрцыдысты, æмæ се 'хсæн цы хицæндзинад ис, уый дзурджытæ нал хатыдысты. Уый ахосæй иутæ дыууæ цæсгомы дæр пайда кодтой иуон нымæцы кæронæй (*-æт*), иннæтæ — дыууæ цæсгомы дæр бираон нымæцы кæронæй (*-æнт*), аннæтæ та — дыууæ кæронæй дæр.

Хъуыддаг æцæгæй дæр афтæ кæй уыд, уымæн æвдисæн у Хуыгаты Уасилы поэтикон æмбырдгонды æвзаг. Æркæсæм та ацы чиныгмæ.

Фæдзæхстон здæхæны иуон нымæцы æртыккаг цæсгомы кæрон *-æнт* кæм æмбæлы, ахæм цæвиттонтæ сты:

«Афæдæнт дæ зæрдæ» (ф. 17);

«Фенæнт, уадз, æмæ дæ цæстæй

Де стыр маст сылгоймаг» (ф. 18);

«Цы йæ арфæнда [—] ма 'рцæуæнт æххæст» (ф. 99);

«Царды бахъæудзæнис рувын
'Мæ та ма басгуйхæнт хинад» (ф. 104);
«Хæйрæг уæнт дæсныты дæсны» (ф. 105);

«Гъе, кæнæ та бахъæуæнт
Хъæлдзæгæй фыссын.

Иу минут дæм ма цауæнт
Катайæн йæ зын» (ф. 128);

«Мæн нæ хъæуы тых ыстыр,
Уæнт мæ ныфс ыстырдæр» (ф. 128);

«Ингæнмæ фæцæуы
Æдылы гоппа, æмæ цауæнт» (ф. 136);

«Дæ цонг кæм хауы — ахауæнт мæ цонг дæр» (ф. 139);

«Цы туг дыл уары — рауарæнт мыл йе рдæг,
Цы цæф дыл цæуы, 'рныдзæвæнт мыл йе 'рдæг» (ф. 139).

Фæдзæхстон здæхæны иууон нымæцы æртыккаг цæсгомы
кæрон -æт (-æд) кæм æмбæлы, ахæм цæвиттонтæ сты:

«Сау хъысмæт мæ кардимæ æрсурæт» (ф. 61);

«Скæрдæд сау кард йæ цыргъæй мæ сау риу лыстæг» (ф. 75, 76);

«Фидæн уæт мæ ныфсæн» (ф. 129);

«Ныттонæт арвы цæф дæ тыл» (ф. 133);

«Мæ зæрдæйы дæр ахизæт тæвд нæмыг» (ф. 139) æ.а.д.

Фæдзæхстон здæхæны бирæон нымæцы æртыккаг цæсгомы
кæрон -æт кæм æмбæлы, ахæм цæвиттонтæ сты:

«Радавæт мæнмæ фæрæт —

Мурмæ сæ нæ дарын» (ф. 114);

«Хæрæт фырзыдæй бирæгътæ дæ фыдтæ» (ф. 136).

Куыд уынæм, афтæмæй Уасилмæ фæдзæхстон здæхæны иууон
нымæцы æртыккаг цæсгомы æмбæлы дыууæ кæроны: -æнт æмæ
-æт(-æд). Бирæон нымæцы та — æрмæстдæр -æт. Иууон нымæ-
цы йæм арæхдæр æмбæлы -æнт, фæлæ бирæон нымæцы ацы
кæрон иунæг хатт дæр не 'мбæлы. Ома иууон æмæ бирæон
нымæцы кæрæттæ сæ бынæттæ фæивтой.

Кæй зæгъын æй хъæуы, ам Уасил иунæг нæу. Йæ рæстæджы
фыссæг Булкъаты Михал ныммыхуыр кодта роман аланты
цардæй. Михал ирон литературон æвзаг рæстмæ нæ зыдта æмæ
йæ романы иннæ цухдзинæдты æмрæнхъ разынд, æз ныртæккæ
цы фæзындыл дзурын, уый дæр. Уый фæдыл рецензент Æлборты
Хадзы-Умар романы æвзагæй æрхаста ахæм цæвиттон: «Ру-
зиктæ æмæ алантæ фаллаг фарсмæ бахизæд», зæгъгæ, æмæ

стәй йæ ныхасмæ бафтыдта: «Мивдисæг **бахизæд** ам ис иууон нымæцы, афтæмæй та хъуамæ уыдаид бирæон нымæцы, ома **бахизæнт**. Цæмæдæр гæсгæ романы мидæг æмткæй бирæон нымæцы формæйы бæсты пайдачындæуы иууон нымæцай» [*Æлборты Х-У. «Дæ фыдæлтæ — рухсаг» // «Фидиуæг», 1983, № 11, 86*]. Михал бирæон нымæцы бæсты иууон нымæцы формæйæ цæй аххосæй пайда кæны, уый бæрæг у, æмæ ам йæ кой нал кæндзынæн.

Ахæм уавæрыл фембæлæн ис хуымæтæг æвзаджы дæр: бирæон нымæцы ис æрмæстдæр кæрон -æт, иууон нымæцы та — æппæты арæхдæр кæрон -æт, стæм хатт та, уæлдайдæр Хуыцаумæ кувыны текстты, кæрон -æнт.

Куыд сæвзæрдаид ахæм хæццæдзинад къуыдайраг ныхасы, уый ныртæккæ зын равзарæн у. Æвæццæгæн, йæ бындуры ис фонетикон аххосаг, фæлæ Алыксандр цы аххосагмæ амыдта (зæлангонты æзæлангонтæм рахызт), уый нæ. Чи зоны, райдианы ивындзинад æрцыдис æрмæстдæр мивдисæг у-йы фæдзæхстон здæхæны формæйы: мивдисæг уæд æмæ фæрсдзырд уæд «тогда» кæрæдзи хъыгдæрдтой æмæ уый аххосæй семантикон суперацийы руаджы фыццаг рахызт уæт-мæ æмæ фæстæдæр ацы формæ хæццæ кæнын райдыдта æртыккаг цæсгомы формæимæ (*уæнт*). Ноджы фæстæдæр та ацы хæццæдзинад апырх æнæхъæн парадигмæйыл.

Уæлдæр куыд загътон, афтæмæй ацы фæзындыл æмбæлæм Æгъуызаты Иуанейы тæлмацгонд уацмысты æвзаджы дæр, æмæ уæдæ йæ фæзындыл цæуы æппынкъаддæр 200 азы. Уымæй дарддæр ма къуыдайраг ныхасы ис бирæ æндæр цымыдисаг миниуджытæ дæр, фæлæ уыдон кой ам нæ кæндзынæн.

Цавæр хатдзæгтæ ис саразæн нæ ныхасæй? Мæнмæ гæсгæ, æвзагæн йæ территорион вариантты диалектон статусыл дзырд куы фæцæуы, уæд морфологийы æвдисæнтæн хъуамæ уа æппæты ахсджиагдæр бынат. Ацы цæстæй куы æркæсæм къуыдайраг ныхасæн йæ диалектон статусмæ, уæд хъуамæ саразæм ахæм хатдзæг: уый *диалект* чи хоны, уыдон нæ рæдийынц.

УИДЕГГЕ

«ИРОН ГАЗЕТ» ФЫСТА

ТЕРЧЫ БÆСТЫ ХАБАРТÆ

• Нæ худинаджы ном айхъуысти... Адæмæй, газеттæй нæ фыдкой чи нæ скодта, иу ахæм нал баззад, Уæрæсемæ нæ стражник бирæ кæй фæцыд, уый тыххæй. Махæн нæхицæй дæр, нæ адæмæй æмбаргæдæр чи у, се 'ппæт дæр дзырдтой æмæ ныр дæр дзурынц, цæмæй стражник мауал цæуой, сæхи мауал сафой дзæгъæлы, мауал худинаг кæной æгас Ирыстоны дæр.

Фæлæ бирæгъæн цыфæнды бирæ зонд амон, уæддæр, уæлæ сæгъ фæлидзы, зæгъгæ, фæкæны. Афтæ мах адæм дæр...

Фехъуыстам та ныр, Сæлбиты прапорщик, дам, æмбырд кæны фæсивæды Уæрæсемæ цæуынмæ... Куыд дзурынц, афтæмæй знон, сабаты, Беслæныхъæуы вакзалмæ хъуамæ æрцыдаиккой, стражник чи цæуы, уыдон се 'ппæт дæр...

Ацыдысты æви нæ?..

Куыд ныхъхъæбæр сæ царм, худинаг цæм куыннæуал хъары...

• Зымæджы æфсæдтæ Уæлладжыры куы уыдысты, уæд бирæ адæм æрцахстой, хъæутæ зылынæн кæй фæлæвæрдтой, уыдон. Ныры онг уыцы адæм иууылдæр бадынц ахæстоны. Слестгæнæг цын равзæрста сæ хъуыддаг æмæ дзы бирæйы зылынай не ссардта, дуканиты пырхы æмæ хæдзæртты къахты чи нæ уыд, ахæм дзы бирæ разынд. Ныр прокурор уыцы адæмы хъуыддагмæ æркаст, æмæ цæ уæгъд кæнын байдыдтой.

• Дзæуджыхъæуы иры фосыл низ фæзынди. Низыхатт барæг нама у, фæлæ йæ иуæй-иутæ хъомырын хонынц.

• Дыууæ 'хсæвы цæуы, афтæ абырджытæ 8 барæгæй хъæдгæройнæгтæй Къодахджыны 8 бæхы æмæ иу берданкæ байстой. Хъæдгæройнæгтæ æгас бон хос карстой Къодахджыны. Изæрæй фæлладай хъæумæ куы рараст ысты, уæд цыл абырджытæ сæхи рауагътой æмæ цын сæ бæхтæ æмæ сæ гæртæ ахастой. Фæдисы ма рацыдысты хъæуæй дæр, фæлæ никуал ницы фæзынди.

• Бæлтайы дзуар фæзынди. Дæсны-фæкæсæг рынчынтæм нæй

æмæ дзуар апырх æгас хъæуыл, дзуарæй сæйгæтæ дзы æваст сбирæ ис.

- Иу бон Елхоты вакзалы иу кæрдзинаг лæппу машинæйы бын фæци æмæ йын йæ агъд йæ тæккæ рæбыныл атыдта, иннæ къахæн та йæ къахкъухтæ. Машинæ баурæдтой æмæ йæ уым Дзæуджыхъæумæ раластой, фæлæ горæты лæппуы куыддæр машинæйæ райстой, афтæ йæ уд систа. Чысыл фæстæдæр Беслæныхъæуы вакзалы иу мæхъхъæлонæн машинæ йæ дыууæ къахы алыг кодта. Ахæм бæллæхтæ иу хатт æмæ дыууæ хатты не 'мбæлы нæ адæмыл. Алкæмæн дæр йæхи хуыздæр хъахъхъæнын хъæуы. Йæхи чи хъахъхъæна, Хуыцау дæр уый хъахъхъæны.

- Грознайы кусджытæ та æрлæууыдысты сæ куыстыл, заводы хицауттæ сразы сты, кусджытæ цыдæриддæр æгъдау агуырдытой, уыдоныл.

Иубонты Грознайы чидæртæ сусæгæй æвзаг кодтой æмæ ардыдтой уырысы æмæ цæцæны кæрæдзиуыл, цæмæй пырхгонд æрцæуой цæцæны дуканитæ. Уыцы фыдбылызы уынаффæтæ куы базыдтой хорз адæм, уæд чингуытæ рауагътой, цæмæй адæм сæхи хъахъхъæной ахæм цардхалджытæй, цъаммар æвзæргæнджытæй. Чиныджы фыссынц: уыцы цъаммартæн куы бантыса адæмты кæрæдзиуыл сардауын, уæд мах, — зæгъынц хорз адæм, — уыдонæн сæ ныхмæ хъару æмæ тыхимæ æрлæудзыстæм.

КАВКАЗЫ ХАБАРТÆ

Стъараполы депутат Онинкойы Бетъырбухы военнай судмæ радтой. Уый рауадзынæн исты бауынаффæ кæныны тыххæй Стъараполы дзыллæ иу ран æмбырд уыдысты, министрмæ цы тел радтой, уымæн дзуапмæ æнхъæлмæ кастысты.

Цæмæй ницы фыдбылыз æрцæуа, уый тыххæй адæммæ æввахс лæууыдысты ирон хъазахъ бæхтыл æд гæртæ.

Дзыллæ хъазахъæн се 'рбацæугæйæ салам радтой æмæ æнхъæлдтой, ирон кæй сты, уымæ гæсгæ адæмы нæ бахъыгдардысты. Фæлæ хъазахъ æвиппайды адæмы астæумæ сæ бæхтæ батардтой æмæ цыл ехсытæй æмæ кардæй ралæууыдысты.

Адæм фæтарстысты æмæ фæйнæрдæм фæпырх сты, хъазахъ цæ сырдтой æмæ цæ надтой, сæ хицауттæ цæ урæдтой, фæлæ уыдон коммæ дæр нал кастысты. Адæмæй бирæ фæцæф и, мæлæтдзаг цæфтæ дзы иу дæсы бæрц.

Стыр агаддзинад у нә хъзахъән әмә әгас дзылләйән дәр, кәд ацы хъуыддәгтә әцәг сты, уәд!

ТЕЛЕГРАМТӘ

Астрахан. Фабриктә әмә заводты нал кусынц, газеттә нә рацыдысты, трамвай нылләууыд, дуканитә сәхгәдтой, әрмәст ма уәй кәнынц хәринаг.

Бетғырбух. Краснәй крест әгас Уәрәсейы дзылләтәй куры ләвәрттә әхцәйә әмә дзаумайә әххормаг адәмән ахъазы тыххәй. Бирә губерниты ацы аз хор не 'рзад әмә цы хәрой, уый цын нал ис. Әххормаг адәммә алы низ әмхиц у, әмә цыл цәмәй низ ма стыхджын уа, уый тыххәй Краснәй крест фәнд кәны баахъаз кәнын, хәринагәй әмә дарәсәй, әххормәгтәй кусын-хъом чи нә у, уыдонән: зәрәдтән, сывәлләттән әмә устытән.

Июлы 28 бон

Суца. Сомих әмә тәтәры фидыд бирә нә ахаста. Фыццаг дыууәтә дәр кәрәдзийән дзырд радтой, цалынмә фидауыны тыххәй ныхас кәной, уалынмә кәрәдзийы куыд нә хъыгдар-дзысты, ууыл. Фәлә сомих нә фәләууыдысты әмә бандзәрст-той тәтәры хәдзәрттәй иу къордыл. Уәд 300 тәтәйраджды баләбурдтой сомихмә, әмә та хәст стынг. Дыууәтә дәр кәрәдзимә тынг смәсты сты.

Варсавә. Генерал-губернатәрәй дзырд рацыд: әвзәр-гәнджытәй исчи къазнайән исты зиан куы скәна 'хца ада-вынәй кәнә әндәр истәмәй, уәд зиантә хъуамә фидой адәм, аххосджын чи у әмә чи нәу — иууылдәр. Бархийә чи нә фида, уый кәндзысты стъраф 3 мин сомәй кәнә — ахәс-тон.

Низнәй-Новгород. Стыр армукъа сабыр нәу. Губернатор куры адәмәй, цәмәй полицәйы фарс ләууой, әмә адәмы чи змәлын кәны, уыдон ахсой.

Магилев. Басыгъди хәдфадән завод: зиан — 100 мин сомы.

Мәскуы. Фабрикетә чысылгай кусын байдыдтой, трамвай цәуы.

Бетғырбух. Паддзах әрәвәрдта ног министрә: Василчико-вы — зәххы хъуыддәгтән, Изволскәйы — дины хъуыддәгтән.

САГЪÆС

Æз базæронд дæн, бафæлладтæн;
 Мæ цæстæй нал уынын дзæбæх...
 Æнкъардæй, сидзæрæй фæхаттæн,
 Æмбалæн мын уыди мæ бæх...

Мæ бæх дæр мемæ базæронд и,
 Кæм ма йын ис, мæгуыр, дæндаг.
 Мæ хуызæн уый кæуын куы зонид,
 Йæ цардыл уæд кæуид хæрзаг...

Æз базæронд дæн, бафæлладтæн,
 Мæ к'бахæй ингæны лæууын;
 Мæ фæстæ акæсон — æнцад дæн,
 Мæ размæ акæсон — кæуын...

Кæуын дæуыл, нæ тыхст фæсивæд,
 Дæу тыххæй тынгдæр у мæ маст:
 Дæ цард — зындон, дæ цард — у ривæд,
 Дæ к'бух — æдых, дæ зæрдæ — саст...

Цæрын хуыздæр, мæгуыр, нæ зоныс,
 Фыццаджы 'гъдæуттæ дæр дæм нæй...
 Ирон æвзагæй зонд нæ комыс
 Æмæ лæууыс х'æддаг сырдаей...¹

ФЕХЪУСЫНÆН

Горæты рынчындоны рынчынты дзæбæх кæнынц дохтыртæ алы бон дæр райсомæй, 10,5 сахатæй 11,5-мæ.

Мæгуыртæн æххуыс кæнынц лæвар; йæ бон кæмæн у, уый фиды 2 суарийы.

Рынчынтæм цæуын уадзынц хуыцаубоны æмæ æртыццаджы, фæссихор 1 сахатæй 4-мæ.

Дзæуджыхъæуы Акрузной суды, адвакаттæ к'уыри æртæ хатты — к'уырисæры, цыппæрæмы æмæ сабаты 12 сахатæй 2 сахатмæ х'уыддаг аразынц, кæй бахъæуа, уыдонæн: уынаффæ кæнынц æмæ гæххæтт фыссынц хицæуттæм æмæ судмæ.

¹ Авторы ном æмæ мыггаг бæрæг не сты. («Мах дуджы» редакцийы фиппаинаг).

ЛИВАД, КУЛЬТУРЕ

ЦЕРÆКТЫ Аллæ

«СТЪАЛЫ АТАХТ...»

Мингай стъалытæн сæ ирддæр, йæ рухсæй мын мæ уды тæгтыл чи хæцыд, мæ цардвæндаг мын чи рухс кодта, уый йе 'мбæлтгæй фæиппæрд, фæстаг æрттынд ма фæкодта æмæ рæстæджы тыгъдады аныгъуылд. Арв къахырæй баззад, зæдтæ та — удаист æмæ æгъуыппæгæй.

... Уыцы азы куадзæн мæ сабидуджы кæркæ-мæркæ нывтæн сæ рæсугъддæр, сæ зæрдылдаргæ дæр уыд. 1956 азы 29 апрель.

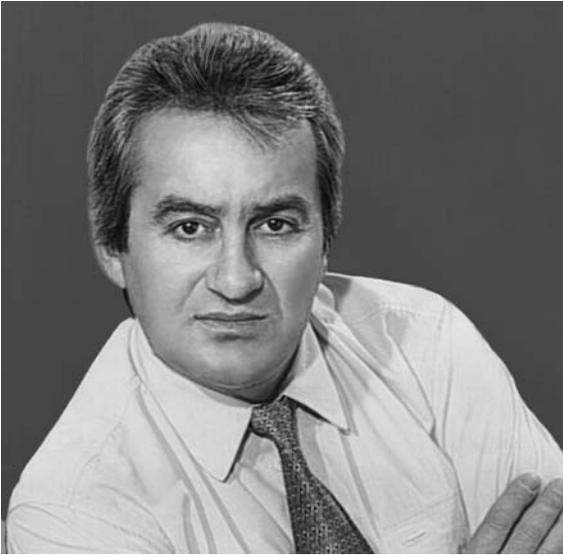
Райсомæй иннæ бонтæй хъауджыдæр цæмæндæр раздæр райхъал стæм мæ кæстæр хо Фатимæймæ. Уайтагъд мæ цæстытæ ацахстой мæ сынтæджы къухыл урс быдыры сау къалиутæ нывгонд хъуымацæй хуыд къаба. Ацы аз дæр та нын нæ мад куадзæны бæрæгбонмæ ног къабатæ бахуыдта. Мæ хойы къаба мæ зæрдæмæ тынгдæр фæцыд. Æвæццæгæн, сырх-сырхид зыр-зыраг дидинджытæй хъулон-мулон кæй дардта, уый тыххæй—астаздыд чызгæн ма уымæй бæллиццагдæр цы уа!

Уайтагъд нæ къабатæ нæ уæлæ акодтам æмæ уынджы балеууыдыстæм — хъуамæ сыхы чызджытæн нæ ног дарæстæ равдисæм. Уыдон нæм æнхъæлмæ кастысты стыр сырх кулдуары æдде æмæ ныл цъыбар-цъыбургæнгæ æрбамбырд сты. Кæрæдзи дарæстыл цинтæ кодтам.

Уалынмæ нæ хæдзары уæллаг уаты рудзынг фегом, æмæ мæм нæ сыхæгты ус радзырдта:

— Тагъд Гадискæмæ згъоргæ æмæ йæ ардæм рахон, Лизæ, зæгъ, æруатон ис æмæ дæ агуры!

Мæ зæрдæ ныссæххæтт кодта, мæ сабион зонд æй ахста, мæ мад æнæудбар у, уый, фæлæ афтæ æнæнхъæлæджы уыздæн, уый кæцæй æмбæрстон?

Фæстæмæ дæр
 нал фæкастæн, афтæ
 мæй атындзыдтон
 Сæмадитæм (мæ мад
 мæ фыдымады афтæ
 хуыдта). Хæстæг, иу
 уынг дæлдæр цар-
 дысты, æмæ уай-
 тæккæ фездæхтыс-
 тæм Гадискæимæ —
 мæ мады файнустимæ.
 Уый хæдзармæ фæраст,
 æз та фырадæргæй ме
 'мбæлтты 'хсæн фæ-
 мидæг дæн — уыдон
 дæр удаистæй лæу-
 уыдысты. Фатимæ

мæм йæхи æрбахæстæг кодта æмæ мын сусæгæй афтæ:

— Лæппу бæргæ у, фæлæ... мард у.

Æз фегуыппæг дæн, мæ цæстысыгтæ фемæхстысты: лæппумæ тынг æнхъæлмæ кастыстæм — цыппар хойы æмæ иунæг æфсымæр уыдыстæм.

Уæдмæ нæ хъæуы дохтыр фæзынд æмæ нæ иувæрсты хæдзары фæмидæг.

Сывæллоны йæ хъæбысмæ фелвæста, йæ рустæ йын цычычытæ кæны — нæй, ноггуыр д хъусæй лæууы, улæфгæ дæр нæ кодта. Уæд ын дохтыр йæ къæхтыл фæхæцыд æмæ йæ, йæ сæрбынмæ, афтæмæй ныттылдта. О Хуыцау — сывæллон сулæфыд, скæуæгау кодта æмæ та басабыр.

Уæдмæ нæ хæдзар адæмæй байдзаг, иууылдæр æхсызгон сулæфыдысты, хъæлдзæг ныхас азæлыд уаты къуымты æмæ уынгмæ анхъæвзта.

Цалдæр боны фæстæ лæппуйыл сæвæрдтой ном — Олег.

Цæвиттон, мæ хистæр æфсымæры номæварæг, мæ фыды хорз æрдхорд Зырапты Елхъан раджы загъта, лæппу куы уа, уæд ыл ном уый кæй æвæрдзæн, уый æмæ æрбарвыста цалдæр номы, уадз, æмæ, дам дзы мад равзара, цавæр æй фæнды, уый. Байсонгъуырон дзы равæрста йæ уарзон ном — Олег (фæстæдæр

тынг фæфæсмон кæндзæн, цæмæн равзæрстон уыцы ном, куы йæ зыдтон, кæй тыххæй йæ схуыдтон ахæм номæй, уымæн, дам, ома Олег Кошевойæн йæ хъысмæт куыд æвирхъау рауад, уый, зæгъгæ...

Гъе, афтæ ацы фæлынд, мæнг дунемæ æнæ хъист, æнæ цъыстæй æрбакъахдзæф кодта мæ мадызæнæг кæстæр æфсымæр Цæрæкты Олег.

Хъæууон скъолайы ахуыры азтæ цæстыфæныкъуылдау атахтысты, æмæ мæнæ æрбалæууыд царды дарддæры фæндаг æвзæрыны рæстæг.

Рахъуыды-бахъуыдыы сæр дзы нæ хъуыди — чысылæй бауарзта театр, артисты дæсныиад йæ зæрдæйы ссардта раби-наг бынат, æмæ йыл дызæрдыг дæр нæ кодта.

Фыццагдæр бацыди ирон театры студимæ, ацахуыр дзы кодта иу аз, стæй йæ дæсныиад уæлдæр кæнынмæ ацыд Мæскуымæ. 1978 азы Олег сси Ярославлы театралон институты студент æмæ йæ æнтыстджынай каст фææци.

Йæ мады фæндонмæ гæстæ ссыди нæхимæ. Йæ сабионтæй фæстæмæ кæдæм тырныдта, Таутиаты Солæман, Тæбæхсæуты Балло, Хъалæгаты Федя, Хуырымты Уырызмæг аивады цырæгътæ цы сценæйыл ссыгътой, уыцы рухс кувæндон — Ирон театрмæ æхсызгон къахдзæф бакодта. Никæд мæ ферох уыдзысты, театры уæды директор Тлаттаты Бексолтанмæ Оледжы тыххæй куы бацыдтæн, уæд мын цы ныхæстæ загъта, уыдон:

— Уый та куыд, махмæ Оледжы хуызæн курдиатджын лæппутæй уæлдæйттæ нæй. Уый хуызæн æгъдауджын, суинаг артист нæхи театры тынгдæр хъæуы.

Поэт æмæ драматург Чеджемты Георг афтæ загъта: «Олег æцæгæй дæр стæлыиау ферттывта. Мæнæ цыма Ирон театры сценæйæн æрвыст уыди уæларвæй — цыдæр мидрухс кодта. Йæ цæстæнгас, йæ хъæлæсыуаг, йæ фезмæлд — алцыдæр цыди театрдауты зæрдæмæ. Фидарæй мæ уырныдта: Олегæн рæсугъд фидæн ис, бирæ æхсызгон изæртæ балæвар кæндзæн театруарзджытæн. Мæхинымæр-иу бацин кодтон: мæнæ ис, Хъалæгаты Федя æмæ Хуырымты Уырызмæджы театралон кæстæр æфсымæр, Федя æмæ Уырызмæг цы романтикон аивады æхсидад ыссыгътой, уый ноджы бæрзонддæр сисдзæн Цæрæкты Олег. Афтæ хъуыды кодтой театрдаутæ, афтæ хъуыды кодтон æз дæр.

Царяқты Олег Мараты ролы (спектакль «Сау бәлас»).

Хатгай-иу батæхуды кодтон, зæгъын, Олегæн йæ курдиат æххæстæй кæм разына, ахæм литературон, драматургион фæлгонц саразын мын, майдыма, куы бантысид. Фæлæ... уæларвтæ куыд рæдау сты Иры бæстæн курдиат раттыныл, афтæ карз дæр сты, æвæццæгæн... Стъалы ферттывта... Стъалы атахт... Фæлæ йæ рухсы тæмæнтæ цæрæнбонты базадысты, ирон театралон аивад зынаргъ кæмæндæриддæр уыди, уыдоны зæрдæты».

Ирон театрдау Оледжы фыццагдæр федта спектакль «Сау бæлас»-ы Мараты ролы. Иттæг аив, иттæг рæсугъд æмæ дæсны ахъазыди. Уæвгæ, дзырд «хъазын» Олегмæ нæ хауы, уый сценæйыл цæргæ кодта — сæйраг роль уа, эпизоды уа, уæддæр-иу сарæзта æнæфероухæнгæ сурæттæ.

Бауарзта театрдау Оледжы, йæ фæлмæн мидбылхудт, йе стыр сау цæстыты ферттывд. Бауарзта йын йæ дæсны хъазт дæр. Зæрондæй, ногæй, чызгæй, лæппуйæ цыдысты театрма йæ дæсныдзинадмæ бакæсынмæ.

Иæхимæ æркæсын кодта режиссерты дæр. Уыдонæй иу уыд æрыгон режиссер-актер Гæлæуты Анатоли. Йæ цæст уайтæккæ æрæвæрдта Олегыл. Цæвиттон, Гæлæуы-фырт йæхи цæттæ кодта сценæйыл Шиллеры зындгонд пьесæ «Уарзт æмæ фыдæх» æрæвæрынмæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, агуырдатта Фердинанды ролы чи ахъаза, ахæм лæппу. Уый æнхъæл та чи уыди, æмæ Олегæн бахæс кæндзæн ацы вазыгджын роль.

Артисттæ сусæг-æргом дис кодтой, ома уый та куыд, æрыгон æвæлтæрд актер..

Фæлæ нæ фæрæдыд дæсны режиссер, æхсæв æмæ бон не 'взаргæйæ — театры уа, тезгъогæнгæйæ уа, хæдзары уа, куы Гæлæутæм, куы Цæрæктæм — репетицитæ, репетицитæ. Алы дзырдыл дæр, алы фезмæлдыл дæр, алы къахайстыл дæр иумæйаг уынаффæтæ, иумæйаг ахуыртæ..

Уыцы изæр къухбакæнæн нæ уыди театры — къулрæбынты дæр ма сæвæрдтой бандæттæ, чи та лæугæ кодта. Æмæ мæнæ байгом сценæ, разынди дзы аив фæлгонцгонд херы. Херыйыл æвæрд дыууæ табæты, дыууæ уарзаны Фердинанд æмæ Луизæ — дыууæ цыкурайы фæрдыджы, хæрзконд, хæрзуынд, сæ дыууæйы дæр, æвæццæгæн, цыма æрдз йæ тæккæ рæсугъддæр, аивдæр ахорæнтæй сфæлыста. Херы сабыргай, уæззаугай театрдауты цæстыты раз хæрдмæ цæуын байдыдта, раст цыма

дыууæ æнæазым зæды уæларвы тыгъдадмæ тындзыдтой се 'нусон дунемæ æмæ та, æмбæрзæн зивæггæнгæ сценæ бамбæрзта. Уый уыди æвирхъау, æнæферохгæнгæ ныв. Æмæ мæм цæмæндæр афтæ кæсы, цыма уый хуымæтæджы нæ уыд — уый уыди уæларвон нысан: дыууæ артистыл дæр — Цæрæкты Олег æмæ Годжиты Ларисæйыл — хъысмæт гадзрахатæй рацыд, дыууæйæ дæр æгæр æрыгонæй уæлион дунемæ кæрæдзийы фæстæ ацыдысты æмæ уæларвæй стъалытау æнкъардæй фæлгæсынц ацы мæнг дунемæ, æдзухæй æнæрынцой зилынц сæ цоты, сæ хиуæтты фæдтыл сæ фæндаг сын рухсгæнгæйæ...

...Цыбыр дзырдæй спектакль куы фæци, уæд зал тыхджын кyxæмдзæгъдæй срæмыгъта.

Хостыхъоты зындгонд поэтессæ мæ куы ауыдта, уæд мæм йæ хъæласыдзаг уырыссагау æрбадзырдта: «Алла, как он красиво любит на сцене! Он и в жизни такой?»

Æнæферохгæнгæ минуттæ. Мæрдты Барастырæн фыццагдæр цы дзуринагты æлхынцъ байгом кæндзынæн, уыдон.

... Ныр Олег — Фердинанд сси театрдауты уарзондæр артисттæй иу. Цæй хъал уыди нæ мад йæ артист фыртæй, йæ уындæй кæмæн нæ бафсæст, йæ уыцы фыртæй. Арæх-иу мын загъта: «Зон, мæ чызг, æз Олегимæ цæрынæй нæ бафсæстæн».

Фæстæдæр Олег спектакль «Ныййарæджы кадæджы» Кадийы фыртты кæстæр Чермены ролы куы хъазыд, уæд-иу æцæгхуызæй загъта нæ мад: «Кадий мын мæ лæппуйы йæхи куыд бакодта». Æхсызгон та иу ын куыд нæ уыди. Уæвгæ ныййарæджы ном чи хæссы, уый йын бамбардзæн йæ уавæр.

Цымыдисаг у, Олег Чермены ролы фыццаг хатт куыд ахъазыд, уый. Цæвиттон, ацы спектаклы райдайынмæ ма баззад иу сахаты бæрц, афтæмæй рабæрæг Гуыбиаты Хъазыбег-Чермен фæрынчын æмæ куыстмæ не 'рбацæудзæн. Уæдмæ адæм къордтæ-къордтæй цыдысты, æмбырдтæ кодтой, æмæ театр йæ тæккæ дзаг баци. Режиссер катыйы бацыд, уæдæ цы чындæуа, зæгъгæ. Уæд Олег режиссерæн афтæ зæгъы.

— Æз ахъаздзынæн йæ бæсты, тексты ныхæстæ кæрæй-кæронмæ зонын.

Цы гæнæн ма уыди — сразы режиссер.

Олег афтæ хорз ахъазыд Чермены роль, æмæ уæдæй фæстæмæ йæ репертуары сси йæ уарзондæр куыст, раст æй цыма драматург Хуыбецты Рая сæрмагондæй Олегæн ныффыста.

Сцена спектакль «Залийы чындзэхсэв»-эй.

Абон дæр театрדзаутæ уыцы спектакль нымайынц театры сызгъæрин фонды æвæрæнтæй иуыл. Оледжы уæдæй фæстæмæ хонгæ дæр кодтой Чермен.

Уымæй уæлдай Оледжы репертуары уыди бирæ æндæр рольтæ — хуыздæртæ дæр, лæмæгъдæртæ дæр — æнæ афтæ уæвæн нæй артисты царды. Фæлæ уæддæр Цæрæчы-фырт æнхъæлмæ каст ноджы хуыздæр куыстытæм, тынгдæр та бæллыди Хæсанæйы роль ахъазынмæ, фæлæ... Фæлæ, хъыгагæн, нæ сæргъы æрбалæууыдысты Горбачевы рацарæзты азгæ. Дуне рафæлдæхт, цард йæ сæрыл хъен слæууыд, «демократты» Балсæджы цалх схъиудтытæгæнгæ ратылд Ирыстоныл дæр æмæ йæ быны фæкодта фыццаджыдæр ирон культура.

Æвирхъау хабæрттæ æрцыди нæ зæдбадæн ирон театры дæр.

Къордтæ-дихтæ бацæ. Иуырдыгæй курдиатджын æрыгон режиссер Гæлæуты Анатоли, иннæрдыгæй — номджын, къабазджын Хуыгаты Геор.

Хуыгайы-фырты ныхмæ чи уыди, уыдон таппызары хай баисты. Абон афтæ куы ракæнынц, хуызæнæн актерæй сафтид нæ театр, кæстæр фæлтæрæй иу курдиатджын лæппу не 'рбакъахдзæф кодта ирон театрма, зæгъгæ, уæд уый бынтон раст нæу. Æз уыдонимæ разы нæ дæн æппындæр. Мæхимæ уыцы барджын ныхас цæмæн исын? Уымæн æмæ хорз зонын театры мид цард. Нæ номдзыд актерты кой нæ кæнын. Мæ ныхас у, 1980 азы Щукины номыл театралон училищейы ирон къордæй цы фæсивæд æрбацыд ирон театрма, уыдоныл.

Ацы аивадуарзаг æрыгон лæппутæ æмæ чызджытæм фæкæсæг куы уыдаид, сæ фæлтæрддзинадыл сын аудæг куы фæуыдаид, уæд абон тынг нæрид ирон театры ном. Гъе, фæлæ уымæ не 'вдæлди уæды хицауы, уымæ æндæр нысантæ уыди, æмæ дуне курдиатджын фæсивæд сæ хъарутæ æндæр æмæ æндæр хъуыдæгтыл бафтыдтой — се 'рыгон цард сæ йæхи уайæнты ауайын кодта æмæ фæйнæрдæм ныппырх сты.

Фæлæ Олег йæ цард æнæ театрæй иу минут дæр нæ уыдта: «Мæнæн мæ бон æнæ театрæй царын нæ, фæлæ улафын дæр нæу», зæгъгæ-иу загъта æмæ быхсыдта, æнхъæлмæ касти кæд, мыййаг, кæрон æрцæуид ацы цардæнкъуыстæн. Рольтæ йын нал лæвæрдтой, архайдта массовкæты, эпизодты. Уый тыххæй-иу ын исты уайдзæф куы бакодтаис, уæд-иу, йæ цæст нæ фæныкъулгæйæ, загъта: «Актерæн йæ курдиат æххæст уæд уыдзæн, æмæ эпизод, кæнæ массовкæйы театрדзауы йæхимæ куы æркæсын кæна».

Театры сценæйы фылдæр æвæрдтой Хуыгайы-фырты пьесæтæ — биратæн дзы йæхæдæг уыд режиссер-æвæрæг, æмæ дзы, кæй зæгъын æй хъæуы, Галæуы-фырты «протеже» Цæрæкты Олегæн бынат нæ уыд.

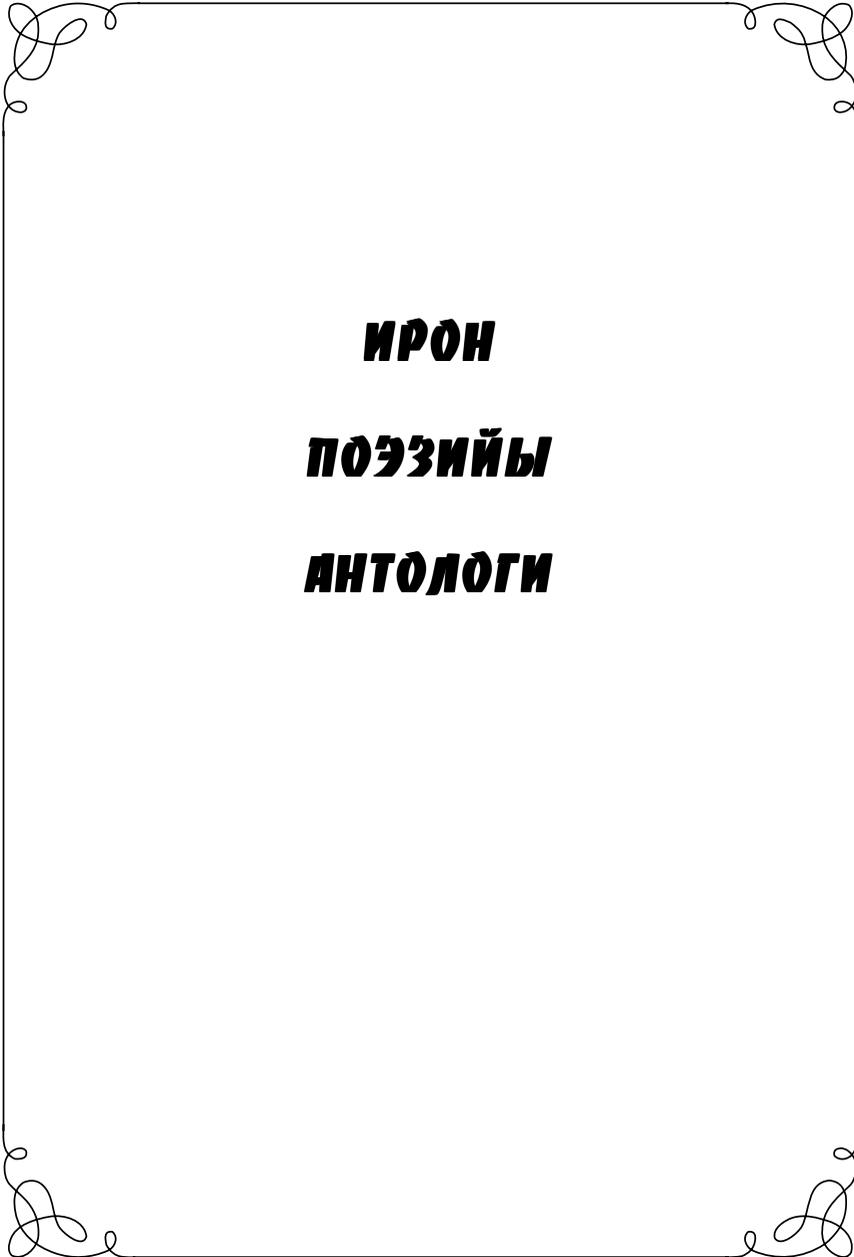
Гъе уыдæттæ æнæ фæзынгæ нæ уыдысты актеры удыхъæдыл, йæ цардыл, æппынфæстаг йе 'нæниздинадыл.

Раст зæгъгæйæ, Олегæн йæхи дæр нæ фæндыди 1990 азæй 2000 азмæ ирон театры сценæйыл цы спектакльтæ æвæрд цыдысты, уыдоны архайын. Хонгæ дæр сæ кодта хи-хи, ха-хайы, худæджы охыл æхца æмбырдгæнæн спектакльтæ, иудзырдæй — «...Æгас цæуæд маймули!».

Раст та куыннæ сты нæ театры ног хицау — æрыгон, хъаруджын, ныфсджын адæймаг Цариаты Валерийы ныхæстæ телеуынынæй: «Нужно возродить осетинский театр, нужно вернуть ему былую славу...»

Сценæ спектакль «Уарзт æмæ фыдæх»-æй. Рахизырдыгæй Олег Фердинанды ролы. Галиуырдыгæй къарол — Икбаты Мæирбег.

ИРОН
ПОЭЗИИ
АНТОЛОГИ

МАЛИТЫ ВАСО

(1938)

Малиты Васо у номдзыд дыгурон поэт Малиты Геуæргийы фырт. Райгуырди Дыгуры районы Мустыздæхы. Астæуккаг скъола дæр уым фæци каст. 1957—1961 азты ахуыр кодта Цæгат Ирыстоны падзахадон педагогон институты историон-филологон факультеты. 1969—1970 азты та — Мæскуыйы Уæлдæр литературон курсыты.

Куыста газет «Рæстдзинад»-ы редакцийы, Цæгат Ирыстоны телевизион студийы, чиныгуадзæн «Ир»-ы хистæр редакторæй, Чиныгуарзджыты республикон æхсæнады сæрдарæй, Фысджыты цæдисы сæрдарæй. Ныртæккæ у журнал «Ирæф»-ы сæйраг редактор.

Васойы æмдзæвгæты фыццаг чиныг рацыди 1963 азы. Уый фæстæ ма рауагъта цалдæр поэтикон чиныджы, сæ зынгæдæртæ «Рохсанæ» (Орджоникидзе, 1988), «Мусонг» (Дзæуджыхъæу, 2000).

Æмдзæвгæтæй дарддæр фыссы прозаикон уацмыстæ (роман «Сурмейы хæдзар», уацаутæ «Гуйман», «Боны мæлæт»), стæй пьесæтæ.

Васойы поэзийæн ис романтикон ахаст, йæ лирикон геройы уд иудадзыг тырны сæрибармæ, æрвон дунейы æгæрон тыгъдæдтæм, æнæбын æрфытæм, æрдзон тыхты сусæгтæм фæндаг ссарын у йе 'нусон бæллиц. Тыхджын æнкъарæнтæй, цардцыбæл фæндтæй дзаг у авторы зæрдæ, зæххон царды цы бирæ æнæраст хъуыддæгтæ ис, уыдон ын стыр масты хос сты. Поэт иттæг хорз арæхсы адæймаджы мидуавæр, дунеуынынад æмæ психологи иртасынмæ, уды кæнонтæ æрдзы æмæ дунейы змæлдимæ æнгом бастæй ныв кæнынмæ.

БАЛЛАДÆ ХЪÆДГÆСЫ ЧЫЗГЫЛ

Хъæдгæсæн уыд иу чызг... Сагъæстæй уыд хызт,
Донгæрон йæ уæрыкк гогызтимæ хызт.

Дард уадындзы зарын хаста чызгмæ уæд
'Взонг фыййауы сагъæс, 'взонг фыййауы мæт:

«Ой, зæгъы, цы кæнон, ой, зæгъы, цы уон;
Агуры цæф сæгуыт хурсыгъд бæсты дон...

О, сызгъæрин festa донгæрон уæ хъæу,
Ауалдзæг кæм федтон дондзаутимæ дæу».

Чызг фыййаумæ барæй алы фау хæссы, —
Дымгæ дард уæтæрмæ ахæм дзуапп хæссы:

«О лæппу, дæ уадындз баззайа дзæгъæл,
Кæд æвзонг зæрдæмæ не ссардта дæгъæл!»

Æмæ сусæг хабар хъæубæстыл фæпырх:
«Мигъæмбæрэт æфцæгыл иу уадындз ныппырх.

Уым тымыгъ нынниуы, уым тымыгъ кæуы,
Уым сæрсæфæн тигъыл сау лæппу лæууы...»

Бонырдаем фæзынди кæрдæгыл æртæх,
Бонырдаем ныууасыд хъæдгæсæн йæ бæх.

Саурæсугъды фатау тар кæмтты хæссы,
Бонварнон уæларвæй барæгмæ кæсы.

Гъей, нæртон фæдисон, хорæй хаст дæ бæх,
Гъей, тæссаг цæуæнты къахвæндæгтыл тæх!

Уæртæ тигъæй разынд фыййæутты уæтæр,
Артдæсты фæныкæй ферттивы цæхæр.

Æмæ лæшпу рауад барæгмæ æваст:
«Сау сынтау æртахти сау хабары маст,

Æви цины уацæй райхъал и мæ хъæу?
О æхсæвдзу, чи дæ, чи рарвыста дæу?»

Хохы арф уырынгты цъитидон тæхы..
Саурæсугъд фæхудти, саурæсугъд зæгъы:

«Хъæдгæсæн уыд иу чызг, сагъæстæй уыд хызт,
Донгæрон йæ уæрыкк гогызтимæ хызт.

Фæлæ дард æврæгътæ, сау хæхты фæстæ
Уый йæхимæ сайдта диссаджы бæстæ:

Зымтæ уым фæуасынц, уым тæхы цæргæс,
Уым нындзыг къæмбыртыл арвы цъæхы бæрз.

Уым дзæбидыр рисгæ уады хъæр мысы,
Рагъсарæй æнкъардæй дунемæ кæсы.

Уым сызгъæрин уадындз сау къæйтыл ныппырх..
О, фæсмон фæкæна, басæтта йæ тых, —

Кæд дæ цуры мæнæ уыцы чызг лæууы..
Кæд хæринаггæнæг фыййæутты хъæуы?»

Ю.

Сыгъдæг æууæнк æмæ дызæрдыг —
Куыройы зилгæ фыдты 'хсæн
Ныххауд дæ рагбæллиц — дæ фæрдыг,
Мыггагæн уагъд хоры хуызæн.

Æмæ мæгуыр лæджы хуымгæшпæл
Куыд риссы карз ихы фæстæ,
Гъе афтæ де 'взонг зардæ стæппал
Æнæном цин æмæ мæстæй.

Æз зонын, ницы хъæуы дзурын,
Æмæ нæ фæччы уæд дæ ном.
Дæ уд — егъау хæзнаты дурын —
Мæнгвых æлыгау у тæссонд.

Цыфæнды стыр амæндты астæу
Куы уа чысыл хъыджы æрхъис,
Уæддæр æркъæдз ваййы дæ астæу,
Уæддæр фæтых ваййы дæ низ.

ЧИДÆР

Чидæр мæм фæстейæ дзуры,
Чидæр мæм фæстейæ сиды,
Чидæр мæ иу цыдæр куры,
Чидæр цæмайдæр æвзиды.

Чидæр мæ фæсмæкъуыр зары,
Чидæр — мæ дуарæхгæд уаты,
Чидæр цыдæр хъарм æнкъары,
Чидæр цыдæр азым хаты.

Чидæр! Цы дæ æмæ чи дæ?
Чидæр! Цы лæууыс мæ фæстæ?
Ницыйæ истæмæ хид дæ,
Æви фыдфын дæ æрмæстдæр?

Цымæ мæм чи дзуры, стæ-ма,
Сонтæй фæкæсын фæстæмæ,
Фæлæ цæстныкъуылдæй къаддæр,
Мах царды чи нæу нымад дæр,

Уый бæрц чысыл уысм æрмæст
Алкæд куы кæнын æрæджы,
Æмæ мæ фæстæ цæрæджы
Уый тыххæй н 'ахсы мæ цæст...

Чи зоны, искуы уыд ахæм
Иу минут æрдзы фæдзæхстæй, —
Фембæлды бар уыди махæн,
Фæлæ нындзыг дæн æргъæвстæй.

Чидæр — егъау цыты уддзæф
Баззæди рохæй куырм удыл,
Чидæр — бæрзонд ныхы тугдзæф,
Не 'рцыд хæцъилæй баст. Дуды.

ТÆРХОН

Æрцахстой йæ. Æрбакæнынц æй хуыртыл.
Æххормаг фæзы адæмы æхсæн
Поэзи бадт мæгуыргуры бызгъуырты —
Омаримæ сындæггай нозтой сæн.

Кæсы сæм Ахст æрхæндæг æмæ тарæй,
Цыма æшпæты растдæр трибунал
Ныртæккæ уымæн сисын кæндзæн барæй
Хъысмæты 'вæрст æнамонддæры хал.

Цæуы фæндаг дыууæ дихæй фыдæхмæ:
Уыны сæ Иу, Дыккаг куырм у бынтон.
Кæцыйыл цыд, цæмæн æмæ цы бон?
Æртæ фарсты — æртæ цæссыджы зæхмæ
Æрæппæрста Омар. Æххормаг фæз
Нынкъуысыди уынæргъгæ, стæй ныссабыр,
Цыма йыл стонгæй нукуы кафыд дзабыр,
Цыма йыл нукуы счындæуыд ныхас.
Зæгъы Поэзи Ахст лæгæн: — Дæ аххос
Дæуæн дæ царды аргъæй сси фылдæр.
Фæлыгътæ дард Мæгуыр Сыхæй кæддæр,
Дæ сагъд тала æххормаг Фæзы бахус.

Æрымыс-ма, куыд-иу зарыдтæ ам,
Æрымыс-ма, куыд дын куывтон мæ сæрæй.
Лæвæрдтон дын бæлцæтты арты хъарм,
Цы ис хæрзаддæр курæггаг къæбæрæй?

Ды зарыдтæ, цæмæй п'æззыйы гакк
Фæллад зæрдæтыл ма 'рæнцайа уарг'бау.
Сыг'д сау цæстыты тох кæныны фæг
Сæуæхсиды хæрз чысыл к'æртт цыраг'бау.

Æмæ уæззау х'адаманты х'æдгом
Нæ саста уд, нæ фæтых буарыл..
Фæлæ ды мулкыл байвтай дæ ном,
Ды бахызтæ бæрзонд галуаны дуарыл.

Дæ зонгуытыл Эмиры цур лæууыс,
Мыдамаст х'уыр, козбау æвзагæй зарыс.
Сæрибарыл æвзæр куыдзау рæйыс,
Дæхи х'æздыг фынджы уæлдæйттæй дарыс.
Дæ тард Музæ дыууæ зæппадзы 'хсæн
Фырæрхуымæй бæлоны удау амард.
Æрцæуы дæм сæнтурс дзуары хуызæн
Кæйдæр аууон æмбисæхсæв æд х'ама.

Дæ конд зарæджы хин æмæ кæлæн
Сывæллонау дзыллæты æууæнк сайы.

ФÆСТАГ ÆМДЗÆВГÆ

Æрмæст æм иунæг уый уыди —
Йæ бæх —
Йæ ардбахæрд, йæ кæлæн,
Йæ бæх —
Йæ мулк æмæ йæ дин,
Йæ бæх —
Йæ цард æмæ йæ мæлæн.
Нæ йын уыд аргъ,
Нæ йыл уыд саргъ,
Уыди æнæ цæфхад йæ сæфтæг.
Фæндаг —
Цыбыр у æви даргъ —
Æрмæст æй иунæг уый æндæвта.

Нывдæттæг:

«Фесты уæрст

Фыдæх,

Æхца,

Æнцон амонд,

Мæнг сомы...

Уæртæ ма бастæй баззад бæх

Мæ кæрты —

Иу дæр æй нæ комы...

Тæрсы йын йе 'рра тугæй зæхх,

Йæ рагъæй барджыты нынтъухы...»

О, уый цы бæх уыди, цы бæх!

Йæ разæй никæй уагъта дугъы.

Ныфс æмæ стъалыты æмбал —

Йæ идон скъуыдта...

Фæлæ йæ смидæг кодта скъæеты

Йæ барæг —

Сайд æмдзæгъдæй хъал.

Хъысмæты стыр лæварæй не сси

Хъæздыгдæр,

Уарзондæр,

Хуыздæр.

Æз уыдтæн... уыцы,

Уыцы 'взæр!

Мæ бæхы ном та хуынд Поэзи.

ДЕНГИЗИ

Гъазтонцæ, гъазтонцæ

Денгизи уолæнтæ,

Къозоти гъазтонцæ хорæй.

Рæсугъд кизгуттау мин

Хъуритæ кодтонцæ,

Уæдта къæлкъæлгæнгæ

Еуварсмæ гæлстонцæ

Сæхе ма цорæй.

Денгизи фэйлаугæ
Æма æдæуагæ
Табедзи феронх дæн,
Феронх дæн мæхе.
Уогæй нæбал адтæн,
Адтæн нæбал уогæй
Сугъдæг сугъзæрийнæй
Баивдæй æрхи.

Мæ рист,
Мæ сагъæстæ,
Мæ нез,
Мæ гурухсæ,
Ме 'мдзогæнæг мегъæ —
Мæ мæти талингæ —
Мæнгæ разиндтæнцæ,
Сегас дæр — мæнгæ!
Адтæй мин, æвæдзи,
Денгизи сатæги,
Хори сугъзæрийнæ

Æма арви цъæхи
Дессаг хæлæмули
Æгæр стур амондæй
Еци бон мæлгæ!

* * *

— Гъей, рагон сæры къуыдыр!
Кæм ысты
Дæ хъустæ,
Дæ цæстытæ,
Де 'взаг?
— Загътой: «Зарынц!»
Хъуыстон хъæрзын, —
Мæ хъусты мын ауагътой
Тад æрхуы.
Загътой: «Зæд!»
Уыдтон хæйрæг, —

Мæ цæстытæ мын скъахтой
Сырхзынг арцæй.
Загътой: «Ис!»
Дзырдтон: «Нæй!»
Ме 'взаг мын
Стыдтой.

* * *

Дыууæ барæджы
Æрбацæуынц
Æхсинты комы.
Сæ иу мæ фыд у,
Изнæ та —
Мæ фыды фыд.
Фæрсы мæ фырты фырт
Мæ фырты:
«Адон чердыгон ысты,
Цавæр æвзагыл дзурынц?»

* * *

Æз горæтæй хъæумæ цыдтæн,
Ды хъæуæй горæтмæ цыдтæ,
Фæндагыл фембæлдыстæм —
Зæронд лæг æмæ саби.
Зæронд лæг...
Уый æз уыдтæн.
Саби дæр...
Æз уыдтæн.

Хæрхæмбæлд фестæм, —
Дзыхълæуд фæкодтон.
Кæсгæ дæр мæм нæ фæкодтай, кæсгæ...
Мæ рæзты
Аивгъуыдтай дæ фæндагыл,
Цæмæй искæд бон
Æрыздæхай,
Æз ныр кæм лæууын,
Уырдам.

ХОЦАГ

Ме знэгти ахсән мин
Лимән ке нәййес,
Уобәл нәй мæ х'урмæ,
Уобәл нәй мæ дес.
Ме 'мбәлтти ахсән дәр
Æзнәгтæ ке ес,
Уобәл нәй мæ х'урмæ,
Уобәл нәй мæ дес.
Ме 'мбәлтти ахсән мин
Лимән ке нәййес,
Уобәл әй мæ х'урмæ,
Уобәл әй мæ дес.

* * *

Лыг'тән Әхсинты коммæ, —
Сырдой мæ сау манголтæ.
Мæ туг мæ фәрстәй калд,
Фәдән зәрдәск'уыд...
Мæ фыдәлты тас
Баззәди
Мæ гуырды, —
Мæ фыны мæм
Йә хуынк'әй сбыры
Калмау.

ДУУÆ БÆЛАСИ

Надгæрон бәласæ, бәласæ кудтәй —
Цогсаст æвзонг кизгæ тухстәй æ фудтәй.

Æ фарсмæ æ мадæ — бәласи хуск'æ,
Дзоруй æ кизгæмæ: «Ма кәнæ тухсгæ,

Ма кәнæ, мæ радæ, ма кәнæ кæугæ,
Дæу туххән байзәдтән зәнхәбәл лæугæ.

Мæ хъури бунн дæ дардтон, мæ тала! —
Æ хъал мин фуд дунгæ дæубæл ма кала!..

Нур ма æстæгдарау ци æй мæ лæуун? —
Кæнуй мæ дуккаг мард мæрдти дæ кæун...»

Бæдолæ бæласæ дзоруй: «О, Нана,
Мадта мæ бунати седзæр ци кæна?

Фæндагбæл цæугутæ — адами муггаг
Сирдтæй фуддæр æнцæ, æнцæ æнаккаг.

Дортæй мæ æхсунцæ, цæвунцæ гъелæй,
Пъæстутæ тонунцæ мæ сæри хелæй.

Нур дин мæ сосфæндæ мæ хъурми зæгъдзæн:
Уалдзæг мæ дзæгæрæг нимпулун кæндзæн.

Фæткъу нæбал ссердзæй мæнбæл лæги фурт,
Æма нæбал уиндзæн берæгъти лæбурд».

Райгъустæй мард мади уедæгти къæс-къæс,
Райгъустæй инæфгæ æ хускъæ гъæлæс:

«Мæ радæ, мæ кадæ, ме 'взонг тоги тъинг,
Фæлтау мæ будургъбæл ку сгъазидæ зинг...

Уотæ ма бакæнæ! Дæ рæзæ дæттæ,
Адами мондаг си хæларæй сæттæ!

Мæнæн дæр мæ карнæ н'адтæй, нæ, хуæздæр,
Кудтæн мæ Нанайæн дæ кари æз дæр.

Фал еу сæрдигон бон 'рцудæй уæхæн цау:
Мæ бунмæ 'рбахаста еу лæги Хуцау.

Æз æй уомæй размæ мæ фунти уидтон,
Æма мæ фур десæй мæ сæр ниттилдтон.

Фесхьиудтæй мæ цъошæй мæ хуæздæр фæткъу —
Ниргъавта бæлццони хæдони æскъуд.

Фæллад лæг байдзулдæй, сахуста рæзæй,
Загъта: «Мæ бæласæ, фæрнæй ирæзай!

Дор дæ нæ никкодта де 'фхуæрргути дор,
Де 'сконди, æвæдзи, цæруй сосæг хор.

Æз дæр мæ дзилаги фуд уагæй гъæрзун,
Фæндуй мæ, бæласæ, уæддæр дæу фæнзун...»

Рæстæг ци рацудæй, уой зонæг Хуцау,
Мæ цъæлтæ къалеутæй скалдæй нæуæг тау.

Еу бон æй мæ рæзти стардтонцæ нæмгæ,
Зиндтæй скъуд зæнгойнæй тогæрхæн зæнгæ.

«Хуæрзбон, мæ бæласæ!» — зæгъгæ куд загъта, —
Лæгмар ин æ тæни циргъ арц ниссагъта.

Æ тог æ курæтæй калдæй сæх-сæхæй,
Уæддæр æй тардтонцæ, надтонцæ 'й æхсæй...

Адтæй е... Геуæрги — æ ном дин зæгъун, —
Мæ хускъæ уедагти æносон æрхун.

Ковæ дæ къалеутæй цæугутæн ниллæг,
Се 'хсæн кæд зиннидæ ескæд уæхæн лæг...»

СТЫР БÆЛАС

Æхсæв-бонмæ
Тох кодта уадимæ
Пыхсбыны Стыр Бæлас.
Æхситт кодта
Адзал — руймон
Мин калмы
Мин æвзагæй,
Ниудта тыхты дымгæ.

Къæс-къæс кодта
Стыр Бæласы зæнг,
Скъуыдысты уидæгтæ,
Фæлæ уæддæр
Нæ уагъта
Чысыл бæлæсты
Фæлдæхын —
Йæ аууон сæ бакодта.
Уад йæ зæнгыл асаста
Стыр Бæласы,
Йæхæдæг та æрдæгмардæй,
Тыхсастæй
Фæлыгъд Пыхбынæй.
Хур райсомæй куы скаст,
Уад бындзыд-батъара бæлæстæ
Кæрæдзийæн дзырдтой:
«Стыр бæласы
Тыхджындæр хуыдтой махæй,
Фæлæ йæм кæсут —
Лæг рабæрæг ваййы
Зын сахат».

2006 АЗЫ «МАХ ДУГ» НЫММУХУЫР КОДТА:

АСАТЫ РЕУАЗ: 85 АЗЫ

Асаты Реуаз. Лирикон рәнхытә. Ёмдзæвгæтә. VI, 79.

БЕНДЖАМИН ФРАНКЛИН: 200 АЗЫ

Бенджамин Франклины зонды ныхæстæй. I, 76.

БРЫТЪИАТЫ ЕЛБЫЗДЫХЪО: 125 АЗЫ

Брытъяаты Елбыздыхъо. Уæрæседзау. Пьесæ. V, 22.

ДАРЧИТЫ ДАУЫТ: 95 АЗЫ

Дарчиты Дауыт. Ёмдзæвгæтә. VI, 8.

ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИ: 75 АЗЫ

Дзоболаты Хазби. Ёмдзæвгæтә, уацхъуыд. IV, 25.

«ИРОН ГАЗЕТ»: 100 АЗЫ

«Ирон газет» фыста. VIII, 157.

КАЛОТЫ ХАЗБИ: 85 АЗЫ

Калоты Хазби. Ёмдзæвгæтә, фыстæджытә. VII, 15.

Къостайы фæстаг бонтæ æмæ йæ мæлæт. (Поэты амарды 100 азмæ) IV, 5.

МАЛИТЫ ГЕУÆРГИ: 120 АЗЫ

Дзуццаты Хадзы-Мурат. Малиты Геуæргийы поэзийы тыххæй. Уацтæ, XI, 80

МАМЫКЪАТЫ ХЪАЗЫБЕГ: 50 АЗЫ

Мамыкъаты Хъазыбег. Царды тархъæд. Ёмдзæвгæтә. II, 86.

МИХАИЛ СИНЕЛЬНИКОВ: 60 АЗЫ

Михаил Синельников. Арв æмæ мæ уд. Ёмдзæвгæтә. X, 82.

НИГЕР: 110 АЗЫ

Нигер. Прозæ. XI, 111.

Ходы Камал. «Ёнкъард дæн æз...» Уац. XI, 120

СЕЧЬЫНАТЫ ЛАДЕМЫР: 85 АЗЫ

Сечьынааты Ладемыр. Хъæлдзæг радзырдтæ. IV, 13.

ТЕМЫРХАНТЫ СОСЛАН: 125 АЗЫ

Темырханты Сослан. Зонд æмæ бархи. Ирон дин. Уацтæ. V, 46.

ТОТРАТЫ РУСЛАН: 70 АЗЫ

Тотраты Руслан. Тути æмæ Æрвдзæст. Радзырд. IX, 24.

ХОХОЙТЫ ЭНВЕР: 50 АЗЫ

Хохойты Энвер. Рохс æма тар. Æмдзæвгитæ. VI, 83.

ФЫДЫБÆСТÆЙЫ СТЫР ХÆСТ: 65 АЗЫ

Гусалты Барис. Æнæ хæст цард, ау, æххæст цард нæу?.. VI, 138.

ЦÆГÆРАТЫ МАКСИМ: 90 АЗЫ

Цæгæраты Максим. Новеллæтæ. VIII, 5.

ЧЕХОЙТЫ СÆРÆБИ: 90 АЗЫ

Чехойты Сæрæби. Лирикæ. XII, 69.

ПОЭЗИ

Абайты Эдуард. Йæ гуырæнмæ хæстæг сыгъдæгдæр у дон.
Æмдзæвгæтæ. XI, 5.

Айларты Михал. Æмдзæвгæтæ. XI, 70.

Айларты Измаил. Нæ дзырддаг, нæ мæтаг. Æмдзæвгæтæ. 1, 5.

Æлборты Хадзы-Умар. Мемæ царæг знон. Лирикон поэмæ.

III, 71; Мадæлон æвзаг. Æмдзæвгæ. V, 152.

Æлборты Азæ. Хъæуы фæразын. Æмдзæвгæтæ. III, 33; Æртæ
æмдзæвгæйы. IX, 70.

Багъæраты Созур. Иронæн. Æмдзæвгæ. V, 49.

Бесаты Зæлина. Сылгоймаджы зын. Æмдзæвгæтæ. III, 31.

Биазырты Кромвел. Ис. Асин хурмæ ис! Æмдзæвгæтæ. IX, 48.

Бирæгъты Владимир. Дырæнхъонтæ. VIII, 102..

Гаджиты Барис. Кæмдæр, нæ Иры хæхты. Æмдзæвгæтæ. VII, 82.

Годжыциан-Челдыты Надя. Дурыл дур æварын. Æмдзæвгæтæ.
III, 110; Æмдзæвгæтæ XII, 57.

Дауырæ. Мæнæй цы баззайдзæн?.. Æмдзæвгæтæ, хъуыдытæ. III, 22.

- Джыккайты Леонид. Дыууа æмдзæвгæйы. II, 109.
 Дзуццаты Хадзы-Мурат. Ме 'взаг. Æмдзæвгæ. V, 76.
 Дзуццаты Эльбрус. Æртæ æмдзæвгæйы. IV, 101; Фæлывд амонд.
 Æмдзæвгæтæ X, 78.
 Ирон зарджытæ. VI, 121.
 Касаты Батрадз. Цардвæззæджы. Æмдзæвгæтæ. I, 45; Цин æмæ
 зарæг. Æмдзæвгæтæ. VII, 72.
 Косты Лизæ. Стъалыты дард цæхæр. Æмдзæвгæтæ. III, 16.
 Къадзаты Станислав. Хуыцауы лæвар. Æмдзæвгæ. V, 160;
 Хуры лæвар. Æмдзæвгæтæ. X, 64.
 Къоста. Ракæс, Додой, Катай. Æмдзæвгæтæ. X, 10.
 Нафи. Æхсæрдæс зарæджы бæрцæй. Æмдзæвгæтæ. VIII, 25.
 Плиты Феликс. Цыппар æмдзæвгæйы. XI, 55
 Рæмонты Геор. Батоны хорз лæг æнустæ. Æмдзæвгæтæ. VII, 5.
 Скифирон. «Ирон лæшпутæ...» Æмдзæвгæ. V, 124.
 Скъодтати Эльбрус. Æрвгæрон. Æмдзæвгитæ. IX, 40.
 Уалыты Лаврент. Мæ рухс бæллиц разынди фын. Æмдзæвгæтæ.
 IV, 86.
 Фидараты Руслан. Сайæм фиданæй нæхи. Æмдзæвгæтæ. X, 64.
 Хæмыцаты Албег. Фæрджын ныхасмæ нал ис хъусæг. Æмдзæв-
 гæтæ. IV, 64; Æнусон ном. Æмдзæвгæтæ. XII, 29.
 Хæмыцаты Юри. Фæззыгон сонет. Æмдзæвгæ. II, 108.
 Хостыхъоты Зинæ. Ды дæ нæртон. Æмдзæвгæ. V, 138.
 Хозиты Макар. Сабитæн. Æмдзæвгæтæ. I, 79.
 Хъодзаты Æхсар. Чыныг «Бындзæфхад»-æй. Æмдзæвгæтæ. II, 96.
 Хъодалаты Герсан. Мады зæлдаг зæрдæ. Æмдзæвгæтæ. I, 65.
 Цæрукъаты Алыксандр. Сонет ирон æвзагыл. Æмдзæвгæ. V, 58.

ПРОЗÆ

- Айларты Измаил. Æвзонджы бонты мысинæгтæ. X, 5; XI,
 Æлдаттаты Виктор. Кæм худгæ, кæм та... I, 10.
 Æлхъацаты Аслæнбег. Цына 'рцауы, цына... II, 93; Хъæлдзæг
 ныхæстæ. XII, 59.
 Æмбалты Цоцко. Дыууа аргъауы. V, 38.
 Багаты Лади. Къадаты уæйыг. Таурæгъ. IX, 72.
 Гусалты Барис. Уæд ды кæм уыдтæ, ды? Элеги. III, 113; Дыууæ
 æмбисонды XII, 60.
 Дауыраты Дамир. Уыцы зондджын тугдзых. II, 79.

- Дзабайты-Къесаонты Таисæ. Уæд ма, хæсты размæ... Æцæг хабар. I, 50.
- Дыгъуызты Тенгиз. Дыууæ чысыл радзырды. IX, 77.
- Дзасохты Музафер. Дæллаг Ир. Автобиографион повесть. Дарддæр. VI, 13; VII, 10; VIII, 41.
- Зæххы хин, арвы кæлæн куыинæ у сылгоймаг. III, 5.
- Калоты Харитон. Чындзхæсджытæ Мæздæгæй. Æцæг цау. XI, 72
- Коцойты Арсен. Сатирикон рæнхъытæ. V, 15.
- Магкæты Исрафил. Цард йæхионтæ кæны... X, 70.
- Малиты Геуæрги. Ци бегара дæбæл ес? Уацхъуд. V, 46.
- Малиты Васо. Тæрхон. Иу хай уацмысæй. II, 5.
- Малиты Хасан. Фыдыуæзæг. Этюдтæ. X, 57.
- Ситохаты Саламджери. Худæджы радзырдтæ. XI, 58.
- Темыраты Давид. Дзул. Новеллæ. IX, 60.
- Торчынты Таймураз. Къамбецагур. Рагон хабар. XII, 64.
- Тъехты Валентин. Цардвæд. Цыбыр радзырдтæ. IV, 29.
- Тыбылаты Алыксандр. Æмбалты Цоцко. Уац. V, 35.
- Хозиты Макар. Æлвæст хъуыдытæ. XII, 66.
- Хуыгаты Сергей. Ацы хурхæтæнты. Радзырд. III, 34.
- Хъайтыхъты Азæмæт. Иры уайыг лæгтæ. Таурæгътæ. XII, 5.
- Хъаныхъуаты Савели. Чысыл нывтæ. VII, 87.
- Хъауыраты Дауыр. Заманхъул худынц. IV, 74.
- Цоколлаты Насырбег. Хæст — цардхал. Новеллæ. VII, 76.
- Чеджемты Æхсар. Урс хохæй — урс дуртæ. XII, 40.
- Черчесты Хъасболат. Хъызгæс. Юмористон радзырд. IV, 95.
- Элхотаг. Студент æмæ профессор. Этюдтæ. VII, 89.

ПЬЕСÆТÆ

- Бицъоты Гриш. Нæ чындз фæивддзæг. Сценикон нывтæ. IX, 5.
- Гæгойты Шота. Чи у æппæтæй тыхджындæр. Пьесæ. VIII, 103.

МЫСИНÆГТÆ

- Токаты Лизæ. Цыбыр хабæрттæ Алиханы цардæй. XI, 162.

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

- Нарты кадджытæ. Цыппæрæм чиныг. I, 82; II, 125; III, 123; IV, 103; V, 84; VI, 91; VII, 91; VIII, 121; IX, 82; X, 90; XI, 124; XII, 73.

АИВАД, КУЛЬТУРÆ

- Джиоты Иринайы фандæгтæ. III, 155.
 Хъауыраты Дауыр. Сау лæшпуйы зарæг. X, 143.
 Цæрæкты Аллæ. «Стъалы атахт...» XII, 138.

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

- Биазырты Къамерлан. Иу дзырд æмæ иу зæл — «зæрдæ» æмæ «æ». Уац. IV, 146.
 Дзапарты Елизаветæ. Харлампи — тæлмацгæнæг. III, 152.
 Мамиаты Изетæ. «Кæсын æз дунемæ философы цæстæй...». Уац. I, 127; II, 141; «Уд иунæгæй куы цæра — рафтæд!..» Уац. VII, 138.
 Мæрзойты Сергей. Амыраны байзæддаг. Уац. VII, 126; Уацтæ. XII, 108.
 Нæжысаты Наирæ. Абырæджы фæлгонц Джыккайты Шамилы трагеди «Цомахъ»-ы. Уац. III, 145.

ПУБЛИЦИСТИКÆ

- Ирон скъола марджытæй цалдæр. V, 184.
 Хъ. Æ. «Кондыл æй нымай», кæнæ «Æнæбондзинады (фæкъуыывитт) уæвыны тыххæй...» Уац. V, 179.
 Теммоев Саметдин. Хохаг адæмты паддзахад: фадæттæ, гæнæнтæ... VI, 149.

НЕ 'ВЗАГ — НÆ ФАРН

- Абайты Вассо. Æвзæджы тыххæй хъуыдытæ. V, 51.
 Æвзæджы хъысмæт — дзыллæйы хъысмæт. Уац. V, 80.
 Æппæтирон адæмон æхсæнадон змæлд «Стыр Ныхас»-ы уынаффæ. V, 71.
 Бзарты Руслан. Ирон æвзаг: фесафдзыстæм æй æви йæ фервæзын кæндзыстæм? Уац. V, 142.
 Гæбæраты Никъала. Цалдæр дзырды тыххæй. VIII, 164.
 Ирон æвзæджы уавæр. Доклад. V, 59.
 Борсæты Таймураз. «Мадæлон æвзагæн — паддзахадон æххуыс». Уац. V, 148.
 Дзиццойты Юри. Къуыдайраг диалекты тыххæй. XII, 124.
 Нафи, Владимир Кузнецов, Исати Мæхæмæт, Булкъаты Михал,

- Айларты Измаил, Сабайти Сулейман, Тлатты Аемзор ирон æвзаджы тыххæй.* V, 114.
- Дзасохты Музафер, Малити Васо, Джыккайты Шамил, Хъодзаты Ахсар, Ходы Камал, Гусалты Барис, Тедеты Георги, Хæмыцаты Албег ирон æвзаджы тыххæй.* V, 125.
- Куыдзиаты Владимир. Ирон æвзагмæ — закъоны цæстæй.* Уац. V, 186.
- Уарзиаты Вилен, Косты Лизæ, Плиты Феликс, Хъамболты Тамерлан, Цгъойты Хазби, Бирæгъты Владимир ирон æвзаджы тыххæй.* V, 153.
- Фæсарейнаг ирæттæ Ирыстон æмæ ирон æвзаджы тыххæй.* V, 139.
- Хъодзаты Ирида. Ирон сабиты æвзаджы дзырдуат.* V, 162.
- Ходы Дзаххот. Хатиаг æвзаг тауджытæ.* Уац. V, 177.

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

Чъерджиаты Фатимæ. Удварнай хъæздыг фæлтæр хъомыл кæнын. III, 157.

УИДÆГТÆ

- Дыгъуызты Тенгиз. Иу бинонты хъысмæт.* II, 161.
- Джыккайты Шамил. Уацамонгæ æмæ нуазæн.* I, 116; *Бурсамдзели æмæ Бонварнон. Мифологон этюд.* VI, 155; *Кард. Мифологон этюд.* IX, 115.
- «Ирон газет» фыста:* IX, 135; X, 137; XI, 168; XII, 147.
- Рубайты Барис. Иу хъæуы тыххæй дыууæ ныхасы.* XI, 165.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

I, 104; II, 111; III, 137; IV, 133; VII, 117; VIII, 147; IX, 107; X, 113; XI, 152; XII, 97.

АРВИСТОН

II, 167

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ

I, 146; II, 179; III, 161; IV, 161; VI, 161; VII, 162; VIII, 169; IX, 139, X, 158; XI, 171; XII, 147.

Цъары фæрстыл:

1. Чына.
2. Сылгоймаг кæлмæрзæнимæ.
3. Зæронд быдзæу.
4. Чындз.

* * *

*Технический редактор
Корректор
Компьютерный набор
Компьютерная верстка
Дизайн*

*Виктория БОРАЕВА
Заира КАРАЦЕВА
Марина КИРГУЕВА
Ирида КОДЗАТИ
Залина ГУРИЕВА*

* *

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

*Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания*

*Подписано к печати 30.10.06. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,77. Учетно-изд. л. 7,97.
Тираж 2000 экз. Заказ № 2151.*

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

*Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.*

